

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АТАБЕКОВА С.Ф.

**ЎРТА АСРЛАР
ТАРИХИ**
(Маърузалар матни)

ГУЛИСТОН – 2001

К И Р И Ш.

Ўрта тарих ёки кўпроқ ўрта асрлар тарихи деб аталган тарихнинг хронологик чегаралари турли вақтларда турлича белгиланиб келган. Баъзи тарихчилар ўрта асрлар тарихи Константин Буюк подшолик қилган даврдан ғ аср бошларидан бошланиб 1453 йилда Константинополнинг қулаши билан тамом бўлади деб ҳисоблаганлар. XIX аср тарихчилари ўрта асрлар тарихининг хронологик чегаралари 476 йилдан-ғарбий Рим империяси қулаган йилдан бошланиб, 1492 йил Америка кашф қилинган йил билан тамом бўлади, деб ҳисоблаганлар.

Ўрта аср Европаси тарихи Рим қулдорлик империясининг қулашидан бошланади, бу империя ички қарама-қаршилиқлар натижасида, яъни қулдорлик хўжаликнинг кризиси, синфий курашнинг ʼоят кескинлашиб кетганлиги, Италиянинг ва унинг вилоятларининг заифлашиб кетганлиги ҳамда иқтисодий ва сиёсий алоқаларнинг узилиб кетганлиги натижасида, шунингдек, ташқи шароитлар натижасида-варварларнинг оммавий хужум қилиши натижасида қулади. Варварлар империяси босиб олиб, унинг территориясида бир қанча варвар королликлари тузган эдилар. Эрамизнинг V-VI асрларида ташкил топган бу королликлар Европада кейинчалик вужудга келган миллий давлатларнинг куртаги бўлди. Марксча-ленинча адабиёт XVI асрни ва XVII асрнинг дастлабки ўн йилликларини, яъни феодализм ниҳоятда чириётган ва капиталистик элементлар таркиб топаётган даврни, одатда, ўрта асрнинг охири деб ҳисоблайди, феодализмнинг ниҳоят даражада чириб ва капиталистик тузуми элементларининг таркиб топиб бораётганлиги ҳам ўша асрлардаги ғарбий Европага хос бўлган кескин ижтимоий, сиёсий ва маданий ўзгаришлар орқасида юз берди. XVII асрнинг 40-йилларидаги инглиз революцияси, яъни Европадаги биринчи йирик буржуа революцияси ўрта асрлар тарихини янги замон тарихидан ажратиб турадиган чегара бўлиб, янги тарих курси шу революциядан бошланади.

Феодал ишлаб чиқариш усулнинг негизини ўша даврдаги ишлаб чиқаришнинг асосий воситаси бўлган ерга феодалнинг эгалик қилиши ташкил этади. Йирик ер эгалари бўлган феодаллар синфи феодал жамиятининг ҳукумрон синифидир. Феодал жамиятнинг асосий ишлаб чиқарувчи синфи деҳқонлар бўлиб, улар помешчик, яъни феодал ерида яшайдилар, унинг рухсатисиз поместье территориясини ташлаб чиқиб кетишга ҳақ-ҳуқуқи бўлмай, унгағомешчиккағ шахсан крепостной қарам ҳолда эдилар. Крепостной деҳқонни ер эгаси-феодал мудом эксплуатация қилади. Деҳқон ўз меҳнати ва ўзининг асбоб-ускуналари билан барининг экин ерларини ишлаб ихтиёрига келиб тушарди.

Ўрта асрлардаги жамият ва давлат тараққиётига асосий босқичларнинг хронологик рамкалари. Ўрта асрлар тарихи одатда ўнта катта бўлимга бўлинади.

1 Илкўрта аср-у асрдан бошлаб тахминан XI аср охирларигача бўлган даврни ўз ичига олади, бу давр феодал тузумнинг ташкил топиши, феодал жамиятнинг асосий иқтисодий хужайраси бўлган феодал поместьесининг вужудга келиши, феодаллар табақаларининг ва феодал иерархияси деб аталган иерархиянинг ташкил топиши, ўрта аср феодал Европасида асосий идеологик куч бўлган католик черкови таъсирининг бутун ғарбий Европага ёйилиши давридир.

2 Ўрта асрларнинг равнақи-XI-XV аср ўрталарини ўз ичига олади, бу даврда феодал чиқариш усули қишлоқда тўла ривожланибгина қолмай, балки цех хунармандчилигина ва ўзига хос шаҳар ижтимоий тузумига эга бўлган ўрта аср шаҳарлари ҳам ривожланиб, муваффақиятларга эришди, бу тузумнинг хусусияти шаҳарларнинг феодаллар ҳукумронлигидан илк халос бўлиши, эркин шаҳар деб аталган шаҳарларнинг ёки республика-шаҳарларнинг вужудга келишидир.

3 Кейинги ўрта асрлар -XVI асрни ва XVII асрнинг биринчи ярмини ўз ичига олиб, бу давр феодализмнинг чириши ва феодализм ичида капитализм элементларининг етилиши давридир: асосан мустақил ишлаб чиқарувчиларни ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум қилишдан, яъни меҳнаткашларнинг ишлаб чиқариш воситаларини экспроприация қилишдан иборат бўлган дастлабки жам\ариш даври деб аталган даврдир. Европа реформацияси деб аталган давридир, деҳқонларнинг XIV ва XV асрлардагига қараганда янада кучлироқ кўз\олонлари ғдеҳқон урушлари ва илк буржуа революциялари даврида. Бу даврда Европада давлатнинг асосий сиёсий формаси абсалютизм бўлиб, бу абсалютизм халқ оммасининг курашини бостириш учун марказлашган ҳокимиятнинг кучайишидан манфаатдор бўлган дворянларга таянар эди, ҳамда ҳокимиятнинг тў\ридан-тў\ри ўз қўлига олиш учун ҳали етарли давражада кучли бўлмаган буржуазия билан ҳам иттифокда эди.

Ўрта асрлардаги Шарқ тарихини, яъни феодал даврининг ўзига хос барча типик ва характерли хусусиятлари билан бирга қўшиб олгандаги тарихини ёритишда совет шарқшуносларининг асарлари, шунингдек, Шарқ мамлакатларининг араб давлатлари, Хиндистон, Узоқ Шарқ мамлакатларининг ўз тарихчиларининг энг янги асарлари айниқса катта роль ўйнади. Совет шарқ-шунослри ва Шарқ мамлакатларининг олимлари, жуаладан Шарқда феодализмнинг илк вужудга келганлигини аниқладилар, бу ердаги феодализм ғарбдаги худдди шу иштимой тузумга қараганда анча узоқроқ яшаган. Хатто XVIII асрнинг иккинчи ярмида ва бутун XIX давомида Шарқ мамлакатларининг кўпчилигида феодал муносабатлар деярли ўзгармасдан ўшандайлигича қолиб келаверган. Шу билан бирга, Шарқ мамлакатларидаги феодализм Европадаги феодализмга қараганда бир қанча хусусиятларга эга эди. Шарқ мамлакатларининг бу хусусиятларидан энг аввало унинг ўзига хос иккта хусусиятларини қайд қилиб ўтмоқ зарур.

ТЕМА: XI АСР ЎРТАЛАРИГАЧА АНГЛИЯ

1. Англ-сакс истилоси ва англ-сакс королликлари.
2. Данияликларга қарши олиб борилган кураш.
3. Альфред Буюкнинг идора қилиши.
4. Канут Датский давлати.
5. Англ-саксларнинг ижтимоий тузуми. Феодаллашув процесси.

Рим лигионлари Британиядан у асрнинг бошларидаёқ чиқиб кетган эди. Бироқ мамлакатнинг бир қанча майда королликларга бўлиниб кетишга сабаб бўлган «Британия мустақиллиги» узокқа бормади. V асрнинг ўрталаридан бошлаб (449 йил атрофида) бу оролга турли хил шимолий \арбий герман қабилалари англлар, сакслар, ютлар бостириб кира бошладилар. Орол оз-оздан истило қилиниб бориб бу метило бутун бир асрга XI иккинчи ярмигача чўзилди. Англ сакслар истилоси натижасида илгариги британия территориясида ундан ортиқ майда герман королликлари вужудга келди; бу парвар королликлари энг чекка \арбдан Уэльс билан Карноэлдан ва калът қиролликлари сақланиб қолган энг чекка шимолдан шотоландиядан ташқари оролнинг бутун территориясини эгаллади, XII асрга келиб англ сакс королликлари бир қадар йириклашиб, етти королликни ташкил этди. Жанубда саксларнинг учта короллиги-Уэссеке, Сессекс, Эссекс королликлари вужудга келди. Марказда ва Шимолий-шарқда асосан англлар ўрнашган бўлиб, бу ерларда Мерсия, Нортумбрия ва Шарқий Англия королликлари ташкил топди. Ютлар чекка жануби-\арбда мухм територрияни, яъни Темза давреси қуйиладиган жойни иш\ол қилган кичик бир Кент короллигини тузди. XII аср ичида ва XIII асрни биринчи ярмида асосий рольни шимоли королликлари Нортумбрия ва Мерсия ўйнади. XIII асрнинг ўрталаридан бошлаб гегемонлик жанубий королликлардан бирига-Уэссекега ўтди. Уэссеке короллари дастлаб жанубий-Сессекс, Эссекс ва Кентни ўзига бўйсундирди, сўнгра IX асрнинг боларида эса Мерсия билан Нотумбрияни босиб олди. Шарқий англлар короллиги ўз мустақиллигини бундан илгари йўқотган бўлиб, аввал Нортумбрияга кейин эса Мерсияга бўйсунган эди. Уэссеке короли-бутун мамлакатни бирлаштирган киши-Экберт (802-839) эди. бу мамлакатни бирлаштиришни 829 йилларда амалга оширди.

VI асрдан бошлаб англ-сакслар орасига христианлик кира бошлади. Бир қанча вақтгача Англияда иккита христиан черкови узра кураш олиб борди: бири-V асрда ташкил топган ва шарқий грек черковлари билан ташкили алоқада бўлган Ирландия черкови, иккинчиси-папа томонидан Римдан юборилган миссионаерлар ташкил этган черкови. Рим черковининг таъсири \олиб чиқди. Бунинг сабаби қисман истилочилар билан, яъни англ сакслар билан ороллардаги кельтлар ўртасида бўлган антагонизм бўлса, асосан рим черковининг кўпроқ марказлашганлиги ва асрестократлашганлиги бўлди. Англ-сакс короллари унинг епископларидан этиборли сиёсий куч сифатида фойдаланишлари мумкин эди.

Бирлашган англ-сакс короллиги ташкил топиши биланок данияликларга қарши қаттиқ кураш бошлашга мажбур бўлди. Данияликлар

деганда Англияда фақат Скандинавиядан Ютландия ярим орлига кўчиб келиб ўрнашиб, бу ерда IX асрда кучли короллик тузган данияликларни ўзинигина эмас, балки яна скандинав-норвежлар ҳам нахарда тутилар эди. Скандинав-нормонларнинг Европа қиттасига-Францияга ва Жануби Итландияга қилган хужумлари тўғрисида юқорида гапириб ўтилган эди. Скандинавларнинг Британия оролларида қилган хужумлари ундан ҳам дахшатлироқ бўлди. Улар Ирландияга, Шотландияга ва Англияга бир неча аср давомида жуда кўп ва дахшатли хужумлар қилиб турдилар. Умуман олганда данияликлар-скандинавларнинг Англияга қилган хужумлари камида 300 йил (VIII асрнинг иккинчи ярмида то XI аср ўрталаригача) давом этди. Жуда кўп скандинавлар шимоли-шарқий Англияга ўрнашиб олиб, бу ўлканинг тараққийсига таъсир этди.

838 йилда Экберт данияликларининг Англичяга қилган хужумларида бири қайтара олди. Аммо 842 йилда улар орол ичкарасига яна бостириб кириб Лондонга ўт қўйдилар. 866 йилда эса шимолий-шарқий киргокнинг ҳаммасини босиб олдилар. Данияликлар анча зич жойлашган бу территория бутун ўрта аср давомида Данияга қарашли минтақа деган ном билан ном билан юритилар эди.

Король Альфред Буюк короллик қилган давр (871-900) англ-саксларнинг данияликларга қарши энг қаттиқ кураш олиб борган моментларидан бири бўлди. Альфред Буюкдан олдинги король Этельред 1 данияликларга қарши курашда халок бўлди. Альфреднинг ўзи дастлаб данияликлардан жанубга қараб қочишга мажбур бўлди. Альфреднинг ўзи даслаб данияликлардан жанубга қараб қочишга мажбур бўлди. Альфред бирмунча вақтгача данияликларга қарши партизан отрядлари, таркок отрядлар воситаси билан кураш олиб борди. Фақат кейинроқ бориб у мунтазам уришга ўтиб, данияликларни Темзанинг нариги томонига улоқтириб ташлашга муваффақ бўлди. 879 йилда данияликлар билан сулх тузилди, бу сулхга биноан мамлакат икки қисмга бўлинди: Англиянинг жануби-гарбий қисми англ-саксларга, шимоли-шарқий қисми данияликларга бўлиб берилган эди. Данияликларга қарши курашишда Альфред қисман эски умумий халқ лаشارларига таянди, қисман харбий-феодал типигаги катта, ўртача ва майда ер эгаларидан иборат янги феодал қушининг кучайтирилишини қувватлади. Шундай қилиб, Англияда рицарлар вужудга кела бошлади. Бундан ташқари, Альфред данияликларга қарши жуда кўп бурглар-қалъалар куриб, уларга кўрик отрядлар қўйди ва денгиз кир\оқ бўйларини данияликлар худумидан кўриклаш учун денгиз флоти кура бошлади. У Англияда биринчи марта алохида доимий солик олишни жорий қилди, бу солиқ «данияликлар пули» ,яъни данияликларга қарши курашиш учун йи\иладиган солих деб аталди. Франк короли Карл Буюк сингари, Альфред ҳам, илм-маърифатга омийлик қилди. Унинг ўзи ҳам латин авторларининг асарлари англ-сакс тилига таржима қилинди. Королнинг буйру\и билан давлат ахамиятига эга бўлган энг мухим воқеаларнинг

мунтазам йилномаси тузиб борилди. Савотли клириклар тайёрлаш учун епископлик кафедралари қошида янги мактаблар ташкил қилинди.

Альфред Конт, Уэссекс ва Мерсиянинг қадимги қонунларини - ҳақиқатларига -тўплашни,унга анча кейин «Альфред ҳақиқати» номи остида чиқарилган қонунларни қўшиб битта тўплам қилиб чиқаришни буюрди.

Данияликларнинг сикуви Альфред замонида ва унинг воресларни замонида тўхтатилди. Альфреднинг ворислари Лондонни қайтариб олиб, данияликларнинг ҳужум X асрнинг охирида -XI асрнинг бошларида янада зўр бериб такрорланади. Бу сафар ҳужум Скандинавиядан (ҳозирги Норвегиядан) бошланмасдан,балки бевосита Даниянинг ўзидан боланди. Орадан кўп вақт ўтмай Англия ўз мустақиллигидан бутунлай маҳрум бўлди. Дания қироли Канутга бўйсунди Канут Датский (1017-1035) истилои қилинган ерлардан жуда катта Шимолий давлат тузди, бу давалатга Даниянинг ўзи, Норвегия, Швеция, Англия ва Шатландия кирди. Англия Данияга жуда катта солиқ тўлаб туришга мажбур бўлди. Илгари данияликларга қарши курашга сафланиб келган «данияликлар пули» анча кучайтириб, Дания қиролига хирож тарзида тўланадиган бўлди. дания задогонлари Англиянинг жанубидан жуда кўп янги ерлар олди.

Канут ўлгандан кейин мурт, кўп қабилали давлати тез вақт ичида парчаланиб кетди. дания қиролининг қўлида яна биргина Дания қолди. Англияда Эдуард Исаведник (1042-1066) тахтга чиқиб, ўзининг ангел-сакс динострациясини тиклади. Лекин Эдуарднинг ҳокимияти кучсиз эди. Англ-сакс задогонларининг бир қисми Данияликларга мойил эди. Эдуард бошчилигидаги иккинчи бир қисм задогонлар француз-норман герцоги Вильгельм билан иттифоқ тузишга ҳаракат қилди. Эдуард ўлганидан кейин задогонлар маҳаллий ангел-сакс феодал-Уэссекс герцоги Гарольди қарор қилиб сайлади. Лекин Вильгельм Нормандский «Эдуард васияти» ни пеш қилиб, тахтни зўрлик билан олишга қарор қилди. У 1066 йилда жуда кўп сонли француз қўшинлари билан Англияга бостилиб кириб, Гастинс шаҳрига яқин бир жойда Гарольдин тор-мор қилди. Шундан кейин Вильгельм Лондонга йўл олди ва уерда 1066 йил 25 декабрда Англия қироли деб эълон қилинди. Бу воқеа Англия тарихида англ-сакс даврининг нихояси, деб ҳисобланади.

Илк англ-сакс қироликларининг ижтимоий тузумида узоқ вақт сақланиб келган урушчилик муносабатларининг яққол аломатлари кўриниб турар эди. Жуда кўпдан-кўп «ҳақиқат» ларга, яъни VII-VIII асрлардаги турли англ-сакс қироликларининг қонунлари тўпламларига асосланиб англ-саксларнинг ижтимоий тузумини кўз олдимишга келтиришимиз мумкин: уларнинг ижтимоий тузumi кўп жихатдан франкларнинг «Сали Ҳақиқати» да тасвирланган ижтимоий тузumiга ўхшар эди. Франклардаги сингари англ-саксларда ҳам аҳолининг асосий оммаси (англ-сакс «ҳақиқатлари» да ишлатилган термин билан айтганда) эркин кишилардан кёрлардан иборат эди. Булар мустақил деҳқонлар бўлиб, гайда деб аталган катта-катта ер участкаларига эга эдилар (баъзи қироликларда ҳар бир кёрл оиласига

тегишли катта чек ернинг миқдори 120 акр ёки бизнинг ҳисобимизча 50 гектар келар эди.) Кёрлнинг вергельди 200 шиллинг эди. Задогон кишининг-эрлнинг вергельди эса дастлаб фақат 400 шиллинг бўлган бўлса, кейинчалик 600 шиллингга, ундан кейин яна ошиб 1200 шиллингга етди. «Ҳақиқатлар»да кёрллардан ташқари, яна дэтлар ёки уиллар тилга олинади. Булар-ўз ахволи жихатидан франк литларига ўхшаган ярим эркин кишилар эди. Уларнинг ўз ери бўлмай, маълум мажбурият эвазига эрлларнинг ерини ишлаб берар эдилар. Уларнинг вергельди 80 шиллинг атрофида эди. У зотлар Британиянинг бўйсундирилган маҳаллий аҳолисидан келиб чиққан деб тахмин қилинади. Задогон англ-саксларнинг, эрлларнинг (ва хатто баъзи бир энг бой кёрлларнинг) қуллари ҳам бўлиб, бу қулларнинг бир қисми ховлида хизмат қиладиган қуллар эди, бир қисми оброкчи қуллар бўлиб, деҳқончилик билан шуғулланар эди.

Англ-сакс жамиятида жамоа ва бошқа моҳаллий бошқарув органлари жуда кўп эди. Буларнинг асосийси қишлоқ-тўп эди. Бу қишлоқ-қишлоқ жамоасидан иборат бўлиб, унда ер сув бор эди, мунтазам суратда қишлоқ йиғини-талимот чиқарилиб турарди, сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқ соқоли бўларди. Қишлоқ жамоаларининг вакиллари оида бир марта юзбошилар мажлисига тўпланарди. Юзбошилар мажлисларидан юқори ўринда ҳар бир графликнинг халқ мажлиси бўлиб, бу мажлислар тарихий жихатдан кабилавий королликлар давридан сақланиб қолган эди. Король вакил-графликнинг расмий бошлиғи, шариф ўз фаолиятида графликнинг бу кенгаши билан ҳисоблашиб туриши керак эди, бу кенгашда маҳаллий задогонлар ҳал қилувчи таъсирига эга эди. Нихоят, король ҳузурида витонагемот- («донолар кенгаши») бутун бирлашган короллик задогонларининг кенгаши чақирилиб турар эди. Витонагемот король ҳокимиятини жуда чеклаб қўйган эди. У қонунларни тасдиқларда ва мамлакатнинг олий суд органи эди. Королларни сайлаш ва бирор гуноҳ қилиб қўйса, ўрнидан тушириш ҳам витонагемот қўлида эди. У тасдиқламаса, королнинг ҳеч қанақа инъоми амалга ошмас эди.

VIII ва IX асрларда айниқса X асрда англ-саксларнинг патриархал жамоа тартиблари тобора тушкунлик сари юз тутди. Хали кучли бўлган жамоаси билан бир каторда катта аристократик ер эгалиги авж олди. Король махсус ёрликлар бериб, ерни дунёвий задогонларга ва черковга хусусий мулк қилиб бера бошлади. Одатдаги қонун-қоидаларга асосланган ер мулкига, яъни жамоаларнинг; деҳқонларнинг ер мулкига (фольклэндга) қарама-қарши ўлароқ, мамлакатда помешчиклар мулк (бокленд), ерга король ёрлиғи-бос ёки босқ асосида эгалик мулки бўлишини тан олиш билан бирга, бокленд эгаларига кўпинча яна бир қанча имтиёз ва иммунитетлар (маҳаллий жеёкон аҳолисини суд қилиш ва улардан солиқ туплаш ҳукуқи) ҳам берди.

Деҳқонларнинг чек ери борган сари майдаланиб борди. Катта деҳқон оиласининг илгариги ўртача чек ери-гайда ўрнига IX-X асрларда ҳамма

жойда деҳқонларнинг миқдор (жихатидан анча оз бўлган янги чек ери-
виргата учрайди виргата-гайднинг тўртдан бир қисми.)

Данияликларнинг хужумлари деҳқонларнинг аҳволига жуда ёмон таъсир қилди. Данияликлар ўз хужумлари вақтида деҳқонларнинг хўжалигини бутунлай вайрон қилардилар. Деҳқонлар бургла, кўприклар ва йўллар қуриш, лашкарлар сафида туриб кўриқчилик қилиш ва харбий хизматни ўташ учун жуда кўп вақт сарфлашга мажбур эдилар. Тобора ортиб борган «данияликлар пули» ни ҳам шу деҳқонлар тўладилар, бу данияларга қарши олиб борилган узулуксиз урушлар вақтида жуда кўп рицарлар вужудга келиб буларни таъминлаш ҳам шу деҳқонлар устига тушарди. Илгариги король дружиналари-гозитларнинг ўрнини олган король танлари харби-феодал типигаги ер эгаларига айланиб бордилар.

Заифлашиб қолган деҳқон жомоалари задогонларнинг хомийлигига ўтишга мажбур бўлдилар. Англияда коммендация VII-VIII асрларга оид эсдаликларда учрайди, лекин бу нарса IX-X асрда айниқса кўпайди. X асрда короллардан бири Этельстан (Альфреднинг невараси) бир фармон чиқарди, бу фармон франциядаги Карл II Ялтироқбош фармонинг айнан ўзига ўхшарди., деса бўлади. Этельстан 930 йида ҳар бир эркин кигкшига ўзи учун бир хўжайин (англ-саксча «лорд», бу терм франсузча «сеньор» деган терминга тўри келади) топиб олишни буюрди. Деҳқонларнинг ўз ёнидаги катта ер эгасига бўлган қарамлигини давлат ҳокимияти иммунитет тарзида расмийлаштирди. Корол катта ер эгаларига ўз атрофидаги аҳолини суд қилиш ва ундан тегишли суд божлари олиш ҳуқуқини берди. Бундай хусусий суд қилиш ҳуқуқи соқа деб, хусусий суд қилинган деҳқонлар сокмилар деб аталарди.

Ердор хардлар манорлар (бу сўз ҳам англ-сакслар вақтида пайдо бўлди.) деб аталган ўз поместьеларида қисман қуллар меҳнатини, қисман эса крепостнойлар меҳнатини эксплуатация қилардилар. 1000 йилга оид бир манбада деҳқонларнинг турли группалари тасвирланади, лекин илгариги кёрллар деган ном ўрнига энди бу хужжатда генитлар ва гебурлар деган янги номлар ишлатилади; генитлар хусусий ер эгаси бўлиб, қисман королга, қисман ёнидаги лордларга солиқлар тўлаб турувчи эркин деҳқонлар эди, гебурлар эса ўз ери бўлмай, помещикларнинг ерида деҳқончилик қилиб унга йил бўйи хар ташқари, лордга мол, \алла, пул шаклида турли хил солиқлар тўлаб турувчи деҳқонлар эди. Кам ерли деҳқонларнинг яна бир группаси кассетлар (коттерлар) тилга олинади, буларнинг кичик бир парча ерлари ва кулбалари бўлиб, булар эвазига унча катта бўлмаган баршчина мажбуриятларини ўтар эдилар.

Бироқ англ-саксларда феодаллашув процесси норманлар истелоси вақтида тугалланмаган эди. Деҳқонларнинг лоақал ярми ҳали эркин жамоа аъзоси бўлиб, уларнинг лордлар билан бўлган муносабати ҳали бутунлай крепостнойлик муносабатлари тусини олмаган эди, балки хомийлик муносабатларигина эди. Хатто крепостнойлаштирилган гебурларнинг аҳволи ҳам жуда турлича эди, хар манорда хар хил эди. Бир қанча жойларда улар

қарам кишиларга ўхшар эди, лекин улар чинакам крепостнойлик ҳолатида эмас эди. Шимоли-шарқий Англияда, данияликлар ўрнашган минтақада эркин деҳқонлар («эркин кишилар») ҳали жуда кўп эди. Скандинавлар жамиятининг анча кейин тараққий қилиши, шарқий Англиядаги даниялик-скандинавиялик аҳолида урушчилик элементларининг сақланиб қолиши натижасида шундай ҳол юз бердики, ҳатто жанубий-шарқдаги англ-сакс деҳқонлари илгариги эркинлик ва мустақиллигидан бутунлай маҳрум бўлган бир вақтда ҳам «данияликлар минтақаси» даги деҳқонлар ўз мустақиллигини бир мунча сақлаб қолди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Кириллова Л. А.борьба в городах Восточной Англии XIV в. // Уч. зап. Моск. Гос. Под. Ин-та. М., 1969. № 321
2. Лисицкий Я. А. Город и феодализм в Англии. М., 1987.
3. Лисицкий Я. А. Города и городское в Англии в X-XII вв. М., Л., 1960.
4. Осипова Т. О. Ирландский город и экон. жизнь Англии XII-XV вв. М., 1993.
5. Виноградов П. Г. Исследования по социальной истории Англии в средние века. СПб, 1887.
6. Виноградов П. Г. Средневековое поместье в Англии. СПб, 1911.
7. Грин Д. Р. Краткая история английского народа. М. 1897.
8. Гутнова Н. В. Возникновение английского парламента. М., 1960.
9. Гутнова Н. В. борьба и общественное сознание крестьянства в средневековом Западной Европ. М., 1984.
10. Кейнингем У. Рост английской помещичности и торговли. Ранний период и средние века. 2-е изд. М., 1909.
11. Лисицкий Я. А. Города и феодализм в Англии. М., 1987.
12. Мортон А. Л. История Англии. М., 1950.

ТЕМА: VI-XI АСРЛАРДА ВИЗАНТИЯ ИМПЕРИЯСИ.

1. Шарқий Рим империяси.
2. Юстиниан замонида Византиянинг кенгайиши.
3. Юстинианинг қонун чиқариш фаолияти.
4. «Ника» кўзғолони.
5. Маъмурий ва молиявий зулмнинг кучайиши.
6. Юстиниан замонидаги қурилиш.
7. VI асрда Византия маданияти.
8. VI асрнинг иккинчи ярмида ва VII асрда Византиянинг кризисга учраши.
9. Деҳқончилик қонуни.
10. Исаврлар династиясининг идора қилиши.
11. Бутга қарши кураш ва унинг социал моҳияти.
12. Фома Слпвян кўзғолони.
13. Македонияликлар династияси вақтида Византия.
14. Византия ва Киев Руси.
15. Черковларнинг ажралиб кетиши.

16. IX-XI асрларда Византия феодализми.

17. IX-XI асрларда Византия маданияти.

Ғарбий Рим империяси Герман қабилалари томонидан истило қилингандин кейин ҳам Рим империясининг Шарқий қисми узок вақт хукм сурди. У хатто ўзини расмий суратда Рим (Ромея) империяси дебатайверди. Лотин тили яна узок вақтгача Шарқий империянинг давлат тили бўлиб қолди. Лекин Шарқда халқ грек тилида гаплашарди. «Рим империяси» деган ном бора-бора йўқолиб, «Византия империяси» деган ном юритила бошлади. Баъзи олимлар худди шу йилни Византия империясига асос солинган йил деб хисоблайдилар. Лекин тарихчиларнинг кўпчилиги Византия империяси 395 йилда, яъни феодосий I ўлгач, империя унинг ўиллари ўртасида тақсимланиб, шарқий ярми Константинополь шаҳри билан бирга Аркадийга ўтган вақтда тузилган деб хисоблайдилар. Болкон ярим оролидан ва Эгей денгизидаги кўпдан-кўп ороллардан ташқари, Византия империяси ва яна Кичик Осиё, Сурия билан Фаластин, Миср, Месопотомия билан Закавказьянинг бир қисми, +иримнинг жанубий қир\оқлари кирар эди.

Империянинг шарқий қисми \арбий қисмига қараганда нача мустахкам бўлиб чиққан экан, бунинг асосий сабаби шуки ундаги иқтисодий муносабатлар \арбий қисмидагига қараганда анча тараққий топган ва анча мустахкам эди. Бу ерда Мисрдаги Александрия, Суриядаги Антиохия, Кичик Осиёдаги Смирна ва Ефес, Болкон ярим оролидаги Константинопл ва фассалоника каби ривож топган савдо-сотик маркалари бор эди. Осиё Шарқи олиб борилган қиз\ин савдо ишлари узилмади, балки хатто кучайди, бу савдо Осиёда III асрда кучли янги форс подшолиги-Сосонийлар подшолиги вужудга келгандан кейин айниқса кучайди. Шарқий Рим империясида қулдорлик тузумининг ўзи ҳам ғарбий империядагидек кескин тушкунликка учрамади. Бунинг сабаби аввало шуки, империянинг шарқий вилоятларида, айниқса қишлоқ хўжалигида қулдорлик ғарбдагидек катта роль ўйнамади. Шарқ экономикасида қуллар билан бир қаторда қул бўлмаган элементлар, яъни шаҳарлардаги эркин хунармандалар ва қишлоқлардаги жамоачи дехқонлари бўлиб туриб, қарамлик ҳолатига тушиб қолган бўлсалар-да (масалан, Сурия ва Мисрдаги «подшо дехқонлари») хар ҳолда уларнинг ўз ер участкалари, шахсий хўжалиги бор эди, шундай қилиб, улар қуллардан анчагина фарқ қилар эдилар.

Шарқий империянинг юқорида қайд қилиб ўтилган хусусиятлари натижасида унинг варварларга бўлган муносабатлари ҳам бошқача бир характерга эга бўлди. Византия ғарбий империяга ўхшаб варварлар герман қабилалари-вестготлар, тўхтамади ҳам. Жумладан Византия герман қабилалари-вестготлар, остготларнинг ва бошқа қабилаларнинг хужумларига бардош берди, бу қабилалар эса Византиядан \арб томон кириб бориб, у ерда ўзларининг варварлик қоролликларини туздилар. Византия империясида ҳали V-VII асрларда ҳам қулдорлик тузumi сақланиб қолган эди. V-VI асрларда ҳам қулдорлик тузumi сақланиб қолган эди. VII-VIII асрларда Византия қадимги Римга хос бўлган ижтимоий ва сиёсий традицияларни

ўзида сақлаб, илгаригидек «Ромея давлати» лигича қолиб келаётган бўлса-да унинг ижтимоий тузуми феодализм томон тезлашиб бормокда эди. Шундай қилиб, шуни эътироф этиш мумкинки, оқибат-натижада германлар ғарбий Рим империясига нисбатан қандай роль ўйнаган бўлсалар, славянлар ҳам Византияга нисбатан худди шундай роль ўйнайдилар. У ерда, ҳам, бу ерда ҳам варварларнинг келиши кулдорлик тузумининг анча прогрессивроқ ижтимоий феодал муносабатларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар яратилишига ёрдам берди.

Византия ҳали ғарбдаги варвар королликларига, шимолдаги славян қабилаларга ва Ўрта Шарқда янги форс подшолигига кескин равишда қарама-қарши турувчи кулдорлик «Рим империяси» мавжуд бўлган даврда, VI асрда император Юстиниан хукмронлик қилган вақтда энг катта муваффақиятга эришди. Юстиниан 527-565 йилларда подшолик қилди. У атеклимаъмур эди, қонун чиқарувчи эди. У империянинг шарқий чегараларинигина эмас, балки ғарбий чегараларининг ҳам анчагина қисмини тиклаган киши эди.

Византия варварларнинг (германлар, славянлар ва бошқаларнинг) хужумини қайтариб, ўзи уларга қарши хужумга бир даврда Юстиниан императорлик қила бошлади. Юстиниан ўз олдида империянинг илгариги ғарбий чегараларини тиклашни вазифа қўйди. Юстиниан ўз программасини қисман амалга оширишга муваффақ бўлди. Унинг саркардалари Волизарий ва Нарсев Шимолий Африкадаги Вандал короллигини (534 й) Италиядаги Остгот короллигини (555 й) ва Испаниянинг жанубий қирғоқини (Бетикани) босиб олди.

Шундай қилиб, Ўрта денгиз византияликлар учун яна «бизнинг денгиз» бўлиб қолди. Замондошлар назарида империя гўё Август ва Траян давридаги «бахтли кунларга» яна қайтгандек туюлар эди.

Иккинчи томондан Испанияни босиб олиб, уларнинг Византияга қўшиб олишнинг ўзи вақтинчалик бўлиб чиқди. Аслида Ўрта денгизнинг Шарқий қисми билан ғарбий қисми ўртасида иқтисодий алоқа бу вақтда тўхтаб қолган эди.

Юстиниан ўз давлатининг шимолий чегараларини қисман гунлар хужумидан, қимсан-славянлар сиқуvidан химоя қилишга жуда зўр берди. Бокон ярим оролида бир-бирига параллел равишда уч қалъалар қурилди. Аммо бу мудрофаа тўсиқлари славянларнинг Болқон ярим оролига қараб силжишларини тўхтата олмади. Бошқалари хатто Болқон ярим оролининг жанубида-Македонияга ва Эгей денгизи бўйларида колонист-ер эгалари сифатида жойлаштирилди.

Шундай қилиб, Юстинианнинг улул давлат тузиш сиёсати бир қадар муваффақиятли натижалар берди, холос. Шундай бўлса-да, унинг вақтида империянинг чегаралари анча кенгайди. Кейинги вақтларда Византия империяси бундай ютуқларга ҳеч бир эриша олмади.

Юстиниан подшолик қилган даврда Византиянинг қонун чиқариш соҳасидаги фаолиятини кўрсатиш керак. У ўз подшолигининг бошланиш

пайтидаёқ Рим императорлигининг илгари нашр қилинган ҳамма қонунларини бир қилиб тўплаб босиб чиқаришни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Энг атоқли юристлардан иборат икки комиссия Трибониан раҳбарлигида Рим қонунларини тўплаб тартибга солиш устида жуда катта иш олиб борди. Бу комиссияларнинг 528-534 йиллар мобайнида олиб борган иши натижасида «граждан ҳуқуқлари тўплами» вужудга келтирилди, бу тўплам Рим империясида бутун қонунлари яқунловчи энг катта юридик ёдгорлик бўлди.

Юстиниан тўпламида хусусий мулкни химоя қилишга ва Рим империяси билан Византия учун хос бўлган оддий товар ҳўжалигтшароитидан келиб чиқадиган ҳар турли мулкый муаммоларни расмийлаштиришга катта ўрин берилди. Тўпламнинг кейинги икки хусусияти бу тўпламнинг кейинги вақтларда, ўрта асрларнинг иккинчи ярмида ғарбий Европада жуда ҳам шухрат қозонишига сабаб бўлди. Юстинианнинг «Граждан ҳуқуқлари тўплами» ни Европа юристлари синчиклаб ўрганди. XII асрдан бошлаб, айниқса XIII-XIV асрларда ғарбий Европанинг турли мамлакатларида қороллар чиқарган қонунларда Рим қонунларидан фойдаланилганлигини кўриш мумкин.

Юстиниан қонунлар тўпламини чиқаришдан мақсад қулдорлик ишлаб чиқариш усулининг емирилиши жуда тезлашиб бораётган шароитда қулдорлик давлатини сақлаб агентларга халқ оммасининг революцион чиқишлари билан курашда қурол бўлиб хизмат қилар эди. Айни Юстиниан даврида Константинополда ва турли вилоятларда бир неча бор катта-катта халқ қўз\олонлари бўлиб ўтган эди. 532 йилда Канстанцинополда бўлиб ўтган қўз\олон айниқса қучли бўлди. +ўз\олон кўтарилишига энг асосий сабаб император чиновникларининг, айниқса Юстинианнинг эркатойи-Константинополь ҳуқумдори бўлиб турган Иоани Каппадокийскийнинг хазинани талаши, порахурлиги ва шу хилдаги суистеъмоллари сабаб бўлди.

+ўз\олон 532 йил II январда Константинополь циркида император ҳузурида бошланди. Юстиниан бунга рад этиб: жахл билан иппадромни ташлаб чиқиб кетди. Бунга жавобан қўз\олон кўтарилиб кетди. +ўз\олончилар «Ника» деган шиор кўтардилар. +ўз\олон бутун пойтахт ва унинг атрофига ёйилди. +ўз\олон беш кун давом этиб. Юстинианнинг саркардаси Велитарий томонидан дахшатли шавқатсизлик билан бостирилди. 30 мнгтача киши ўлдирилди.

«Ника» қўз\олони қатнашчиларининг состави жуда ҳам хилма-хил эди. Бир томонидан, унда Константинополнинг ва унинг ён атрофининг халқ оммаси қатнашди. Иккинчи томондан, ҳарактнинг ташкилотчилари аристократ сонатор элементлар бўлиб, улар янги династиядан ва Юстинианнинг ўзининг мустабид ҳокимиятидан норози эдилар. Шу билан бир вақтда «куклар» ҳам «яшиллар» ҳам Константинополдаги анча кенг демократик ташкилотлар билан-димлар билан бо\ланган эди. Димлар эски вақитдаги шаҳар ўз-ўзини идора қилиш бошқармасининг қолди\и бўлмиш ўзига хос район халқ уюшмалари бўлиб Юстиниан вақтида ҳали анча

эътибори бор эди ва ҳукумат ҳам аристократ позицияси ҳам улар билан ҳисоблашишга мажбур эди.

532 йил воқеалар Юстинианнинг ички сиёсатига катта таъсир қилди. Юстиниан кейинги вақтларда ҳам халқ оммасининг бош кўтаришдан ҳадиксираб борди. 532 йилдан кейин димлар хийла даражада қайта тузилди. Константинополда ва бошқа йирик шаҳарларда полиция ҳокимияти кучайтирилди. Шу билан бир вақтда Юстиниан йирик сенатор задогонларга қарши каттиқ кураш олиб борди. Эски задогонларга қарама-қарши равишда Юстиниан ҳарбий хизматидаги ўрта даражали элементларга кўпроқ таянди, мусодара қилинган ерларнинг кўп қисми уларга берилди.

Юстиниан ҳукумати давлат молиясига ҳам катта эътибор берди. Унинг замонида аҳолидан олинадиган солиқлар бир неча хисса кўпайди. Ҳукуматнинг жуда каттиқ диктатураси халқ аммасини \оявий жихатдан ҳам эзар эди. Юстиниан ҳукумати шу маҳалгача ҳам унча-мунча сақланиб қолган маъжусийларни таъқиб қилиб, уларнинг фалсафа мактабларини ёпиб қўйди. Хукмрон парвослав черковининг таълимотига қўшилмовчи еретиклари жуда кескин таъқиб қилинди. Юстиниан подшолик қилган даврда тўхтамай давом қилиб турди, подшоликнинг охирларида эса нарсаянада авж олиб кетди.

Юстиниан замонида давлат маблаларининг хийла қисми қурилиш ишларига кетди. Юстиниан юзлаб қалъа ва юздан кўп майдароқ истехкомлар қурдирди. Унинг замонида жуда кўп ижтимоий характердаги иншоотлар ҳам бино қилинди-водопроводлар, йўллар, хаммомлар, театрлар, ҳар турли ҳукумат бинолари қурилди. Илк Византия архитектураси орасида энг муҳими аё София ибодат хонасида илк Византия архитектураси услубининг хусусиятлари жуда яхши акс этди. Аё София ибодатхонасининг мустаҳкам ишланганлиги киши ҳайратда қолдиради. Бир неча марталаб зилзила бўлишига қарамай, бу бино ҳозирги вақтгача сақланиб келаяпти ва жаҳон архитектурасининг ажойиб тарихий ёдгорликларидан биридир.

Аё София ибодатхонаси сингари машҳур ёдгорликлар қурилишида ўз ифодасини топган юксак архитектура санъати Византиянинг умумий маданияти ўша даврда қандай юксак бўлганлигини кўрсатувчи далиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Юстиниан вақтидаги йирик тарихчи, Прокопий кесарийский бунинг мисолидир. Прокопий Юстинианнинг подшолик қилишига оид бир қанча тарихий асарлар яратди, жумладан «Урушлар тарихи» ва бошқалар асарлар яратди.

Византиянинг VI асрда ўтган яна бир йирик тарихчиси Агафий эди. Унинг «Юстинианнинг подшолик қилиши» деган асари Прокопий асарларига анча муҳим қўшимчалар киритиб уларни тўлдиради, тузатади ўрни билан унинг берган маълумотларини билан тасдиқлайди.

Византиянинг VI асрдаги энг йирик олимлари орасида аниқ фанлар билан шуғулланган медиклардан Александр Тралльский ва Павел Эгинскийни, математик-механиклардан Исидор Милетский ва Анфимий Тралльский, географлардан Козма Индикоплавтни кўрсатиш мумкин, Индикоплавт асарларида географик ноаниқликлар анчагина кўп бўлишига

қарамай, у африка ва Хиндистон, +изил денгиз ва Хинд океани тўрисида бир қанча қимматли материалларни ўз ичига олган.

Юстинианнинг подшолик қилиши сиртдан қараганда гуллаб-яшнаётгандек кўринса ҳам, халқ оммаси учун жуда оғир бўлди. Жуда кўп марта кўтарилган халқ кўз\олонлари, айниқса 532 йилги кўз\олон бунинг ёрқин далилидир. Кекса император (84 ёшида) ўлганда, унинг вориси, Юстин II янада кўпроқ ошиб кетганлигига қарамай, давлат хазинаси бўм-бўш эди. Оғир солиқлардан хонавайрон бўлган аҳолининг жойларда солиқ тўлашдан бош тортиш холлари тез-тез юз бериб турадиган бўлди.

VI асрнинг биринчи ярми билан VII асрнинг биринчи ярми ўртасида Византиядаги қулдорлик тузумининг емирилаётганлиги очиқ кўриниб турган эди, қишлоқ хўжалигида, хунармандчиликда қул меҳнатини эркин меҳнат тобора сиқиб чиқарётган эди. Шундай бўлса ҳам қулчилик тамоман тугатилмаган эди. Янги, анча прогрессив бўлган феодал муносабатлар нисбатан секинлик билан таркиб топиб келаётган эди ва унинг натижасида ишлаб чиқариш кучларнинг ривожланиши тўхталиб қолмоқда эди.

Юстиниан династияси 602 йилда сарой тўнтариши натижасида тахтдан тушди. Бу династиянинг охириги вакили император Маврикий шу сарой ўзгариши вақтида беш ўли билан биргаликда ўлдириди. Империя император Ираклий вақтида (610-641) юир қадар мустахкамланиб олгандек бўлди. Ираклий эронликларга зарба бериб, улардан Сурия, фаластин ва Мисрни қайтариб олди. Бироқ орадан кўп вақт ўтмай, VII асрнинг 30 йилларни иккинчи марта бу сафар абадийга қўлдан бериб қўйди, уларни араблар босиб олди.

Византиядаги келгинди славян дехқон аҳолининг ахволи «Дехқончилик қонуни» да жуда яхши таърифланган; бу манба VIII асрга оиддир, лекин унда VII асрдаги аграр муносабатлар ҳам акс этган. Ушбу манбага қараб фикр юритилганда, бу дехқонлар эркин аҳоли бўлиб, уларнинг ўз экинзорлари, токзорлари ва боғлари бўлган. Дехқонларнинг хўжалигида дехқончиликнинг ўзидан ташқари, чорвачилик ҳам катта роль ўйнаган. Хар бир дехқоннинг ер участкаси экинзор, токзор ёки боғдан иборат бўлиб, унинг ўз хусусий мулки деб ҳисобланган, лекин унда жамоа ер эгалигининг аломатлари очиқ кўриниб турар эди.

Шундай қилиб, «Дехқончилик қонуни» жамоанинг табақаларга ажрала бошлаганлигидан, жамоа аъзоларининг ўз ёнидаги катта дунёвий ер эгалари ёки черков-монастирь ер эгаларига қарам бўла бошлаганлигидан ҳам далаолат беради. Славянларнинг ўрта аср Византияси тарзидаги асосий роли ана шундан иборат. Сон жихатидан кўпайган, иқтисодий жихатдан мустахкамланган, жамоаларга уюшган Византия дехқонлари VIII-IX асрларда ишлаб чиқари кучларини муваффақиятли ривожлантирди, мамлакатни алла билан, дехқончилик, чорвачилик, боғдорчилик, токчилик маҳсулотлари билан тўла маъминлаб турди. Шу билан бир вақтда ҳукумат дехқонлардан мунтазам равишда ер солиғи олиб турар эди. Бу нарса давлат молиясини анча тартибга солди. Нихоят дехқонлар Византия барпо

этилатган янги кўшин учун манба бўлиб хизмат қилди, империя улардан унинг энг хавфли душмани бўлган Араб халифалигига қарши курашда фойдаланди.

VIII асрнинг бошларида ҳам Византиянинг халқаро ахволи баяғидек жуда оғир эди. Араблар Кичик Осиёга бостириб кирдилар. Улар Кипр ва Родост ороллари босиб олдилар. Араб кўшинлари Константинополь яқинига келиб уни деярли бутун бир йилгача (717-718) қамал қилиб турдилар лекин араблар Канстантинопольни ололмадилар. Канстантинополнинг қулай стратегик мавқе, Византияликларнинг «Греklar ути» деб аталган утни ишлатиши, императорга иттифоқчилам Болгарларнинг ёрдам бериши натижасида, араблар катта талофат кўриб; чекинишга мажбур бўлдилар. Янги сайланган император Лев III Исавр истейдодли ташкилотчи ва қобилиятли олий кўмондон бўлиб чиқди. У Сурия билан чегарадош Исаврия вилоятидан чиққан бўлиб, янги исаврлар династиясига асос солгандир. Исаврлар династияси Византияни бутун бир юз йил давомида (717-802) идора қилди. Лев III (717-740) ва унга ёрдамчи бўлиб, кейин унинг ёрдамчи бўлиб кейин унинг ўрнига император бўлган Канстантин у (740-775) арабларга қарши курашда катта тажриба орттирган харбийлар эди. Лев III император бўлгандан кейин харбий ишга катта эътибор берди. VII асрда Ираклий ва унинг ворислари давридаёқ Византия ҳукумати ёлланма кўшнилarga кўшимча равишда махаллий лашкарлар тўплаган қисмини амалга оширган, бу махаллий лашкарлар махаллий маблағлар хисобидан таъминланарди. Лев III замонида бу харбий реформа янада ривож топди.

Черков ерларининг кенг кўламда секуляризация қилиши (давлат мулкига айлантирилиши) Исавр императорларнинг номи билан болангандир. Исавриялик императорлар ўз замондошларидан «бутга қарши курашувчилар» деган лақаб олди. Улар бутга сиёинишга қарши фармонлар чиқардилар, уларнинг буйруғи билан иконалар ибодатхоналардан олиб чиқилди ва уларнинг бир қисми йўқ қилиб ташланди. Черков буни асос қилиб императорни бутга қарши битъатда айиблади. Лекин Исавриялик императорнинг сиёсати улар тахтга чиқмасдан илгари Византияда бошланган гирт диний жанжаллар доирасидан хила четга чиқиб кетди. Императорлардан Лев III, Канстантин у ва уларнинг ворислари айна катта черков-монастирь ер эғалигига қарши кураш қизиқ кетган бир пайит бутга чўқинишига қарши чиқдилар. бутга қарши кураш ўзига хос бир баҳона бўлиб, шу баҳона билан ҳукумат энг йирик монастирларни ёпиб қўйди ва черков-монастирь мулкларни мусодара қилди. Монастирларнинг эъзна ихтиёрига олинган ерлари Византиянинг ташкил топаётган рицарларига бенефиций қилиб тақсимлаб берилди. Монастирларнинг ерларидан харбий хизмат учун бериладиган бундай участкалар Византияда алохида бир термин билан хариштикий деб аталган, бу эса маъно жихатидан лотинчақ «бенефиций» сўзигша тўғри келади.

Исавриялик императорларнинг харбий реформаси яхши натижа берди. Императорлар катта харбий кучга эга бўла олди. Фем кўшинлари ўз

округларини араблардан жуда яхши ҳимоя қилди. Византия ҳукумати сал-пал каттароқ кўламда хужум операцияси олиб боришга ҳали журъат этолмади. Лекин ҳукуматнинг сиёсати черков гуруҳи ўртасига катта норозилик тулдирди. Янги Династия обрўсининг кучайишидан норози бўлган дунёвий зодагонларнинг бир қисми ҳам черков гуруҳига қўшилди. Бутга қарши кураш тарафдорлари билан бутга чўқиниш тарафдорлари ўртасидаги кураш бир неча ўн йилга чўзилди ва баъзан бу кураш жуда кескин тус олди. Лекин халқ оммаси ўртасида ҳам норозилик кучайиб бормокда эди. феодализмнинг тараққий этиб бориши эксплуатациянинг янги формаларини вужудга келтира бошлади. Феодал ер эгасининг қўшинлиги эркин деҳқон жамоаларини крепостнойлаштириш хафи остида қолдирган эди. IX асрнинг бошларида араблар харфи остида қолдирган деҳқонларнинг ахволи жуда ҳам ёмонлаша бошлади. Янги «кудратли одамлар»-динатлар ёки (славянлар атаганидек) «властеллар»-жамоага қарашли экин экиладиган ерлари ва яйловларни тап тортмай хаёсизларча босиб олиб, стратиотларни эса ўз крепостнойларига айлантира бошладилар.

IX асрнинг ярмидан то XI асрнинг ярмигача Византияни Македонияликлар династияси идора қилди. Василий I Македонлик бу династиянинг биринчи намојандасидир (867-886). X асрда бу династиядан бир неча машхур император чиқди, ўз замонинг атоқли олими ва ёзувчиси Константин VII Багрянородний (912-959), машхур хурбий саркардалар-Никифор Фока (963-969), Иоан Цимисхий (969-976) ва Василий II Болгаробойца (976-1025) ана шулар жумласидандир.

Македонияликлар династияси идора қилган вақтга келиб Константинополь жуда катта савдо марказига айланди ва Европа билан Осиё ўртасидаги савдо асосий воситачилик ролини ўйнади. Осиё ўртасидаги савдо асосий воситачилик ролини ўйнади. Араб рус-славян, италянларнинг савдо-сотиқлари Константинополга келиб тўпланиб, унинг жуда катта шухрат қозониншига ва жойланишига сабаб бўлди. Византия императори ташқи савдодан шундай катта даромад олдики, IX ва X асрларда ғарбий Европадаги король ва императорлардан бирортаси ҳам бундай даромад ололмас эди. Шу билан бирга IX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб араблар хавфи Византия учун кўрқинчли бўлмай қолди. Араб халифалиги бу вақтда айрим-айрим мустақил давлатларга бўлиниб кетган эди. Византиянинг ўзи энди араблар Шарқига қарши хужумга ўтишга молик бўлиб қолган эди.

Македонияликлар династияси вақтида империянинг территорияси яна кенгайди. Шарқда араблардан Крит, Кипр ороллари, антиохия шаҳри билан бирга Суриянинг катта бир қисми тортиб олинди; ғарбда, яъни италияда империя апулия билан Сицилияни бирмунча вақтга қайтариб олди.

Македонияликлар династияси вақтида Византия билан Русь ўртасидаги муносабатлар тотувлашди. «изин савдо муносабатлари, мустваккамланган маданий алоқа, умумий душманларга-печенеглар, хазарлар ва половецларга қарши биргаликда кураш олиб борилиши натижасида

Византия билан Русь ўртасида X асрнинг иккинчи ярмида дўстона муносабатлар ўрнатилди. Бу дўстлик муносабатлари камдан-кам холлардагина душманлик ҳаракатлари туфайли узилиб турди. Константинополь патриархи Русь черкови бошлиқини Киев метрополитини тайинлаш ҳуқуқини даъво қилди. Бироқ Руснинг черков йўли билан Византияга бўлган қарамлигини Ярослав I рус попи Илларионни 1051 йилда Киев Метрополити қилиб тайинлаш билан анча бўшаштирди. Рус черкови Константинополь черковининг ҳукумронлигидан 1448 йилда узил-кесил қутулиб олди. Русь метрополитлари, хатто греклардан бўлганида ҳам рус черковини мустақил идора қилар ва одатда олисдаги Константинополь патриархидан кўра Руснинг буюк князи иродаси билан кўпроқ хисоблашарди.

XI аср ўрталарида Византия черковининг ҳаётида иккинчи бир муҳим воқеа-Рим папаси билан ажралиш юз берди. Бир томонда, Константинополнинг Италия билан алоқаси сусайиб кетиши, иккинчи томонда, ғарбда Рим папалари сиёсий қудратнинг кучайиши шундай оқибатларга олиб келдики, ўша вақтгача ягона бўлиб келган христиан черкови \арбий-католик ва шарқий-праваславга ажралиб кетди. Бу вақтда келиб уларнинг диний маросимлари тоат ибодат тили ва бошқариш системасининг ўзи ҳам (\арбда-папа ва кардиналлар, шарқда-пойтахт шаҳар константинополнинг патриархи бошчилигидаги патриархлар) анча ўзгариб кетди. Черковлардаги ажралиш 1054 йилда, Рим папасининг легатлари, яъни элчилари грек черковини рим черкови билан алоқа қилишини рад этиб, Константинополни ташлаб чиқиб кетган пайитдан бошланди. Бунга жавобан Константинополь патриархи Рим черкови билан унинг бошлиқ папага лаънат ўқиди.

Македонияликлар династияси вақтида Византиянинг феодаллашув процесси тез авж олиб борди. Эркин деҳқонларнинг сони шу қадар тез камайиб бордики, мамлакат мудофаа қобилятининг пасайишидан, шунингдек, аҳолидан тушадиган солиқ маблақларнинг камайишидан кўрқиб, императорларнинг ўзлари ҳам ташвишга туша бошладилар. Динатлар томонидан деҳқон ерларининг босиб олинishiга қарши X асрнинг биринчи ярмида императорлар бир неча марта фамонлар-новеллалар (922, 934 ва 947 йиллардаги новеллалар) чиқарди. Император Василий II нечта янги фармон чиқарди. Феодал задогонлар шу қадар кучайиб кетган эдики, 1057 йилда македонияликлар династиясининг ўрнини ва Кичик Осиёдаги задогон йирик ер эгаларидан чиққан Комнинлар династияси эркин деҳқонларнинг қолган-қутганларини ҳам феодалларга ем қилиб беришга ҳар томонлама кўмаклашди.

Комнинлар вақтида катта черков ер эгаллиги македонияликлар династияси вақтидагига қараганда кенгроқ кўламда қайта вужудга кела бошлади. Шу билан бирга Византия поместейларида ҳали бир мунча қуллар ҳам бор эди. Улар асосан ховли ичидаги ҳар ҳил ишларни қилиш билан

бирга, улардан қишлоқ хўжалик ишларида, айниқса су\ориш, йўли қурилиши ишларида, тош конларида ва шу қабилаларда ҳам фойдаланадилар.

Византия ўзининг кўп асрли хаёти даврида бой ва ранг-баранг маданият яратди, бу маданият жанубий славянларга ва Русга катта таъсир кўрсатди. Ҳали VI асрлардаёқ ўзининг илк намуналарини берган Византия архитектураси (Юстиниан иморатлари) кейинги асрларда ҳам ривожланишда давом этиб, пишиқ монументлар Византия ибодатхоналари типини бунёд қилдики, бу типдаги ибодатхона намуналари XI асрдаги қадимий рус ёдгорликлари тутиш керакки, руслардаги «византия» услуби ўзи намуна олган грек услубидан кўп жихатдан фарқ қиларди. +адимги славян мотивларини ҳам ўз ичига олгани холда бундан кейинги ривожланиш процессида ўзининг оригинал формаларини яратган ўша услуб умуман олганда русларнинг ўзига хос ижоди эди.

Шуни айтиб ўтиш керакки, Византияда қурилиш техникаси: \ишт қилиш, жуда ажойиб оҳак қоришмаси тайёрлаш, \ишт териш санъати, монументал куббалар, улу\вор гумбазлар ва шу қабила яратиш техника ўз замонаси учун жуда юксак даражада эди.

Византияда IX-XI асрларда рассомлик-деворга расм солиш ҳам, кошинкорлар тасвирлари ҳам зўр бериб ривожлана борди; рассомликнинг бу шакиллари Византияда тобора қатъий тус олиб ва услублашиб борди.

Константин VII дан илгари эса ўз замонасининг энг атоқли тўпловчиси, библиофили ва энциклопедисти патриарх фотий бўлиб (820-891), у ўздан кейин «Мириобиблилн» деб аталадиган тўплам қолдирган, бу тўпламга 300 га яқин очерк кирган, булар қадимги грек авторларининг асарларидан кўчирма бўлиб, уларнинг ҳар қайсисига тегишли шерлар берилган.

Византияда йилнома ёзиш жуда ҳам ривож топди. VI-IX асрлардаги энг атоқли воқенавислар Иоанн Малала, Ферван ва Георгий Амартолдир, тарихчилардан бири Анна Комнинани, Никита Акоминатдир.

АДАБИЁТЛАР.

1. Сборник документов по социально-экономической истории Византии. М., 1951.
2. Феофан. Летопись византийца Феофана ғПер. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского, М., 1884.
3. Феофилакт Симокатта. История. М., 1957.
4. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века ғВступит. Статья, пер., коммент. Е. Э. Липшиц. М., 1965.
5. Византийский историки. Пер. с греч. При С. Петербургской Духовной академии.
6. Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Камнинов. СПб., 1859.

ТЕМА: X-XI АСРЛАРДА ФЕОДАЛ ЕВРОПА. ФЕОДАЛ ЖАМИЯТИНИНГ ХАРАКТЕРЛАРИ ХУСУСИЯТИ.

1. Феодализм системасининг қарор топиши.
2. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг тараққиёти даражаси.
3. Феодал поместьесининг тузилиши.
4. Крипостной деҳқонларнинг феодалларга қарши кураши.
5. Феодаллар исрархияси.
6. Васа.....ленлик муносабатлари.
7. Феодалларнинг қасрлари ва уларнинг тузилиши.
8. Рицарларнинг курул-яроқлари.
9. феодаллар анархияси.

X-XI асрларда ғарбий Европа мамлакатларининг кўпчилигида феодализм таркиб топди. Феодал ишлаб чиқариш усули Европа жамиятида хукмрон ишлаб чиқариш усули бўлиб, бу ишлаб чиқариш усулининг характерли хусусиятлари қуйдагилардан иборат эди: йирик помешчик ер эгалиги ҳукум сураб ва майда деҳқонлар ердан фойдаланар эди, меҳнаткашлар ишлаб чиқариш воситаларига бўлган эди. (деҳқонлар чек ерга бириктирилган эди.) \айри иқтисодий йўл билан мажбур қилиш ҳукм сураб эди. (буни мажбурий крепостной меҳнат-баршчима жуда яққол кўрсатиб турур эди), матурал хўжалик сураб эди. +ишлоқ хўжалик ва хунармандчилик техникаси паст ва қоқоқ эди.

Рим империяси истило қилинган вақтда варварларда ишлаб чиқарувчи кучларнинг даражаси қандай бўлган бўлса. ғарбий Европа жамиятининг ишлаб чиқарувчи кучлари X асрда унга қараганда анча асосий нарса уч далали экишнинг тарқалиши эди. Уч далали система Каролинглар давридаги (IX аср) ҳужжатларда ҳам тилга олинади. X-XI асрларда бу система Европадаги бошқа мамлакатларга тарқалди. Бироқ кейинги вақитларда XII-XIII асрларда ҳам бу система икки далали системани, баъзи жойларда хатто ерни партов қилиш системасини ҳам бутунлай сиқиб чиқара олмади. Ўрта асрлар Европасида қишлоқ хўжалигининг ютуқларини кўрсатадиган иккинчи нарса ўтзорчилик. Бо\дорчилик, полизчиликнинг ривожланганлиги эди. Карл Буюкнинг машхур «Поместьялар тў\рисидаги капитулярий» сининг айрим моддалари бунга жуда равшан далилдир. XI ва XII асрларда англия, Франция ва Италияда агроном ёзувчилар бўлиб, уларнинг ҳосилни ошириш масалалари тў\рисидаги ёзган махсус трактатлари сақланиб қолган. Ҳосилни ошириш ер ҳайдашнинг сифатига бо\лиқ эди. Шунинг учун X ва XI асрларда ер ўàéààøàà қàòòèқ úúòèáíð áàðèèàð úäè. àãàð áàðîðèèé úèèí ó÷-óí áð îààòàà áèð îàðòà (áîí ñâîèø îèäèдан) ҳайдалса, кузги экин учун (бу асосий экин эди.) ер икки марта баъзан хатто уч марта ҳайдалар эди. ернинг хусусиятига қараб, ер 6-8 хўкиз қўшилган плуг билан чуқур қилиб ёки бир жуфт хўкиз қўшилган плуг билан юзароқ қилиб ҳайдалар эди. шу билан бир вақтда илгарироқ поместьелардан гўнг, қисман минерал (морголь) ў\ит ишлатила бошлади. +адимий манастирнинг ёзувларига кўра, жанубий Францияда донли ўсимликлар ҳосили XI асрда беш (сам) бошгача етиб борган, ҳосилсизроқ йилларда эса ҳосил одатда тўрт бош, уч бош ва хатто икки бош ҳам бўлган.

Шундай қилиб ғарбий Европанинг ишлаб чиқарувчи кучлари Рим империяси даврининг охири асрлардагига ва халқларнинг буюк кўчиши даври деб аталган давдагига нисбатан анча ўсди. Экин майдонлари анча кенгайди. Уй хайвонларининг сони кўпайди. Полизчилик ва боғдорчилик ривожланди, узумчилик кенг тарқалди. Европада аҳолининг ўзи ҳам жуда тез кўпайди. XI асрда янги ерлар ўзлаштириш керак бўлиб қолди. Худди шу мақсад билан Европанинг деярли барча мамлакатларда ўрмонларнинг дарахтларини зўр бериб йиқитиш бошланди. Янги ишлаб чиқариш усули ўзидаги барча социал зиддиятларга ва жуда қаттиқ эксплуатация ҳукум суришига қарамасдан Европа мамлакатларининг иқтисодий жихатидан ривожланишини таъминлаб, ишлаб чиқаришнинг аста секин кенгайиб боришига имкон берди. Бироқ Ўрта асрларнинг бу илк даврида ишлаб чиқарувчи кучлар ҳар ҳолда жуда секин ўсди. Варварлар Европасининг ниҳоят, уч далали системани ўзлаштириб олиши учун беш юз йил вақт кетди. Ўртача ҳосил (айниқса деҳқонлар ерида) ҳали ҳам жуда паст эди. Деҳқонлар табиатнинг стихияли кучларига тўла равишда қарам эди. X-XI асрлардаги Европада ҳосилсизлик, қаҳатчилик, очлик эпидемиялари жуда тез-тез бўлиб турадиган ҳодиса эди. Бу нарса ўша вақтдаги хроникаларда жуда равшан акс эттирилган. Айрим область ва округлар хўжалигининг бириккилиги ва натурал хўжалик ҳукум суриши туфайли, бир округда очарчилик бўлиб турган бир вақтда ундан 200-300 км наридаги иккинчи бир округда озиқ-овқат мўл кўл бўлиши мумкин эди. Аҳоли оммасининг моддий турмуш даражаси жуда паси эди. Ўша вақтдаги деҳқонларнинг оят катта кўпчилиги сифатсиз, кучсиз овқат еб, ёмон жуда хароб кулбаларда яшар, қўлда ясалган бе сўнақай жихозлар тутиб, дағал, қўлда тикилган кийим, ёғоч ковуш (яни усти кун, таги ёғоч кавуш) кийиб турмуш кечирар эдилар.

Феодал поместиаси-лотинча (сеньория) одатда бир қишлоққа тўғри келиб, баъзан бир неча қишлоқдан иборат бўлар эди, камдан-кам ҳоллардагина қишлоқнинг бир қисмини ташкил қилар эди, поместья мазкур даврда асосий хўжалик, ижтимоий ва сиёсий ячейка эди. Кролинглар замонидан қолган хўжжатлардан маълум бўлишича, IX асрдаги сингари, бу даврда ҳам крепостной деҳқонлар ўзининг чек ерида деҳқончилик қилар эди ва бу ер эвазига хўжайиннинг ерини экиб берар ёки помешчикка қисман махсулот тарзида, қисман пул тарзида рента тўлар эди. Бироқ X-XI асрларда хўжайиннинг (доминиал) ери XVIII-IX асрдаги сингари, бу даврда ҳам крепостной деҳқонлар ўзининг чек ерида деҳқончилик қилар эди ва бу ер эвазига хўжайиннинг ерини экиб берар ёки помешчикка қисман махсулот тарзида, қисман пул тарзида рента тўлар эди. Бироқ X-XI асрларда хўжайиннинг (домениал) ери XVIII-IX асрлардагига қараганда қисқарган эди. Сеньор қолган ерини ҳам чек ер қилиб бўлиб беришини фойдалироқ деб билар эди. лекин шу билан бирга у махсулот тарзида тўланадиган рентани кўпайтирди. +исман XI асрдаёқ баъзи жойларда натураль ренталар

(баршчина шакилдаги ишлаб бериш рентаси ёки натура шакилдаги махсулот рентаси) ўрнига пул тўлаш, (пул рентаси) жорий қилина бошлади.

Крепостной деҳқонлар ҳаётининг ўзида ҳам ўзгаришлар юз берди. Каролинглар замонига оид ҳужжатларга қараб ҳуқуқ чиқарганда қуллар билан илгариги эркин кишилардан чиққан қарам деҳқонлар IX асрга келиб оғимий крепостнойлар оммаси бўлиб қўшилиб кетган эди. Бироқ крепостной деҳқонларининг бир қисми бир оз енгилроқ аҳволда бўлиб, бир қисми кейинги асрларда ҳам уларга қараганда оғирроқ ва ҳуқуқсизроқ аҳволда эди. Масалан, Францияда X-XI асрларда деҳқонлар икки категорияга: сервларга («серваж») ва вилланларга бўлинган эди. Сервларнинг аҳволида юридик жихатдан ҳали баъзи қуллик аломатлари сақланиб қолган эди. Хўжайини розилик бермаса, сервнинг уўланишига ҳаққи йўқ эди. Феодал сервдан махсус жои (бош) солиғи олар эди. сервнинг ўз мол-мулкини бировга асият қилиб қолдиришга ҳаққи йўқ эди.

Серв ўлгандан кейин унинг мол-мулки хўжайиннинг қўлига ўтар эди, хўжайин бу мол-мулкни меросхўрга бериб, ундан ҳақ тарзида бир бош яхши мол олар эди. Вилланларнинг аҳволи бир оз дурустроқ эди. Улар шахсан эркин ҳисобланар эди, лекин ер масаласида қарам, тутқин эди. уларнинг бажарадиган мажбурият ва тўловлари бир ер билан боғланган бўлиб, одатда муайян бир тарзда белгилаб қўйилган солиқ эди. Аммо ҳақиқий ҳаётига келганда сервлар билан вилланлар бир-биридан унча фарқ қилмас эди. улар ҳам булар ҳам мустақил хўжалик юритар эди, уларнинг ҳам, буларнинг ҳам оиласи, уй-жойи, моли ва ҳар турли оддий қишлоқ хўжалик асбоблари, ери бор эди. Бу жихатдан вилланлар ҳам, сервлар ҳам қадимги қуллик замонидagi қулларга қараганда бутунлай бошқача эди. Лекин шунда бўлса-да, виллан ҳам феодал-помешчик томонидан жуда қаттиқ эксплуатация қилинар эди, сервга қараганда виллан миқдор жихатидангина камроқ эксплуатация қилинар эди, ҳолос. Энг муҳими шуки, виллан ҳам ерга бириктирилган бўлиб, унда ҳеч қандай шахсий эркинлик йўқ эди.

X-XI асрларда деҳқонлар орасида маълум даражада мулкӣ тенгсизлик пайдо бўла бошлади, деҳқонлар бойроқ ва камбағал деҳқонларга ажрала бошлади. Бироқ, натурал хўжалик ҳуқуқ суриб турган, бутун қишлоқни феодал-помешчик қаттиқ эзиб турган, феодалларнинг ўзаро урушлари натижасида қишлоқ тез-тез ҳароб бўлиб турган бир шароитда бу фарқ ҳам ҳали кескин тус олмаган эди. Хатто деҳқонлар крепостнойларга айлантирилгандан кейин ҳам қишлоқда жамоа-марка илгаригидек қатта аҳамиятга эга бўлди, у, деҳқонларни жипслаштириб, феодалларнинг биргалашиб қурашишига имкон берди.

Феодаллар зулмида тоқати тоқ бўлган крепостнойлар ўз хўжайинларига қарши қўзғолонлар қўтардилар. Крепостной деҳқонларнинг феодал-помешчикларга қарши энг дастлабки бош қўтариб чиқишлари X ва XI асрлардаги француз йилномаларида акс эттирилгандир. Йилномачилар деҳқонларнинг дастлабки ҳаракатлари ваҳшиёна суратда шавқатсизлик билан бостирилганини кўрсатиб ўтдилар. Чунончи, 996 йилда нормандия

герцоги Ричарднинг ерларида деҳқонлар йи\илишлар уюштириб, бу йи\илишларда бундан буюк хўжайинларга бўйсунмасдан, «эркин» яшайлик, деб қарорлар чиқара бошлаганлар. Буни эшитгач, герцог шубҳада деҳқонлардан бир неча ўнтасини тутиб келтириб, «қолганларга ибрат учун» уларнинг оёқ-қўлини чопиб ташлашни буюрган. XI асрнинг 20 йилларида Бретаньяда деҳқонлар кенг ҳаракат кўтардилар, бу ҳаракатни ҳам маҳаллий феодаллар қонга ботирди. Германияда 841-842 йиллар билан 1073-1075 йилларда бўлиб ўтган Саксон деҳқонларнинг иккита кўз\олони (бу ҳақда юқорида айтиб ўтилган эди.) қарши олиб борган курашини ёрқин кўрсатди. Жанубий Англияда ҳам норманлар истилосидан сал олдин XI аср ўрталарида худди шу сингари деҳқонлар ҳаракати бўлиб ўтган эди.

Вотчина-сеньория сиёсий жихатдан кичкина бир давлатга ўхшаган нарсаси эди. Бу давлатнинг ҳокимияти сеньорнинг ўзи-поместье эгаси, йирик маҳаллий феодал бўлиб, у маҳаллий аҳолини суд қилар, қатл этар ва афв қилар эди, атрофдаги ўзига ўхшаш помещик-хокимлар билан уруш олиб борар эди. Лекин унинг ўзи ҳам одатда ўзидан каттароқ бир сеньорга қарам бўлиб, унинг вассали эди. Бу катта феодал-сеньор ҳам ўзидан каттароқ бир сеньорга қарам бўлиши мумкин эди ва хоказо. Бу қарамлик муносабатлари тизмаси королнинг ўзигача тизилиб борар эди, шундай қилиб, король бутун феодал погонлари ёки исрархиясининг боли\и эди. Дунёвий феодаллардан ташқари рухоний феодаллар: паплар архиепископлар епископлар, аббатлар ва шу кабилар ҳам мавжуд эди. Феодаллар исрархияси одатда юқори ва қуйи табақаларга бўлинарди. Король ва унга тобе бўлган йирик территорияли князлар, герцоглар ва графлар («тождор феодаллар») феодалларнинг юқори табақаси эди. Улардан кейинги ўринда бир нечта (баъзан эса бир неча ўн) имениеси бўлган баронлар турар эди. Баъзи мамлакатларда, масалан, Англияда баронларнинг ҳам герцог ёки графлик унвони бор эди. Феодал погонларининг ундан пастро\ида рицарлар турарди. Деё\д\ё\д\е\а\ ў\д\ка\д\а\д\ё\д\е\ а\у\е\е\а\, а\о\ё\а\д\ у\а\и\ а\д\а\-д\а\ё\е\и\ ёичик рицарга айланиб борди. Феодалларнинг мана шу табақаларнинг ҳаммаси бир бўлиб туриб, имтиёзли табақа-дворянлар табақасини ташкил қилди. Бу дворянлар крепосной деҳқонлар оммасидан, шунингдек, ўша тдарда феодалларга қарам бўлган шаҳарликлардан юқори турар эди.

Феодалнинг ер мулки-феод ёки лен битта поместьедан, бир нечта поместьедан, бутун бошлик бир князлик, хатто королликлар ҳам иборат бўлиши мумкин эди (ўрта асрларда вассал королликлар кўп эди). Лекин ҳар бир феодалнинг қуйдагича ўзига хос хусусиятлари бор эди: 1. Феодал, ҳаммадан бурун, «паст» деҳқонларга хос мажбуриятларини ўташ билан бо\лиқ бўлган деҳқон мулкидан фарқ қилиб дворян мулки, «асл» мулк эди. 2. Феодал одатда муайян бир хизматни. Биринчи навбатда, ҳарбий хизматни ўташ билан бо\ланган эди. 3. Феодал-юқори сеньорга вассал тобеликдаги қарам мулкдир, яъни аллоддан фарқ қилади, аллоддан X-XI асрларда жуда мулк эди (у ўзидан олдинги бенефицидан шу билан фарқ қилар эдики, бенефиций

харбийларнинг ер мулки эди-ю, лекин наслдан-наслга мерос бўлиб ўтмас эди.)

Вассалларнинг асосий мажбурияти харбий хизматини ўташдан иборат эди, бу хизмат одатда йилига 40 кун белгиланар эди.

Харбий хизматдан ташқари, вассаллар ўз сеньорлари фойдасига яна баъзи гражданд хизматларини ҳам бажарарди, сеньор бошқа вассалларни суд қилганда судда қатнашар ёки унинг саройида сарой ахли бўлиб хизмат қилар эди. Булардан ташқари вассал ўз сеньориги маълум миқдорда пул тўлаб турар эди. Бу тўловлардан энг каттаси наслий (пошлина) бож эди, булар наслий бож рельеф деб аталиб баъзан жуда катта сўмдан иборат бўлар эди. Англияда баронлардан олинадиган рельеф. Масалан, 1 минг фунт стерлингга етар эди. Бутун мамлакатдаги феодаллар синифи бир бутун қилиб бўлган шартнома системаси махсус маросимлар формасида муқаддаслаштирилар эди. Вассал феодал олишда, гўё ўзини сеньорнинг хомийлигига топширишни ифодалаган бўлиб, унинг олдида тиз чўкар ва қўлларини сеньорнинг қўлига қўйиб, ўзини «унинг (яъни сеньорнинг) одами» деб атар эди. Бу расмнинг ўзи ҳам оммаж деб аталар эди. (французча-одам деган сўздан олинган). Сўнгра вассал махсус содиқлик қасами-фуа ёд қилар эди. Сеньор ҳам вассалга тегишли феодал топширишнинг аломати сифатида унга махсус нарсалар берар эди. вассалнинг ер участкасининг белгиси сифатида бир ким тупроқ, ўша ер участкасига кирадиган ўрмоннинг белгиси сифатида дарахтнинг кичик бир шохчасини, пископ хокимиятининг белгиси сифатида узук ҳамда хасса ва хоказолар берар эди. Бу расм инвестирура деб аталар эди.

X-XI асрларда ғарбий Европанинг ҳамма ёли қасрлар билан қоплана бошлади. +аср (немисча: франсузча: ингилизча) феодалга ҳам турар жой, ҳам қалъа бўлиб хизмат қилади. Дастлабки пайитларда қасрлар ёлочдан қурилар эди. Хали IX асрда бу одатдаги икки қаватли ёлоч минора эди. Унинг юқори қаватида ўз оиласи билан яшарди, пастки қаватида хизматкорлар турарди, ҳамда ҳар хил озиқ-овқат ва бошқа нарсалар сақланадиган омборхоналар жойлашган эди. +срнинг атрофи хандаклар билан ўралган бўлиб, унинг устига кўприк қурилган эди: кўприк кўтарилиб, туширилиб турарди, мабодо хавф-хатар тузилса-душман яқинлашиб қолган тақдирда-кўприк кўтариб қўйиларди. Франйияда норманларнинг хужумлари, Германияда венгрларнинг хужумлари, Италияда арабларнинг хужумлари шундай қасрлар қуришга мажбур қилиб қўйган эди; қурилиш техникаси оддий ҳам у қадар катта эмас эди. Вақитлар ўтиши билан X асрдаёқ қасрлар тошдан қилина бошланди. +аср қуриш учун баланд қояли жойлар танланарди. Энди у бир неча қават (4-5) қават қилиб қурилар ва атрофи бир бир қатор ёки икки қатор тош девор билан ўраб олинар эди. Хандаклар жуда мураккаб ва боши-учини ҳеч ким билмайдиган қилиб қурилар эди. Бундай қасрни ўқ отадиган қуролсиз биргина хужм билан олиб бўлмас эди, қамал қилувчи томон қасрни олиш учун уни ҳар томондан ўраб олиб унинг ичидагиларни очликдан

тинкасини куритиб, ахир таслим бўлишга мажбур қилиш йўлини мўлжаллар эдилар.

Феодал қасрни кураётган у ҳам ташқи душманни (ташқарида қилинган бундай хужмлар вақтида хатто кўшни қишлоқ аҳолисининг бир қисми ҳам яширина оларди), ҳам шу билан бирга, у кўшни қишлоқлардан баланд турар, бу эса крепосной деҳқонлар оммаси устидан феодаллар синфнинг харби-сиёсий ҳукумронлигини яққол кўрсатувчи бир нишона эди. Агар у ёки бу қишлоқда бирор бир тўполон юз бериб қолгудек бўлса, қасрдан жазо отрдлари юборилар эди. Феодалнинг ўзи эса бутун бир қишлоқ округнинг деҳқонлар оммаси феодалга қарши кўтарилиб қаттиқ эксплуатация қилинганлиги учун ўч олишмоқчи бўлса қасрдан чиқмасдан ичида беркиниб ётар эдилар.

Ўрта аср феодали ўтсиз темир қурол: сопи крест шаклида о'ир қилич ва узун о'ир найза қуролланган эди. Бундан ташқари гурзи ва ойболта қўлланар эди, лекин улар жуда тез исътемождан қолди. Аммо бунинг ўрнига рицарь мудофаа воситаларига кўпроқ эътибор бера бошлади. У аввалги чарм совут ўрнига темир халқалардан тўкилган тур совут ёки узун пўлат совут киядиган бўлди. рицарь қурол-яро'нинг энг муҳим қисми устига темир пластинкалар қопланган ё'оч қалқон эди, Рицарь бошига темир дубул'а ва юзини сақлаш учун металлдан ишланган юпқа ниқоб-сипор киярди, уни кўтариб ёки тушириб қўйиш мумкин эди. рицарнинг урушда миниб юрадиган оти металл ёпқич билан ёпиларди. Оқибат натижада жангга шай бўлиб, отига маҳкам ўрнашиб олган рицарь гўёки жонли темир қалъага ўхшарди. Бундай о'ир ва қўполдан-қўпол қуролланиб олган рицарь учун душманнинг ўқ-ёйи ҳам, гурзиси ҳам писанд эмас эди. аммо рицарь бу хилда қуролланганлиги учун қўполлашиб бемалол ҳаракат қила олмасди. У одатда йиқитилса, ўзининг қуролбардорининг отига мина олмас эди.

Хар ҳаолда деҳқон пиёда кўшинлари учун рицарь жуда дахшатли куч бўлиб, деҳқонлар уларнинг олдида ожиз бир банда эдилар.

Тез орада шаҳарликлар рицарларни тор-мор қила оладиган воситаларни топдилар, бунда улар, бир томондан, ўзларининг анчагина ҳаракатчанлигидан ва жипислигидан, иккинчи томондан, деҳқон кўшинларига қараганда яхши қуролланганликларидан фойдаланардилар. XII-XIII асрларда ғарбий Европанинг турли мамлаатларида шаҳар аҳолилари рицарларига бир неча бор зарбалар берганлар. Бироқ XIV ва ундан кейинги асрларда порох ва ўқ отувчи қуролнинг кашф қилиниши ҳамда такомиллаштирилиши ўрта асрнинг ҳарбий кучи бўлиб келган рицарликка барҳам берди.

Ҳар турли аҳднома, мажбурият, қасамёдларнинг жуда кўп бўлишига, бир-бирига хомийлик қилиш ва содиқ хизмат қилишга, жуда кўп ваъдалар беришга қарамай, феодаллар дунёси жуда ҳам нотинч эди. Аслини олганда, бутун илк ўрта аср доимий уршлар, вассалларининг ўз сенборларига қарши узулуксиз исён кўтариш даври эди. Король ҳокимияти узоқ вақитгача феодалларнинг бу анархиясини бартараф қилиш у ёқда турсин, хатто

чеклашга бутунлай ожизлик қилди. Рухонийлар феодалларнинг рушларига хотима беришга ёки уларга, лоақал, бир қадар чек қўйишга ҳаракат қилди. Черковнинг X ва XI асрлардаги йи\илишларида «илохий сулх» ва «илохий яраш» ўрнатиш тўғрисида ҳақиқатдан бир неча мартда қарор чиқарилди. «илохий сулх»га мувофиқ, ўз урушлари урушлари вақтида феодалларнинг уришувчи томонларга алоқаси бўлмаган кишиларга, яъни черковнинг ўзига; дехқонларга, шаҳарликларга ваҳоказолар зарар етказиши ман этилар эди. «илохий яраш» расмига мувофиқ якшанба кунлар баъзан эса ҳафтанинг бутун иккинчи ярмида (сешанбадан тортиб то душанба куни эрталабга қадар) уришиш ман қилинар эди. Бироқ бу қарорларнинг ҳаммаси ижро этилиши лозим бўлган қонунликдан кўра кўпроқ қуруқ декларация эди. кейинроқ бориб, ўсаётган шаҳарлардан иборат таянчга эга бўлган король хокимиятининг кучайишига ҳукуматга бебош феодал-дворян элементларини тартибга чақириш ва уларни марказлашган давлат манфаатларига хизмат қилишига мажбур этиш учун реал имконият берди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Бюхер Ф. Возникновение народного хозяйства 5-е изд. Пг.1923. Т. I.-II.
2. Дживелегов А. К. Торговля на Западе в средние века. Спб., 1904.
3. Кулишер И. М. История экономического бута Западной Европ 8-е изд. М., Л., 1931 Т. I
4. Петрушевский. Д. М. Очерки из экономической истории средневековой Европ. М., Л., 1928.
5. Ястребицкая. А. Л. Западная Европа XI-XIII веков. Эпоха. Бут. Костюм. М., Л., 1978.
6. Кардини Ф. Истоки средневекового рцарства. М., Л., 1987.

ТЕМА: VI-XI АСРЛАРДА ЖАНУБИЙ СЛАВЯНЛАР.

1. Болгария давлатининг вужудга келиши.
2. IX асрда Болгариянинг юксалиши.
3. Подшо Симеон замонида Болгария.
4. Подшо Симеондан кейин Болгария.
5. Богомиллик.
6. Биринчи Болгария подшолигининг тугаши.
7. Болқон ярим оролидаги серб қабилалари.
8. Сербия ва Хорватия давлатларининг ташкил топиши.

VII асрда Болқон ярим оролининг шимоли-шарқида вужудга келган Болгария давлати ўз тараққиётида икки босқинчи босиб ўтди. Дастлаб яъни VII асрнинг биринчи ярмида Дунаининг жанубида яшовчи катта бир иттифоқи вужудга келди; афтидан, яна бир славян қабиласи-Дунаининг шимолида Трансильвания чегараларида яшаган шимолликлар (северянлар) қабиласи ҳам булар билан боланган бўлса керак. Славянларнинг Дунай иттифоқи Болқон ярим оролининг нариги чети билан бериги четидаги

душманларга-шимолда варварларга ва жанубда Византияга қарши қаттиқ кураш олиб борди.

Тахминан худди шу вақтларда, яъни VII асрнинг биринчи ярмида Дунайга Азов бўйидан янги қабила-болгарлар келди; булар славянлар бўлмай, тилига қараганда қандайдир бирлик турк ёки прототурк қабилаларига мансуб эди. Болгарларнинг Дунай бўйига, сўнгра эса бевосита болкон ярим ороли территориясига келиб жойлашуви Дунай бўйига сўнгра эса буйи славянлари иттифоқининг бундан кейинги ривожига катта аҳамиятга эга бўлди.

Болгар хони Аспарух Дунай иттифоқининг князлари билан махсус шартномалар тузиб, (бу шартномага мувофиқ болгарлар билан славянларга тегишли территориялар ажратиб бериладиган бўлган эди), ўз дружинаси ва фуқароларининг бир қисми билан биргаликда 679 йилда (ёки яна бошқа бир тахминга қараганда 681 йилда) Болкон ярим оролининг дунайдан жанубдаги территориясига кўчиб келиб жойлашди. Ўша вақтда юз берган вазиятга қараганда, болгарлар бу ерга истелочи сифатида эмас, балки умумий душман-аварлар ва византияликлар қарши курашда Дунай славянларга иттифоқий бўлиб келдилар. Аммо бу иттифокда келгинди болгарлар славянлардан устун бўлиб олганлари учун мамлака ҳам болгарлар номи билан аталадиган бўлди.

Аспарух византия императори константин IV билан болгарлар ва славянлар учун фойдали шартнома тузиша мувоффақ бўлди. бу шарт номага мувофиқ византия империяси Болқондан каттагина бир қисм ерни бирлашган «варварлар»га берадиган бўлди. аспарух янги болгар-славян давлатининг бош кнаязи бўлди, унга бу ерда қолган маҳаллий славян князлари бўйсундилар. Славян аҳолиси Аспарух ва унинг уруғи Дуло фойдасига хирож тўлаши лозим эди. Янги давлатнинг пойтахти аввалги плиска шаҳари, кейинчалик эса Преслава шаҳари бўлди. VIII асрда Аспарухнинг вориси даврида болгарлар энди Византиянинг ички ишларига аралашадиган бўлиб қолди. Болқон тоғ тизмаларининг жанубидан янги арлар олди. VIII ва IX асрлар давомида славянлар билан болгарлар жуда тез яқинлашиб кедилар, болгарлар славянлардан деҳқончиликни, хунармандчиликни, славян дини ва урф одатларини, хаттоки тилини аҳм ўзлаштириб олдилар. Феодал муносабатлар таркиб топа борган сари ерли славян ва келгинди болгар зодагонлари битта ҳукмрон синф бўлиб қўшилиб кетди.

IX асрнинг бошларидёқ Болгария жуда катта бир давлатга айланди. +удратли хон Крум ҳукмронлик қилган вақтда (802-815) Болгария подшолиги составига ҳозирги Болгариядан ташқари, яна ҳозирги Руминия ҳамда Венгриянинг катта бир қисми (Тиса дарёсининг жанубидаги қисми) кирган эди. Крум замонидан Болгариянинг ерлари \арбда Сава ва Тиса дарёлари бўйлаб бевосита Карл Буюк империяси билан чегарадош эди. Болгария IX асрнинг иккинчи ярмида князь Борис (852-888) замонида ҳам кенгайиб борди. Борис замонида болгарлар (шарқдан келганларнинг авлотдлари ҳам, маҳаллий славян аҳолиси ҳам) Византиядан христианликни

қабул қилди. IX асрда дастлаб бир-бирига ёд бўлган икки этник элемент-болгарлар ва славянлар бир-бири билан шу қадар яқинлашиб кетдики, «болгарин» деган ном византияликлар билан руслар назарида ҳақиқий славян деган маънога эга бўлиб қолди. Сон жихатидан бирмунча озчилликни ташкил этган келгинди болгарлар маҳаллий аҳолига аралашиб кетиб, славян тилини тула ўзлаштириб олди. Христианликнинг қабул қилиниши иккала қабила элементининг бу кишилиқ процессини худди идеология жихатдан утгаллади.

Болгария подшолиги подшо Симеон Буюк (883-927) даврида жуда қудратли подшоликка айланди. Унинг даврида Болгариянинг Болқон ярим оролидаги ерлари шу қадар кенгайиб кетдики, у бамисоли умумболқон давлати бўлиб қолган эди. Византиянинг қўлида ярим оролнинг фақат жанубий қисмларигина Эгей денгизи қир'оқлари, Македониянинг бир қисми (Солунь шаҳари билан) ва Фракиянинг бир қисмигина қолди. Лекин Симеон бу областларга ҳам таҳдид солиб, Болқон ярим оролининг ҳаммасини, шу жумладан Византия пойтахти Константинополнинг ўзини ҳам босиб олмоқчи бўлди. Симеон «Царьград» га бир неча марта юриш қилди ва уни босиб олишга уринди. Лекин у ўзининг бу мақсадини амалга оширолмади, чунки Константинопль яхшилаб мустаҳкамланган ва стратегия жихатидан жуда қулай ўринда жойлашган эди. Симеонда эса зарур денгиз флоти йўқ эди. бундан ташқари болгарлар ярим оролнинг нариги ёнида византияликларнинг иттифоқчиси венгерлар билан уруш олиб бораётган эди.

Царьградни эгалай олмаса ҳам, 919 йилда Симеон «Барча болгарлар ва грекларнинг подшоси ва мустабид ҳокими» деган дабдабали унвон олди ва шундай қилиб, у ўзини Византия имератори билан барабар деб ҳисоблади. Шу нарса диққатга сазоварки, Византия саройидагилар ҳам Болгария подшоси билан ҳисоблашишга мажбур эдилар. Константиноль саройида бўладиган қабул маросимларида болгария элчилари орасида жумладан, муқаддас Рим империясининг ялчилари орасида ҳам биринчи ўринда туради. Симеоннинг ўли, бўл'уси подшо Петр Византия маликасига, Византия императорининг неварасига уйланди. Преславга грек маликаси билан бирга жуда кўп греклар кўчиб келдилар. Преславда Византия чертежлари асосида византиялик ва болгарлик усталар ёрдамида саролар, ибодатхоналар, \иштин девор шаҳар деворлари қурила бошлади. Болгар сарой аҳли ҳар бир жихатдан дабдабали Византия саройига ўхшашга ҳаракат қилади.

Ёшлигида византия саройида тарбия олган ва ўша замоннинг жуда ҳам ўқимишли кишиси бўлган Симеон ўзининг Преславдаги саройида славян адабий марказини ташкил қилди. Унинг ўзи ҳам бир нечта адабий асарлар ёзди. Унинг буйру'и билан Византияда чиққан диний-фалсафий ва адабий-тарихий мавзулардаги ҳар турли тўпламлардан жуда кўпи («Измараград», «Златоструй» ва бошқалар) славян тилига таржима қилинди. Илк болгар ёзувчилари X асрда ўзларининг оригинал асарларини яратдилар. Булардан энг кўп тарқалгани Иоанн Экзархнинг «Шестоднев» деган китоби

(турмушга оид материаллар ёзадиган авторга жуда кўп замонавий материаллар беради), шунингдек, монах Храбрнинг «Славян тили тўғрисидаги мулоҳазалар» («Рассуждение о славянском язўке») деган китобидир. Храбр славян тилининг ер юзида кенг тарқалганлиги ва бу тил орқали грек ва латин тили сингари ҳамма нарсани ифода этиш мукинлигини исботлайди. Симеон замонида хат-савод халқ оммаси ўртасида кенг тарқалди. X асрга оид манбаларда кўрсатилишича, китобхонлик Болгариянинг шаҳарларидагина эмас, балки қишлоқларида ҳам сеvimли машўлот бўлиб қолган. кейинча, XI-XII асрларда болгар-славян адабиёти Русьга ҳам кенг тарқалиб, қадимги рус адабиётининг ҳийла тараққи этишига ёрдам берди.

Симеон ўлгандан кейин Болгария тушкунликка юз тутди. Симеон истило қилиб олган ерларнинг катта бир қисми Болгария қўлидан кетиб, қўшнилари қўлига ўтди. Болгария ҳисобига айниқса Византия кучайди. Шу билан вақтда Болгариянинг қолган территорияси ҳам маҳаллий болгар феодаллари-боярлари ҳокимиятининг кучайиши натижасида сиёсий бирлигини йўқотиб борди. болгария ʼирт тарқоқ феодал давлатга айланиб борди; подшо ҳокимияти ҳам тобора заифлашди. Шу билан бир вақтда Болгариядаги деҳқон халқ оммасининг аҳволи ҳам жуда оʼирлашиб борди. Симеон замонидаги болгар деҳқонлари оʼир давлат солиқлари ва узлуксиз урушлар натижасида хонавайрон бўлган эди. иқтисод жиҳатидан заифлашган бу деҳқонлар тез орада дунёвий ва шержиҳатдан ер эгалари аоратига тушиб, крепостнойлашиб борди. кўпинча давлат солиқлари шу қадар оʼир бўлдики, эркин болгар деҳқонлари давлатга камроқ солиқ тўлаш учун ўз ерларини ташлаб феодаллар ерига ўта бошладилар. Бироқ бу билан улар мана шу феодалларнинг крепостнойига айландилар. Византиядаги крепостной деҳқонлар сингари Болгарияда ҳам уларни париклар деб аташарди.

Бояр-феодаллар эксплуатациясидан эзилган деҳқонлар оммасининг норозилиги кенг суратда авж олган еретиклик ҳаракатида-богомилликда ўзининг эркин ифодасини топди. Богомиллик дасталаб подшо Симеон замонидаёқ пайдо бўлган эди. Богомлик X асрнинг ўрталарида айниқса кенг тарқалаганди. Богомиллар деган ном, баъзи талқинларга кўра, богомилларининг дастлабки жамоаси тепасида турган Богомил ёки Богумил деган номнинг келиб чиққан; яна бошқа бир талқинга кўра, бу сўз худога ҳуш келадиган «угоднўе богу» деган маънони англатади, бу ном мазҳаб томонидан қабул қилинган бўлиб, бу билан богомиллар ўзларининг худога яқин эканликларини ва богомилларнинг фикрича, яхши ишларга хизмат қилмасдан, ёмон-гуноҳ ишларга хизмат қиладиган расмий давлат православ черкови тарафдорларига қарама-қарши ўлароқ ўзларини одил қилиб кўрсатмоқчи бўлганлар. Византиядаги павликлар сингари, богомиллар дунёга дуалистик нуқтаи назаридан қараганлар. Уларнинг фикрича оламда бир-бирига қарама-қарши иккита асос: яхшилик-худо ва ёмонлик-шайтон амма вақт курашиб келмоқда экан. Богомиллар: давлат черкови оʼизда

худога хизмат қилгандек бўлиб, амалда эса шайтонга хизмат қилади, дердилар. Ижтимоий соцаил зулм тўрисидаги, авж олиб келаётган иқтисодий тенгсизлик ва эксплуатация тўрисидаги тасаввурларини богомиллар ўзларича ана шу хилда тушунтирар эдилар.

Богомиллар давлат православ черковини инкор этдилар ва черков ер эгалигина қарши чикдилар. улар крепостнойлик ҳукуми муқаддас китобга ҳам тўри келмайди, дебтартиб қилдилар. Богомиллар ҳарбий хизматўташни гуноҳ деб ҳисобладилар ва подшо солиқларини тўлашдан бош тортдилар. Улар ўзини ўзи идора қиладиган ва жаома мулкига биргалашиб эгалик қиладиган патриархал маҳаллий жамоаларни феодал давлатга қарши қўйдилар. Уларнинг ўзларининг махсус демократия черков ташкилоти бўлиб, уларга сайлаб қўйиладиган халқ оқсоқоллари бошчилик қилар эдилар. богомилларнинг ўз адабиёти-тақиқланган китоблар деб аталадиган китоблари ҳам бор эди, бу китобларда улар расмий православ черковини қаттиқ қоралардилар.

Богомиллар ҳукумат томонидан жуда қаттиқ таъқиб қилинар эдилар, ўз ватанидан қувлин қилинган богомиллик Болқон ярим оролидаги бошқа мамлакатларга -Сербия, Босния, Далмацияга, Византиянинг Болқондаги областларига кенг тарқалди. Кейинга бориб богомиллик еретик ҳаракатларининг тарбада катарлар ва альбигойлар, Псков ва Новгородда-стригольниклар ва х.зо. авж олишга таъсир кўрсатди.

Византия Болгариядаги социал зиддиятларнинг кучайишидан фойдаланиб, X асрнинг ўрталаридан қатъий ҳужумга ўтди. Бир вақтлар Византия Киев князи Святославни ёрдамга чақирган эди. Святослав Болгарияга икки марта (968-969 ва 969-971 йилларда) юриш қилди. Святослав болгар феодалларини тор-мор келтириб, филиппополь устига юриш қилиб, қуролини Византиянинг ўзига қарши қаратганда (шуни айтиш керакки, унинг қўшинида болгарлар ҳам бор эди.) Иоанн Цимисхий катта қўшин билан унга қарши чикди ҳамда рус ва болгарларни орқага, шимолга сиқиб чиқарнишга муваффақ бўлди. Святослав чиқиб кетгандан кейин Цимисхий Болгария подшолигининг катта қисмини-шарқий Болгария деб аталадиган қимини Преславдаги пойтахт билан бирга ишол қилиб, уни Византияга қўшиб олди. Истило илинмай қолган ғарбий Болгария маркази Охрид шаҳари билан Василий II Болгорообойца (Болгаркесар) ўзига бўйсундирди. (Болгарабойца болгарча «Болгарлар қотили деганидир»); Василий II бу лақабни болгарларга қилган шавқатсизлиги учун олган эди. У 1014 йилда ўзи учун муваффақиятли тугаган жангдан кейин аср олинган 15 минг болгарнинг кўзини ўйишга буйруқ берди. Болгар подшолиги 1018 йилда батамом тугади. Шу вақтдан бошлаб Болгария узоқ вақтгача-деярли XII асрнинг охиригача Византия асоратига тушиб қолди.

VI-XI асрларда Болқон ярим оролининг шимоли-ғарбий қисмида турли серб қабилалари ўрнашган бўлиб, булар сербларга харватларга ва словянларга бўлинар эди. серб қабилаларининг азалдан яшаб келган ерлари Адриатика

денгизи, Истрия дарёларидан Драва, Дунай ва Морава ҳамда Шар-пламина то\ массиви ўртасидаги кенг территорияларидан иборат эди.

То\ тизмалари билан бўлишган серб аҳолиси узоқ вақтгача кичик-кичик территориал бирлашмалар шаклида яшар эди, бу бирлашмалар жупа деб аталар эди. территориал бирлашмалар уру\чилик иттифоқлари билан чачишиб кетган эди. уру\ларга бўлинишнинг асосий формаси қабила бўлиб, у кичик-кичик қариндошларга бўлинар эди. булар эса ўз навбатда патриархлар оилага бўлинар эди. шарқий серб қабилаларида хонадон жамоаси, яъни бўлинмасидан умуий бир хўжалик олиб боровчи катта оила айниқса кенг тарқалган эди. бу хонадон қабиласи «туда», «Буюк туда» (ёки «задруга») деб аталар эди. бундай қабиланинг бўлганлигини ҳали XIX асрнинг иккинчи ярмида ўз кўзи билан кўрганларнинг бу ҳақидаги ёзувлари тасдиқлайди.

Бора-бора серб жамиятида анчагина социал табақланиш юз берди. Манбаларда VIII-X асрдаёқ сербларда қуллар бўлганлиги тилга олинган. Халқ мажлисига («сборлари» ёки «сборлари»га) тўпланиб турадиган эркин жамоалар тепасида жупанлар, жупа бошлиқлари турар эди, булар князь (князь) деб ҳам аталарди. Жупанлар орасидан секин-секин буюк жупанлар пайдо бўлди ва улар қўшни қабилавий группаларни бирлаштириб, давлат юришига уриниб, бир мунча муваффақият қозондилар. қўшни давлатлар-Византия, Венгрия ва Болгария, Серб қабилаларини ўзларига бўйсундириб олишга ҳаракат қилди, серб қабилалари бу давлатларга қарши кураш олиб боди, бу кураш сербларда давлатнинг ташкил топишини тезлаштирди.

Серб қабилаларида давлат бир эмас, бир неча марказда ташкил топди. серб қабилаларининг биринчи энг катта бирлашмасини шарқий серблар князи Властимир (836-843) тузди. Властимир қўл остидаги ерлар составига шарқий сербларининг асосий территорияси бўлган рашкадан ташқари, Боснийанинг Рашка дарёси \арбидидаги катта бир қисми ҳам кирди. Властимирнинг авлодларидан бири Чеслав Клонимирович (932-960) дастлаб Болгария подшоси Симеоннинг одами бўлиб ирода қилди. Бирок кейинчалик, Симеон ўлгандан кейин ул , болгарлар ҳокимиятидан қутилиб, мустақил князь бўлиб олишга ва ўз қўл остидаги ерларни \арб билан шарқда анчагина-то Дунагача кенгайтиришга муваффақ бўлди.

Властимир билан бир вақтда Бела деган князь ҳам ҳарбий сербларни бирлаштиришга ҳаракат қилди; у кейин Властимир билан сиёсий иттифок тузди.

IX асрнинг ўрталарида хорватлар франклардан қутилиб, улар ҳам ўз мустақил давлатини тузди; бу давлатни уларнинг ўз жупанлари ирода қилди (бу жупанлардан энг машҳури Трпилярида(чамаси 925 йилларда) буюк жупан Томислав (910-930) замонида Харватия князьлиги қироллик айланди. Бу қироллик составига Харватиянинг ўз ерлари ва Далматия кирди. Бирок денгиз бўйидаги Далматия шаҳарини XI асрнинг иккинчи ярмида Венеция босиб олди. XII асрнинг бошларида (1102 йилдан бошлаб) Харватия Венгрия

қўшиб олинди, у бир неча юз йилгача (XV асргача) Венгрия составида қолиб кетди.

Сербия давлатининг ўзида IX асрда гегомонлик бирмунча вақтгача ҳарбий серб (диоклея) князлари қўлига ўтди. Булар ичида энг катта князлар Михаил (1051-1081) ва Бодин (1081-1101) эди. Бодин қўл остидаги ерлар составига Зета (ҳозирги Черногория), Босния, Герциговина ҳамда шарқий Сербиянинг бир қисми кирар эди. бироқ XII асрда яна шарқий Сербия князлари кучая бошлади улардан бири, Византияга фасал қарамликда бўлган буюк жупан Стефан Неманичя (1165-1195) XII асрнинг 60-70 йилларида шарқий серб қабилаларининг ҳам, ғарбий серб қабилаларини ҳам ўзига бўйсундирди. 1190 йилда Стефан Неманич Византия ҳокимиятидан бутунлай қутилишга муваффақ бўлди. шундан кейин тез орада Сербия қироллик деб эълон қилинди. XIII-XIV асрларда Сербия қироллиги Болқон ярим оролидаги энг йирик давлатлардан бири бўлиб қолди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Историография средних веков. У. середина XIX в. Касминский Е. А. М., 1963.
2. Горянов Б. Т. Поздневизантийский феодализм., М., 1952.
3. Литаврин Г. Г. Болгария и Византия XI-XII вв. М., 1960.
4. История Болгарии. М., 1954. Т.1.
5. История Югославия. М., 1963. Т.,1

МАВЗУ III-VII АСРЛАРДА ЭРОН.

1. Сосонийларнинг идора қила бошлаши.
2. Сосонийлар давридаги Эроннинг иқтисодий ва ижтимоий.
3. Халқ ҳаракати. Мони, Маздакийлар.
4. Хисрав I Ануширвоннинг идора қилиниши.
5. Хисрав I нинг ташқи сиёсати.
6. VI асрнинг охири VII асрнинг бошларида Сосонийлар давлатининг тушқунликка учраши.
7. Эроннинг араблар томонидан истило қилиниши.

226 йилда Эронда (Персияда) ҳокимиятни Сосонийлар династияси ўз қўлига олди, бу династия замонида Эрон яна кучайди ва эронликлар, жумладан, Византияга қарши кўп марта қаттиқ уруш олиб борди. бу династияга асос солган киши Эроннинг жанубидагипи Форс вилоятининг князларидан бири Ардашир (226-242) бўлди; Ардашир бу вақтгача идора қилиб келган Аршакийларнинг Парфия династиясини йиқитиб, унинг ўрнига ўз династиясини ўрнатди. Ардашир Заратуштра (Зороастр) мазхабидаги эътиборли руҳонийлар ёрдами билан ҳокимиятни ўз қўлига олди. Янги династия Ардаширнинг бобоси Сосоннинг номи билан юритилди, Сосон шу мазҳабнинг мағи (кохуни) эди. «Подшо тахти-мехробнинг таянчи, мехроб-подшо тахтининг таянчи» деган машҳур гапни Ардаширнинг ўзи айтган дейдилар. Йирик зодагонларга қарши курашиб, сосонийлар ўрта ва майда ер эгаларига ҳам суянишга ҳаракат қилдилар.

Эроннинг жанубий ва шарқий қисмидаги ҳали ўз эркинлигини сақлаб келаётган кўп қабилали деҳқонлар Сосонийларга узоқ вақтгача асосий ҳарбий кучлар етказиб бериб келди.

Парфия подшолиги тарқоқ бир подшолик эди, унда ҳар бир областнинг ҳокими ўз вилоятининг меросхўри бўлиб, подшо билан фақат васаллик муносабатларида бўлар эди, бунга қарама-қарши ўлароқ, Сосонийларнинг янги эрон подшолиги анча марказлашган давлат эди. уларнинг замонида мамлакат 18 та сатропликка бўлинган эди., буларнинг тепасида губернаторлар турар эди, булар подшо томонидан тайинланиб, бошдан-оёқ подшога бўйсунар эдилар.

Сосонийлар давлат молиясига катта эътибор берди. Улар аҳолига турли-туман ер ва жон солиқларини солар ва бу солиқларни йиғиб олиш учун амалдорлар сонини кўпайтирар эдилар. ғарбда Византияга қарши ва шарқда ўрта осиелик ҳар турли кўчманчи қабилаларга қарши узлуксиз уруш олиб борганлиги сабабли, Сосонийларнинг катта кўшини бўлиб, бу кўшин қисман отлик аскарлардан, қисман эса деҳқонлардан тўпланган кўпдан-кўп пиёда аскарлардан иборат эди. Зодагонларнинг айрим намоёндалари томонидан кўрсатилган қаршиликни Сосонийлар ҳаддан ташқари шафқатсизлик билан бостираб эдилар, лекин подшолар сиёсати зодагонлари ва ҳокимлар табақасининг манфаатларига унча тўғри келмаганидан, уларнинг бирлашиб туриб подшоларни тахтдан йикитган, ўлдирган ҳолларда ҳам тез-тез бўлиб турар эди.

Янги династиянинг пойтахти расман қадимги Аҳамонийларнинг пойтахтларидан бири-Персеполь эди. Лекин Месопатамияда узлуксиз уруш олиб борганлиги туфайли, подшо одатда Тигр дарёси бўйидаги чегара шаҳар-Ктесифонда турар эди. ҳақиқатда шаҳаншоҳнинг (шоҳлар шоҳи) пойтахти шу шаҳар эди.

Сосонийлар даврида Эрон иқтисодий жиҳатидан тараққий топган бир мамлакат эди. У Византия, Ҳиндистон ва Марказий Осиё билан қизил савдо олиб борарди. Унинг қадимги эрон урф-одатларини ва кейинги вақтлардаги эллиенистик урф-одатларини сақлаб келган эски шаҳарларида жуда яхши сифатили буюмлар ишлаб чиқарадиган турли-туман ҳунармандлик саноати бор эди. Эрон кимхоб, ипак ва юнг газламалари билан, гиламчилик, қурол, металл ва сопол буюмлар яшаш, заргарлик буюмлари ва ҳаказолари билан машҳур эди. мамлакатда қулдорлик анча кенг кўлам олган эди. +улар ирригация қурилишларида ва деҳқончиликда-подшо ва задогонларнинг ер-мулкларида ишлатилар эди. яна кўп эркак ва аёл қулар уй хизматкорлари қилиб ҳарамларда сақланар эди. қул савдоси савдонинг энг фойдали соҳаларидан бири эди. лекин шу билан бир вақтда Сосонийлар даврида феодализм ҳам анчагина ўсиб, мустаҳкамланиб, деҳқонлар крепостнойларга айлана бормоқда эди.

Сосонийлар идора қилган даврнинг бошларида деҳқонларнинг кўпчилиги шахсан эркин эди. Лекин Сосонийлар жуда тез вақт ичида подшонинг катта мансабдорларига ва зороастр рухонийларига ер улаша бошлади, бундан

мақсад улардан ёрдам олиш эди. катта ер эгалари ўз ерларида ишлатиш учун иш кучи сифатида куллардан фойдаланар эди. Сосонийлар давлатига қарашли бўлган Месопатамияда куллар айниқса кўп эди. Эроннинг ўзида аҳолининг асосий кўпчилигини жамоаси деҳқонлар ташкил этар эди, булар уру\чилик тузумидан ҳали тамоман ажралиб кетмаган бўлиб,, алоҳида қабила бўлиб яшар эдилар. Катта ер эгалари қўшни жамоачи деҳқонларни кундан-кунга баттарроқ асоратга солар, уларни ўзларининг феодалларча эксплуатация қилиш объектига айлантирардилар.

Эрон деҳқонларининг аҳоли табора ёмонлашиб, мутлақо тоқат қилиб бўлмайдиган даражага етди. Улар феодал ер эгаларига қарам бўлиш билан бир қаторда давлатнинг тобора кучайиб бораётган солиқ зулми остида ҳам эзилардилар. Бундан ташқари, Эрон қишлоқларининг бошига судхўрлик ҳам бир бало бўлди; солиқлар қисман натура шаклида, қисман пул шаклида олиниб, деҳқонларнинг бу солиқларни тўлаш учун пулга доим мухтож бўлганлиги натижасида судхўрлик авж олган эди. Кейинги икта мусибат-солиқ зулми ва судхўрлик шаҳарнинг аҳоли оммасини ҳам қаттиқ эзарди, булар ҳам умуман ҳуқуқсиз эди. Амалдорлар қишлоқларда деҳқонлардан қандаё шавқатсизлик билан ундирган бўлсалар, шаҳарликлардан ҳам шундай шавқатсизлик билан ундирар эдилар.

Асоратга тушиб бораётган деҳқонлар оммаси ва хонавайрон бўлиб бораётган шаҳар камба\аллари ўз аҳволидан қаттиқ норози эдилар. Бу нарса диний ниқоб остида кўтарилган бир қанча халқ ҳаракатларида ўз ифодасини топди. Месопотамиядан чиққан Мони исмли тар\иботчи (чамаси 215 йилларда ту\илган) Эронда халқ оммаси ўртасида III асрнинг иккинчи ярмидаёқ катта шуҳрат қозонди. Зороастр таъминотидаги, дунёда икки нарса, яхши худо-Ормузд билан ёмон худо-Ариман бир-бирига қарши курашади, деган ақидадан фойдаланиб, Мони мавжуд ижтимоий тартибларни ёмонлик тимсоли деб қоралади, Мони давлат дини бўлган Зороастр динини ташқи ирим-сиримларни ва қурбонликларни рад қилди, Кохинларнинг бойликка кўмилиб яшашига қарши чиқди. У батамом таркидунё қилишга даъват этди ва ўз мухлисларига ҳаётнинг бутун машаққатларидан қутилишнинг энг яхши йўли ўйланмаслик деб тавсия қилди.

Магларнинг (кохинларнинг) талаби билан Мони 276 йилда шоҳ Баҳром I томонидан қатл этилди, Баҳром унинг тириклай терисини шилдирди. Лекин, Мони таълимоти моничилик у ўлгандан кейин ҳам тарқалаверди. Бу таълимот Эрондан қўшни Византияга ҳам ўтди, у ерда моничилар кейинча павликиянлар деб ҳам аталди.

VI асрнинг бошларида ижтимоий ҳаракат, яна диний ниқоб остида та\ин ҳам очикроқ ва кенгроқ тус олди. Бу ҳаракатга Маздак номли собиқ бир маг бошчилик қилди. Мони таълимоти жуда ҳам пессимистик ҳарактер муҳитида (ҳатто ер юзида ҳаётнинг йўқолишини ҳам истар эди). бунга қарама-қарши равишда Маздак таълимот аптимистик руҳда бўлди, бечораларнинг аҳволини яхшилаш мумкин деб ишонар эди. у, ёмонликни

енгиб бўлади, ёмонликка қарши курашиш кишининг бевосита вазифасидир, деб таълим берди. Маздак, ёмонликнинг табара ўсиб бораётган ижтимоий тенгсизликни англаб, бу ёмонликдан қутилишнинг асосий йўли яна жамоада тенгликни ўнатишдир, деб ҳисобланади. Бойларнинг мол мулкини тортиб олиб, камбағалларга бўлиб беришни талаб қилди; у бойликлар одамларга бўлиб берилсин, чунки уларнинг «одамларнинг ҳаммаси ҳам-битта қодир бирнинг худонинг бандаси, ҳаммаси ҳам Одаматонинг фарзанди ва ҳаммаси ҳам бир хил нарсага муҳтождир», -деб таълим берди.

Маздакка шаҳарларида ҳам, қишлоқларида ҳам кўп одам эргашиди. Деҳқонлар зодагонларнинг ерини тоортиб ола бошлади ҳамда солиқларнинг тўлаш мажбуриятларининг тўлашдан бош торта бошлади. Маздакийлар 488 йилдан бошлаб то VI аср 20 йилларнинг охиригача Эроннинг ҳамма ерига ўз таъсирларини ўтказиб келдилар. Ҳукумат дастлаб ҳаракатни бостиришга жураёт эрта олмади. Зодагонлар билан тескари бўлган шох Кавот I анча вақтгача бу масхабга ҳатто ҳомийлик ҳам қилди. Биорқ ҳаракат жуда кенгайиб ҳавфли тус олиб келгандан кейин ҳукумат бу ҳаракатга бўлган муносабатини ўзгартинди. Шохнинг ўли шахзода Хисрав 529 йилда Маздакийлар устига жазо қўшини тортиб, бу халқ ҳаракатини қонга ботирди. Маздакий ва унинг минглаб тарафдорлари қатл қилинди. маздакийларнинг бир қисми Ўрта Осиё мамлакатларига қочиб кетди.

Маздакийлар ҳаракатини ҳаракатини бостириган Хисрав, отаси ўлгандан кейин подшо бўлди. унинг узок вақт давом этган подшолик даври (531-579) Сосонийлар тарихида энг муҳим даврлардан бири бўлди. Ануширвон-«Ўлмас» лақабини ҳам маздакийларни тор-мор келтиргани учун ундан минатдор бўлган. Эрон хукмрон синфлари ўртасида унинг шуҳрати баланд бўлганини билдиради.

Хисравнинг ўзи хама маздакийлар ҳаракатидан бирмунча сабоқ олди. У, ер-солиқ системасидаги ўтакетган адолатсизликларни йўқотиш мақсадида бу системани қайта кўриб чиқиш зарурлигини тушунади. Унинг буйруғи билан ҳамма ерлар янгидан рўйхатга олинди: бунда тупроқнинг сифати, суғролиши, қандай экинлар экилиши, дарахтлар ва иш кучини миқдори, аниқ ҳисобга олинди. Молия амалдорлари-«мирзалар»- ерлардан олинадиган ҳосилни тубдан текшириб чиқиб, ҳар йили солиқ миқдорини ҳосилга қараб белгилайдиган бўлди. солиқ илгаригидек қисман натура шаклида, қисман пул шаклида олинар эди. жон солиғи олиш ҳам тартибга солинди. Бу солиқлар йилига бир марта қатъий белигиланган. Муддатда ва муайян миқдорда олинадиган бўлди. Рухонийлар аскарлар ва амалдорлар жон солиғидан бутунлай озод қилинди, лекин улар ҳам маълум миқдорда ер солиғини тўлаб турадиган бўлди. Хисрав I савдони ривожланишига ҳомийлик қилди. У савдогар ва судхўрларни давлат молия органиарига божонидил ҳизматга олиб уларнинг пул муомиласи соҳасидаги амалий тажрибасидан фойдаланди. Хисрав I замонида канал, дамба туғонлари ва бошқа хил ирригация иншоатлари қурилиши жуда авж олди. Ктесифонда у муҳташам бир сарой қурдирди. У, ҳар турли олимларга, жумладан, ҳатто

Юстиниан томонидан Византиядан ҳайдалган неоплатончи философларга ҳам ҳомийлик қилди.

Хисрафнинг буйруғи билан энг муҳим сиёсий воқеалар саройида расмий суратда йилма-йил ёзиб борилди, грек, сурия ва хинд тилларидаги адабий асарлар таржима қилинди. «Минг эртак» номли форсча тўплам ҳам Хисраф замонидан пайдо бўлган деб фараз қилинди; бу тўплам кейинча Минг бир кеча» номли машҳур арабча эртаклар тўпламига асос бўлди.

Хисраф I нинг ташқи сиёсати. Хисрав I подшолик қилган бутун давр қўшни халқларга қарши уруш олиб бориш билан ўтди, деса бўлади. У айниқса, Византияга қарши қаттиқ урушлар олиб боради.

Хисрав ўз подшолик даврининг бошларида Юстиниан I билан «абадий тинчлик» тўғрисида ахднома тузган эди (532). Лекин Византиянинг кучайиб кетишидан кўрқиб, у орадан кўп вақт ўтмай, бу ахдномани бузди. 540 йилда у, Сурияга қаттиқ хужум қилди ва Антихонияни босиб олиб, уни батамом ёндириб юборди ва таланга солди. Антиохиянинг аҳолисини асир қилиб олиб кетиб, Ктесифон атрофига («Хисраф Антиохияси»га) жойлаштирди. Булар грек-сурияликлардаги ҳар турли хунарларнинг Эронга киришига кўп ёрдам берди. Сўнгра уруш Месопатамия билан Закавказьеда давом этди. У тўхтаб-тўхтаб 562 йилгача чўзилди. Нихоят, иккала томон холдан кетиб, 50 йиллик сулҳ тузилди, иккала томонга ҳам умуман ўзининг илгариги чегараларини сақлаб қолди. Бироқ 570 йилда Хисрав Яманни (жанубий Арабистонни) босиб олди. Бу нарса Эрон билан Византия ўртасида яна уриш чи-ишига сабаб бўлди; бу уруш 20 йил давом этиб, Хисрав ўлгандан кейин унинг ўғли замонида тугади.

Шарқда Хисрав I турк-кўчманчи қабилалари билан уруш олиб борди, бу қабилалар Ўрта Осиё территориясида, Аму-дарё билан Сирдарё ўртасидаги районда яшар эдилар.

Хисрав I ўлгандан кейин Сосонийлар ҳокимияти тушкунликка юз тута бошлади. Феодаллашаётган зодагонлар марказга яхши итоат этмади. Вилоятларнинг катта-катта ҳокимлари Сосонийларга қарши узлуксиз қўзғалонлар кўтариб турди. Феодалларнинг шаҳаншоҳга қарши қаратилган энг катта қўзғалонларидан бири 590 йилда кўтарилган Баҳром Чубин қўзғалони бўлди. бу қўзғалон Сосонийларни аждаришига сал қолди. Шох Хисрав II (510-628) Византия императоридан ёрдам сўрашга мажбур бўлди ва Византия қўшинининг ёрдами билангина тахтини тиклаб олди. 591 йилда Эрон билан Византия ўртасида сулҳ тузилди, бу сулҳга биноан Закавказьедаги чегара полосаси Византияга ўтди.

VI асрнинг охири-VII асрнинг бошларида эрон халқ оммасининг аҳволи жуда ёмонлашиб кетди. Феодаллар зулми ва оғир солиқлар эрон деҳқонларини бутунлай ҳонавайрон қилди, улар энди ҳарбий хизматни ҳам тузукроқ адо этолмайдиган бўлиб қолди. Сосонийлар ва уларни қуршаб турган феодаллар ички зиддиятларини ташқи уруш йўли билан ҳал қилишга уринди. 60-йилда Византия билан яна уруш бошланди. Византиянинг ўз ичидаги инқироздан фойдаланиб туриб, Хисрав II дасталбки вақтда жиддий

мувоффақиятга эришди. У кичик Осиёга бостириб кирди ва Мармар денгизининг Осиё қирғоғида ва Константинополнинг рўпарасидаги Халқидон шаҳрига яқинлашиб борди, лекин кейин чекинишга мажбур бўлди. 613-620 йилларда Хисрав II Сурияни Фаластин ва Мисрни забт этди. Бироқ 623 йилдан бошлаб Византия императори Ираклийнинг ўзи ҳужумга ўтди. 628 йилда византияликлар Ктестифонга яқинлашиб келиб, Сосонийлар пойтахтини босиб олиш ҳавфини тулдирди. Мамлакатда шохдан норозилик кучая бошлади. Бундан фойдаланиб, зодагонлар Хисрав II га қарши фитна юштирдилар. Зодагонлар томонидан шох қилиб кўтарилган Кавод II (Хисрав II нинг ўли) отасига қарши уруш очиб, отасини асир олди ва уни қатл қилишга буюрди. Византия билан сулҳ тузилди, бу сулҳга мувофиқ Византияликлар қўлдан кетган ҳамма ерларни қайтариб олди.

VII аср ўрталарида Эроннинг ерлари ҳали жуда кенг эди (унинг ичга Эроннинг ўзи, Арманистон, Месопатамия, Амударёдаги турли вассал турк қабилалари ва бошқалар кирар эди), лекин шунга қарамасдан, у кучсиз бир давлат бўлиб қолган эди, чунки у Византия билан олиб борилган урушлар натижасида жуда ҳолдан кетган эди, ўз ичида эса феодалларнинг жуда кучли бош-бошдовлигини бошидан кечирмоқда эди. Охириги Сосоний Ёздагир III нинг (632-652) мамлакатда ҳеч қандай обрўси йўқ эди. Бир қанча вилоятлар унга номигагина бўйсунар эди.

Бу вақтда кучли ҳарбий давлат бўлиб бирлашиб олган араблар Эрон устига ҳужум бошлади ва эронликларнинг ҳеч қандай жиддий қаршиликка учрамай, тез ғалаба қозонди. Улар Эронни ҳақиқатда 642 йилдаёқ босиб олган эди. Ёздагир шарқий чекка ўлкаларга қочиб кетди ва турк қабилаларининг кичиккина бир княздан ёрдам олишга беҳуда уринди, 652 йилда Марвга яқин бир жойда ўша князь томонидан ўлдирилди.

Эрон узок вақтгача кўп миллатли жуда катта араб давлати таркибида қолди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Османская империя и странѣ Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европѣ в XV-XVI вв. М., 1984.
2. Пигулевская Н. В. Византия и Иран на рубеже VI-VII вв. М., Л, 1946.
3. Гурнова Е. В. Историография истории средних веков. 2-е изд. М., 1985.
4. Средневековье и о его памятниках. (Под. Ред. Д. Н. Егорова) М., 1913.

ТЕМА VI-XI АСРЛАРДА АРАБЛАР.

1. Арабалар тарихидаги уч давр.
2. Ислом дини пайдо бўлмасдан илгариги Арабистон.
3. Ислом динининг пайдо бўлиши. Мухаммад ва унинг жамоаси.
4. Дастлабки ҳалифалар замонида арабларнинг истилолари.
5. Нифоқнинг бошланиши.
6. Уммавийлар ҳалифалиги.
7. Аббосийлар ҳалифалиги.
8. Ҳалифаликнинг иқтисодий юксалиши.

9. Араб феодализми.
10. Халқ кўзалонлари.
11. Халифаликнинг парчаланиб кетиши.
12. Араб маданияти.

Араблар тарихи одатда уч даврга: 1 Макка-Мадина-Ислом дини пайдо бўлмасдан илгариги Арабистон ва Ислом динининг пайдо бўлиш даврига (VI-VII асрлар): 2 Дамашқ (Сурия) даврига -Уммавийлар сулоласининг идора қилиш даврига (661-750) ва 3 Бодод (Эрон-Месопатамия) даврига- Аббосийлар сулоласининг идора қилиш даври халифаликларнинг турклар томонидан босиб олиниши билан тугади.

Араб халифалигининг турли сиёсий марказлари билан боғлиқ бўлган бу учта хронологик даврга араб феодализмининг ривожланиши ҳам асосан мувофиқ келади. 1 даврда араб жамиятида феодализм шу процесси энди бошланаётганлиги намоён бўлди. иккинчи ва хусусан, учинчи даврда Европа феодализмидан Жиддий фарқ қилувчи бир қанча томонлари бўлган араб феодализмининг характерли хусусиятлари таркиб топди.

Территория жиҳатидан Европанинг тўртдан бир қисмига тенг келадиган жуда катта ярим орол бўлмиш Арабистон Ярим оролининг кўп қисми сувсиз чўл ва саҳролардан иборатдир, аммо деҳқончилик қилиш мумкин бўлган ери озгинадир. Шунинг учун Арабистон аҳолисининг озчилик қисмигина ўтроқ ҳаёт кечирар ва деҳқончилик билан шуғулланар эди. арабларнинг кўпчилиги эса кўчманчи-бадавийлардан иборат бўлиб, кўй эчки ва бия боқар эдилар Арабистоннинг деҳқончилик учун энг қулай бўлган ўлкаси Жанубий-Ўрбий област-Яман ёки «Бахтли Арабистон» бўлиб, бу ерда қадим замонлардаёқ мутассил равишда бирининг ўрнини иккинчиси олиб келган, бир неча йирик қулдорлик давлати бор эди. Хиёзнинг эса фақат айрим воҳалардагина деҳқончилик қилиш мумкин эди. Ярим оролнинг энг катта қисми-Нажид-сулолиладиган ерлари жуда кам бўлган оят катта ясси толиедан иборат бир жой бўлиб, фақат чорвачилик учунгина ярар эди.

VI асрнинг охири -VII асрнинг бошларида араблар қаттиқ иқтисодий ва социал кризисга учради. Ярим оролнинг аҳолиси кўпайиб ер етишмай қолди. Оддий араблар учун ҳам катта мадад бўлиб келган карвон савдоси ҳам тушкунликка учради. VI асрда Эронлар билан Ҳабашлар ўртасида бўлган ва узоқ-узоқ вақт давом этган урушлар натижасида Яман деярли бутунлай хароб ва вайрон бўлди. Шимолдан жанубга ва жанубдан шимолга товар олиб бориш жуда ҳам камайиб кетди.

Эронийлар Ҳиндистонга борадиган ўзлари учун фойдали бўлган бошқа бир йўлга, яъни Тигр (Дажла) ва Ефрат (Фрот) дарёлари бўйлаб Форс қўлтиғига борадиган йўлга ҳомийлик қиладилар.

Араб халқ оммасининг ижтимоий норозилиги идеология тарзида, яъни дин-ислом дининг вужудга келишида ифодаланди.

Мухаммад (570-632) +урай қабиласига мансуб бўлган ва камбағаллашган хонадонлардан чиққан эди, бу қabila Маккада ҳукмрон

қабила эди. Мухаммад дастлаб чўпон бўлиб, кейин бадавлат бир хотинга уйланиш орқасида савдогар бўлиб олган, лекин унинг судхўрликка илгаридан ёмон кўз билан қараб келиши унинг демократик элементлар билан яқинлашувига сабаб бўлди. Мухаммад дин тарбибчиси («Пай'амбар») сифатида 610 йилларидан майдонга чиқди судхўрликни қоралашдан ташқари у ҳар бир кишидан камба'алларга ёрдам беришни, ўз даромадининг ўндан бир қисмини камба'алларни боқиш учун ажратишни талаб қилди. Шу билан бирга уру'лар ўртасидаги ўзаро уруш-жанжалларни тўхтатишни ҳам талаб қилди, уру'ларнинг бир-биридан қасос олишига, уру' ва қабилаларнинг тор қон-қариндошлик доирасида биқиниб ётишига қарши чиқди. Араб жамиятининг бундан ривожланишига \ов бўлиб қолган уру'чилик тузумининг тор доирасига қарши олиб борилган бу кураш Мухаммаднинг кўп худоликдан қайтиб, битта худога-Оллоҳга си'иниш керак, деган асосий диний талабида ифодаланди. Оллоҳ-+урайш қабиласидаги бош худонинг номи бўлиб, Мухаммад унга бутун олам худоси тусини берди. Мўмин мусулмонлар «Оллоҳнинг ҳақиқий пай'амбарига» (Мухаммад ўзини шундай деб эълон қилган эди) сўзсиз итоат қилишлари керак эди. Яхудий ва христиан дини (бу диндагилар ўша вақтда Макканинг ўзида ҳам кўп эди) янги динга таъсир этган бўлиб, бу таъсир Мухаммаднинг таълимотида жуда равшан акс этди. Исломи дини Мусо билан Исони Мухаммаддан олдинги пай'амбарлар деб таниди. Яхудийлар ва христианлар сингари мусулмонлар ҳам +уддасни мукаддас шаҳар деб ҳисоблар эдилар. Доимо жума кунлари байрам қилишни яхудийлар ва христианлардаги шанба ва якшанба кунларига мувофиқ келар эди.

Мухаммад вужудга келтирган янги диннинг бешта асосий қонидасида, яъни: 1) Битта худога-Оллоҳга ишониш. 2) Ҳар куни беш вақт намозни тарқ қилмаслик. 3) Йилда бир марта рамазон ойида рўза тутиш. 4) Закот (камба'алларга ушур) бериш ва 5) Хаж қилишдан иборат беш фарзида ҳеч қандай социал реформа йўқ эди. Мухаммад қулликни қонуний деб ҳисоблади, кўп хотин олишга фатво берди, савдога ва хусусий мулкчиликка ҳомийлик қилди. Шу билан бирга янги дин дастлабки вақтларда халқ оммасининг кайфияти билан ҳисоблашишга ҳар ҳолда мажбур бўлди. Закотнинг фарз қилиб қўйилиши ва судхўрликнинг бирмунча чекланиши бунинг ёрқин далилидир. Мухаммаднинг Ятрибга қочиши (арабчасига «хижрат») ислом тарихида бир эра бўлиб, мусулмонлар ўз йил ҳисобини мана шу эрадан бошлади. Шундан кейин Ятриб шаҳри Мадина-ун-Наби, яъни «пай'амбар шаҳри» деб атала бошлади. Мадинада Мухаммад Мўминлар -«Оллоҳ бандалари» нинг катта жамоасини тузди («ислом» деган сўз «банда» демакдир). Мадиналик даврида ҳам Мухаммад билан Макка ўртасида ниҳоятда душманлик муносабати давом этди. Мадинага ҳамда иттифоқчи бадавий қабилаларга суяниб туриб, пай'амбар Мухаммад қурол кучи билан маккаликларни ўз ҳокимиятига бўйсундирди. Макка аристократияси ислом дини ва Мухаммаднинг эътиборини тан олди. Мухаммад ҳам Макканинг диний устунлигини, Каъбанинг ва ундаги қора

тошнинг муқаддаслигини эътироф этиб, ҳар бир мусулмон Маккага ҳаж қилиши шарт, деб эълон қилишга мажбур бўлди. бу билан Мухаммаднинг янги диний кураши зодагонларнинг сиёсий таъсирини ҳам тан олди. Ҳақиқатда, арабларда турли араб қабилаларини битта қилиб бирлаштирган давлат дини теократик формада ташкил топа бошлади. Макка зодагонлари ва бадавий қабилаларнинг бошлиқлари бу янги давлатда ўзларининг ҳукмронлик мавқеини кенгрок, умум Арабистон доирасида мустаҳкамлаб олиш имконига эга бўлди. Мухаммад вафот этгандан кейин, орадан кўп ўтмай, ислом байроғи остига бирлашган араб қабилалари Арабистон ярим оролидан ташқарига чиқиб, Византия, Эрон ерларини истило қила бошлади.

Мухаммаднинг энг яқин ворислари-халифалар-араб ҳарбий жамоасининг сайлаб қайтадиган бошлиқлари бўлиб, улар диний, ҳарбий фуқаро ҳокимиятини ўз қўлларига олган эдилар. уларнинг қароргоҳи Мадина шаҳри эди.

Бу халифалар чиқиб келишлари жихатидан Мухаммаднинг ё қариндошлари ёки яқин дўстлари эди. 632-661 йиллар даврида бирин-кетин Абубакр, Умар, Усмон ва Али идора қилди. Булар ичида иккинчи халифанинг-Умарнинг (634-644) идора даври жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Худди шу Умар замонида араблар Сурияни, Фаластинни Мисрни Эронни босиб олдилар. Араблар бу даврда бир қанча ажойиб алабаларни қўлга киритди. Улар Сурияда (636й). Ёрмиқ дарёси бўйида +уддус ёнида (638) византияликларни. +адисия (637) ва Нехаван (642) ҳаҳарлари ёнида, қадимий Эқбатанлар яқинида эронликларни тор-мор келтирди. Арабларнинг алаба қозонишига шу нарса катта ёрдам бердики, ўша вақтда ҳар иккала катта давлат Византия ҳам, Эрон ҳам бир-бири билан ўзоқ уруш қилиб, холдан кетган эди. бу иккала мамлакатнинг ҳам ўз ичида кескин социал зиддиятлар ҳукм сураб эди. Араблар эса ҳарбий ишда катта афзалликларга эга эди. уларнинг асосий оммаси эркин кишилардан иборат бўлиб, булар урушчилик алоқаларини маълум даражада сақлаб қолганди, аммо шу билан бирга улар жуда катта умуараб сиёсий ташкилотларига бирлашган эди. Кўчманчи бадавий қабилалар биринчи даражали енгил суворийлар билан донг чиқарди, улар ўзларининг шиддатлиги билан душманнынг пиёда аскарини дахшатга солар ва унинг бесўнақай отлик қисмлари зўр муваффақият билан бостириб келар эди. Араблар бирлаштирувчи мафкураларини байроқ қилиб чиқардилар. Ер ва бошқа хил ўлжалар учун олиб борилаётган урушга «Оллох йўлида» муқаддас уруш туси берар, бунга араблар жуда қизиқарди.

Араблар истило қилган мамлакатларида маҳаллий аҳолига аралашмай, алоҳида ҳарбий колонияларга бўлиниб яшади. Уларнинг ҳаётида ҳарбий-патриархал соддалик бирмунча вақтгача сақланиб қолди.

Месопатамиядаги Куфа, Басра ва бошқалар, шунингдек, мисрдаги Фустат (кейинчалик Коҳира) араблар томонидан бунёд этилган ҳарбий поселенияларнинг энг йилирикларидан эди.

Бироқ араблар томонидан босиб олинган мамлакатларнинг иқтисодий ва социал жихатидан энг таракқий топган қисмида яшаган араб зодагонлари орадан кўп кўп вақт ўтмай маҳаллий аристократия таъсирига берилиб кетди. Бу таъсир савдо ривож топган бой мамлакат бўлмиш Сурияда айниқса кучли бўлди. Арабларнинг ҳарбий бошлиқлари бу ерда яшаб туриб, Суриядаги юқори синфнинг зеб-зийнатли ҳаётини тез ўзлаштириб олди. Суриядаги энг катта ер эгаларидан ва кулдорлардан ўрناق олиб, уларнинг ўзи ҳам ерларни батамом ҳусусий мулк қилиб тортиб ола бошлади, куллар асрай бошлади, бо\ро\лар ва поместьелар барпо қила, саройлар қура бошлади. Бундай араблар учун «мадина қарилари» нинг оддий патриархал ҳаёти мароксиз ва эскириб қолгандай кўринар эди.

Мухаммаднинг ворисларидан учинчиси-халифа Усмон (644-656) куч\увват кетиб, букчайиб қолган иродасиз бир чол эди. У Макка зодагонларнинг одами бўлиб, шу билан бир вақтда уни Сурия араблари ҳам қаллаб-кувватлар эди. Сурия ноиби амир Муовия Усмоннинг яқин қариндоши эди. Мадинада эътибори тушиб кетган Усмон фитначилар томонидан ўлдирилди. Унинг ўрнини Али эгаллади. Али Мухаммаднинг куёви бўлиб, унинг қизи-Фотимага уйланган эди. Муовия ва уни қуршаб турган сурия-раб зодагонлари бу янги халифага қарши бош кўтарди. 661 йилда Али бир хорижит томонидан ўлдирилгандан кейин, Муовия ўзини халифа деб эълон қилди, лекин у Маккага ҳам, Мадинага ҳам бормай, Дамашқда қолди. Ана шу тарзда халифалик тарихининг янги даври бошланди.

Дамашқ халифалиги 90 йилча (661-750)давом этди. Шу вақт ичида халифалик ўз ерларини ниҳоят даражада кенгайтирди. VIII асрнинг бошларида Шимолий Африканинг бутун қир\оқи босиб олинди. 711-714 йилларда араблар Пирения ярим оролини истило қилдилар. Муовияни ўзи Константиноплга икки марта, 669 ва 680 йилларда юриш қилди. 717-718 йилларда араблар учинчи марта Константинопль остонасига келиб, уни бутун бир йил камал қилиб турди. Шарқда эса араб лашкарбошилари Ўрта Осиёнинг ичкарасигача кириб бориб, Хивани, Бухорони иш\ол қилди, Аф\онистонни ва Ҳиндистоннинг шимолий-\арбий қисмини то Ҳинд дарёсига қадар бўлган ерларни истило қилди. Арманистон билан Грузия ҳам уммавийлар халифалиги таркибига кирар эди. Халифаликнинг чегаралари \арбда Атлантмика океанигача, шарқда Хитой билан Ҳиндистон чегараларигача бориб етди ва шундай қилиб, қадимги буюк монархияларнинг-Александр Македонский монархияси ёки Август ва Траян замонаридаги Рим империяси монархиясининг территориясидан ҳам ошиб кетди.

Умавийлар замонида идора қилиш аппарати анча мураккаблашди. Алоҳида ер ва жон соли\и оладиган жуда кенг тармоқли, молия амалдорлари аппарати ташкил қилинди. Шу нарса характерлики, энди фақат «кофирлар» эмас, балки мусулмонлар ҳам солиқ тўлайдиган бўлди. Уч хил солиқ асосий солиқ ҳисобланар эди; 1) зараж-ер соли\и; 2) жузья-жон боши соли\и 3)

закот- мажбурий тўланадиган ушур, бу солиқ ҳам халқ учун айниқса о'ир солиқлар эди-ҳараж билан жузья.

Суд ва бошқа маъмурий ишлар араб тилида олиб бориладиган бўлди. Араб қонунлари кодекси вужудга келтирилди.

Хукмрон синфларининг манфаатлари нуқтаи назаридан олиб караганда ҳам уммавийларнинг социал базаси анча мукаммал эмас эди. Асосан Сурия-Араб зодагонлари билан бо'ланган уммавийларнинг манфаатлари шарқий вилоятларга ёт эди. Месопотамия араблари Дамашқга доим қарши кайфиятда бўлиб келди. 747 йилда шарқий Эрон ва Хуросон деҳқонлари ҳаракатига Абу-Муслим бошчилик қилди, у ерли жамоачи деҳқонларнинг аҳволини яхшилаш мақсадида уммавийларга қарши қўз'алон кўтарди. +ўз'алон кенг тус олди ва каттагина исёсий оқибатларга олиб келди. Эрон Месопотамия феодаллари бирлашиб туриб, 750 йилда уммавийларни а'дарди, бундан улар Аб-Муслим бошлиқ халқ деҳқон ҳаракатларидан фойдаланадилар. Халифалик тахтини Абул-Аббос Конхур эгаллади, у Мухаммаднинг ўзига Месопотамиядаги ҳарбий-араб оиласига мансуб бўлган бу ҳалифа Мухаммадга қариндошман деб даъво қилди. Бу шахзодалардан Абдурахмон исмли биттасигина ўлимдан кутилиб қолди. У узоқ Испанияга қочиб бориб, у ерда орадан кўп ўтмай ўзини мутақил амир деб эълон қилди (756).

Абу-Муслимни ҳам Аббос қўлга тушириб, турмага ташлади, бир неча йилдан кейин у ҳалок бўлди.

Аббос янги династияга-Аббосийлар династиясига асос солди, бу династия 750-йилдан 1055 йилгача идора қилди. Халифаликнинг пойтахти Аббосжан кейинги ҳалифа Мансур даврида-762 йилда қурилган Бо'дод шаҳри бўлди. Шундай қилиб, араблар сиёсий ҳаётининг маркази Суриядан Месопотамияга кўчирилди.

Аббосийлар замонида араб давлати жуда ҳам тараққий топибди. Бо'дод ҳалифалиги VIII-IX асрларда айниқса кучли эди. Бу вақтда-Бо'додни барпо этган Мансур (754-775), Карл Буюкка замондош бўлиб, у билан дўстона дипломатик алоқа қилган Харунал Рашид (786-809), араб илм-фанига зўр бериб ҳомийлик қилган Ал-Маъмун (813-833) каби қудратли ҳалифалар идора қилди. Аббосийларнинг «олтин даври» Мутаидид замонида (892-902) тугади. Ҳалифалик ана шу вақтдан бошлаб тушкунликка юз тутди. Аббосийларнинг пойтахти-Бо'дод жуда катта бир шаҳар бўлиб, унда ҳалифаги ва унинг яқин одамларига қарашли жуда кўп сарой ва бо'лар бор эди. Шаҳар доира шаклида бўлиб, унинг атрофи икки қатор девор билан ўралган эди. Бу шаҳар зодагонлар шаҳри, ҳалифанинг қароргоҳи ва унинг маъмурий пойтахти бўлиши билан бирга жуда катта бир хунармандчилик, айниқса савдо маркази ҳам эди. Бо'дод бозорларига узоқ-узоқ мамлакатлардан савдогарлар келар эди-бу ерда византияликлар, хитойлар, ҳиндлар, малаяликлар, Шимолий, ғарбий ва ҳатто Марказий Африкада яшовчи кишиларни ҳам учратиш мумкин эди.

Аббосийлар даврида Олд ва Ўрта Осиёнинг, шунингдек, Шимолий Африканинг жуда кенг территориясида маълум вақтгача тинчлик ва

хавфсизлик қарор топиши натижасида ҳалифалик иқтисодий жиҳатдан \оят тараққий топди. Марказий ҳукумат. Ирригация системасига муттасил эътибор бериши натижасида, бу даврда деҳқончилик соҳасида катта ютуқларга эришилади. Шоли, пахта ва фафрон кенг тарқалган қишлоқ хўжалик экинлари эди. бу ерда юнг, ипак ва ип газламалар ҳам катта шухарт қозонди. Шиша ва ойнадан ясалган буюмлар, заргарлик ва атторлик буюмлари ишлаб чиқариларди. IX-X асрларда ҳалифаликнинг иқтисодиётида кенг қўлам олган ички савдо ва айниқса ташқи халқаро савдо жуда катта ўрин тутарди. Араб савдогарлари йироқ шимолгача-юқори Волгагача ва ҳатто Балтика денгизи қир\оқларигача бориб савдо қилавердилар.

Бо\дод ҳалифалиги даврида арабларда феодал муносабатлар узил-кесил қарор топди. Ҳалифаликка қарашли мамлакатларда эксплуатация қилинувчи асосий синф жамоачи деҳқонлар эди. Бироқ араблардаги феодализмнинг ўзига хос хусусиятлари бор эди. Жамоачи деҳқонларнинг кўпчилиги ҳалифанинг ерларида яшаб, феодал рентани бевосита давлатнинг ўзига тўлар эди. Араб қонунларига мувофиқ бутун ер ҳалифага қарашли бўлиб, ҳалифа бу ернинг бирор қисмини ўз хизматкорларига вақтинчагина берар эди. шу туфайли ҳалифаликда катта ер эгалигининг наслдан-наслга ўтиши ўрта аср Европасидаги каби қатъий эмас эди. Бирор аъён ўлгандан кейин, унинг мол-мулки одатда ҳалифа ҳазинасига ўтар эди.

Шунга қарамасдан, Бо\дод ҳалифалиги замонида феодал мулкчилиги сезиларли даражада ривожланиб борди. иккита-ҳарбий хизмат ўтаганлиги учун бериладиган чекер бўлиб, ғарбий Европа бенефицияларига ўхшаб кетди, мулк-инъом қилинган ва аста-секин наслдан-наслага мерос бўлиб қоладиган ер-мулклари, ҳисса ва бошқа имтиёзи ерлар \азнага солиқ тўлашдан озод қилинган бўлиб, булар ўсиб келаётган феодал хусусий ер эгалигининг формалари эди. Ерларнинг маълум қисми вақиф ерлар-мачитларга берилар эди. Ҳалифанинг давлат феодал мулкчилигини қискартириш ҳисобидан йирик ва ўрта даражадаги хусусий ер эгалигининг ўсиши араб феодализи ривожланишининг характерли ҳодисаларидан бири бўлиб, бу ҳол ҳалифаликка қарашли жуда катта территорияни ташкил этган турли хил мамлакат ва ўлкалардаги ерли феодалларнинг ажралиб чиқиши ва сепаратистик қайфиятларнинг табора авж олишида анча катта роль ўйнади.

Араблар ҳукмронлигининг илк даврида анча енгил торган ҳалифалик меҳнаткаш аҳолисининг аҳволи кейинчалик о\ирлаша бошлади. Деҳқонлар қисман натура шаклида (махсулот билан) ва қисман пул шаклида катта-катта солиқлар тўларди, бу эса майда ишлаб чиқарувчи-деҳқон ёки ҳунармандларнинг деярли ҳамма кўшимча махсулотини ямлаб кетар эдида, натижада уларнинг ўзлари жуда ҳам ачинарли ҳолда кун кечирав эдилар. амалдорларнинг ўзбошимчалиги ва жабр зулми, деҳқонларнинг ҳуқуқсизлиги ва ҳимоясизлиги, уларни ҳақиқатда ярим кул ҳолига солиб қўйган эди. Ҳалифаликда қулларнинг аҳволи эса ниҳоят даражада о\ир эди.

уларнинг ҳаддан ташқари, вахшиёна суратда эксплуатация қилардилар. Меҳнаткашлар оммасининг деҳқонлар, шаҳар камбағаллари ва қулларнинг қаттиқ эксплуатация қилинишига жавобан феодалларга ва уларнинг манфаатини ҳимоя қилувчи ҳалифага қарши бир неча марта қўзғалон кўтарилди.

Боғдод ҳалифалиги давридаги халқ қўзғалонлари кишини ҳайратда қолдирадиган даражада катта -ўзғалонлар бўлиб, баъзан бутун-бутун округларни ва ҳатто вилоятларни ўз ичига оларди. Бу қўзғалонлар одатдан ташқари узоқ давом этарди ва жуда ҳам қаттиқ бўларди. Чунончи, Мансур ҳалифа ўлгандан кейин, орадан кўп вақт ўтмай, Ўрта Осиё деҳқонларининг катта қўзғалони кўтарилди. У 776 йилда бошланиб, 783 йилда тамом бўлди. бу қўзғалонга Марв шаҳри атрофидан чиққан Муқанна лақабли Хошим ибн Хаким деган бир қирчи бошчилик қилди. IX асрнинг бошида Озарбайжонда ҳам деҳқонларнинг иккинчи бир катта қўзғалони кўтарилди, у кейин Эронга ва Закавказьенинг бошқа жойларига ҳам тарқалди. Бу қўзғалонга Бабек деган бир киши бош бўлиб, у ҳам эркин жамоа тартибларининг тикланишини талаб қилди. Бу қўзғалон 20 йилдан ортиқроқ давом этди (815-837).

Кенг кўлам олган халқ ҳаракатлари ҳалифаликни ларзага келтириб, кўп вақтгача унинг бирлигини бузиб қўйди. Бироқ ҳалифаликнинг парчаланишига бошқа сабаблар ҳам бор эди. Ҳалифалик турли мамлакатларни ўз ичига олган бўлиб, турли-туман халқларнинг муоакаб бир конломератидан иборат эдики, булардан бўъзилари ўтмишда ўзининг ёрқин тарихига эга эди. Шунинг учун ҳам бу халқ ўз мустақиллигини тиклашга интилар эдилар, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши натижасида маҳаллий алоқалар мустаҳкамланиб борган сари бу интилиш кучайиб боради. Шу билан бирга ҳалифалик ҳокимияти тобора заифлашиб бормокда эди. феодаллашув процесси Шарқда ўзига хос хусусиятларига эга бўлишига қарамадан, феодализм тараққиётининг илк даврида ғарбда қандай натижаларга олиб келган бўлса, бу ерда ҳам худди шундай натижаларга олиб келади. маҳаллий ердор зодагонлар марказий ҳукумат зарарига кучайиб борди ва ажралишга интилди. Амирлар, яъни вилоятларнинг губернаторлари маҳаллий феодал-ер эгаларига суяекниб туриб, ўзларининг маҳаллий династияларини вужудга келтира бошладилар. Ҳалифалик амалдорлари томонидан марказлаштрилган ер рентаси солиғининг тўпланишига қарши кўтарилган деҳқон қўзғалонларидан маҳаллий зодагонлар ўзларининг сеператистик мақсадларини амалга ошириш учун фойдаланар эдилар.

1055 йилда Боғдодни салжуқий-турклар босиб олди. Туркларнинг бошлиғи Туғрулбек султон деб эълон қилинди. Шундан кейин ҳалифалар қўлида фақат диний ҳокимиятгина қолди. Мана шундай ўзига хос «Шарқ папалари» сифатида ҳалифалар Боғдодда узоқ вақтгача, мўуллар истилосига, яъни 1258 йилгача яшаб келди.

Ҳалифаликнинг араб маданияти тўғриси, араб тилидаги маданият ўз замоанаси учун жуда юксак маданият бўлиб, ғарбий Европа ўрта асрлар жамиятига катта таъсир кўрсатган эди. Араб тилида олиб борилгани ва

вужудга келтирилишида араблар катта роль ўйнаганлиги сабабли араб маданияти деб аталган бу маданиятнинг анча қисми халифалик таркибидаги кўп халқаларники эди. Араб тараққиётининг турли соҳаларида Греция-Сурия (Византия), Эрон(Форс), Закавказье (Озарбайжон), Ўрта Осиё (Хоразм, Тожикистон), Ҳиндистоннинг таъсири бор эди.

Шу нарса диққатлики, византияликлар сингари, араблар ҳам антик анаъналарни давом эттирдилар, грек классикларининг асарларини кунт билан ўргандилар ва араб тилига таржима қилдилар. Аристотель, Гиппократ, Птоламей Евклид асарларини араб олимлари яхши билар эдилар. Европаликлар Аристотелнинг асарлари билан дастлаб арабчадан латин тилига таржима қилинган нусхалар орқали танишдилар.

Араб маданиятининг ўзига хос хусусияти шу эдики, унда аниқ фанлар жуда тараққий топган эди. Араблар медицина соҳасида катта муваффақиятларга эришган эдилар, улар тирик организмни тилиш йўли билан текшириб, одам танасининг анатомиясини жуда яхши билиб олдилар. Араб медицина дарсликлари ғарбий Европада бутун ўрта аср давомида ўқилди.

Математика соҳасида араблар геометрия ва тригонометрияни ривожлантирдилар. Улар алгебрани ривожлантириш борасида кўп ишлар қилдилар ва ҳинд рақам системасини мукаммаллаштириб, унга «0» (ноль) аломатини қўшдиларки, бунинг натижасида рақамлар билан ҳар қандай сонни ҳам ифодалашга имкон туғилди.

Араблар жуда яхши сайёҳ эдилар. Араблар нафис адабиёт соҳасида машҳур асарлар яратдилар ва яна бошқалар.

Араб санъатида асосий ўринни архитектура эгаллайди. Араблар манументал бинолар, мачитлар, саройлар, мақбаралар, мамомлар ва бошқа жамоат бинолари қурганлар. Араб архителтурасининг энг қадимги ёдгорликларидан бири +уддусдаги Умар мачит деб аталган мачит бўлиб, у Умавийлар даврида 688 йилда қурилган. Хаддан ташқари сипо, ўзининг ниҳоятда нозик санъаткорона ишланганлиги билан кишини хайратда қолдирадиган жуда зийнатли нақш солиш-араб рассомчилигининг характерли хусусиятидир. қўл ёзмалар, китоб муқавалари, заставкалар, концовкалар ва шу кабилар мана шу хилдаги расмлар билан безатилар эди. Турмуш ҳаётдан олинган хилма-хил темадаги ажойиб миниатюралар ҳам қўл ёзмаларга безак бўлиб ҳизмат қилар эди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Османская империя и странѹ Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европѹ в XV-XVI вв. М., 1984.
2. Пигулевская Н. В. Византия и Иран на рубеже VI и VII вв. М., Л., 1946.
3. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. 2-е изд. М., 1985.
4. Средневековье в его памятниках (Под. Ред.) Д. Н. Егорова. М., 1913.
5. Хрестоматия по истории средних веков (Под. ред) С. Д. Сказкина. М., 1962-1963. Т..I-II.

МАВЗУ. ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ҲИНДИСТОН.

1. Гупта давлати.
2. Гупта даврида Ҳиндистоннинг ижтимоий тузуми.
3. Маданиятнинг равақ топиши.
4. Ҳинд динининг эволюцияси.
5. Гупта давлатининг тугаши. Харши давлати.
6. Феодал муносабатларнинг янада ривожланиши.
7. Ҳиндистонга араб ва туркларнинг кириб келиши. Дехли султонлигининг тузилиши.

IV асрнинг бошларида Ҳиндистон бир неча ўнлаб майда ва йирикрок давлатлардан иборат бўлиб, бу давлатлар тепасида кичик-кичик подшолар-рожалар турар эди, улар ҳукмрон табақаларга-брахманлар табақасига (кохинларга) ва кшатрийлар табақасига (ҳарбий зодагонларга) суянар эдилар. 320 йилда шимолий Ҳиндистоннинг шундай рожаларидан бири Чандрагупта I (320-340) теваарак-атрофидаги подшоларни ўзига бўйсундириб, Ганг дарёси хавзасида ҳийла катта бир давлат тузди, бу далаат Гупта давлати деб аталиб, VI асрнинг бошларида яшади. Чандрагупта I нинг ворислари замонида,-улардан айниқса Самудрагупта (340-380) ва Чандрагупта II (380-414) ўзларининг истилолари билан маххур эдилар,- Гупта давлати Ганг дарёсининг қуйи оқимини ҳам, то унинг денгизига қуйиладиган жойигача, шунингдек, Декан ясси то\ларининг бир қисмида то Нарбат дарёсигача бўлган ерларни ўз ичига олар эди. Гупта давлатининг пойтахти Паталипутра шаҳри эди.

Гупта подшолари Сосонийлар Эрони билан қиз\ин қиз\ин савдо-сотик олиб борди ва маданий алоқа қилди. Улар Ҳиндистоннинг шимолий чегараларини Ўрта Осиёлик қабилаларнинг ҳужум ҳавфидан узоқ вақтгача сақлади. Гупта даврида Ҳиндистон иқтисодиё ва маданий жиҳатидан жуда юксалди. Ҳозирги Ҳиндистонда энг кенг тарқалган Ҳиндуизм динининг вужудга келиши ҳам ўша давр билан бо\ланганди.

Гупта даврида Ҳиндистоннинг ижтимоий тузуми асосан хали кулдорлик характериини сақлаб қолган эди. +уллар турли ирригация ва қурилиш ишларида, қишлоқ хўжалигида ҳамда кўпдан-кўп хизматкор ва малай сифатида уй-рўз\ор ишларида кенг фойдаланилар эди. +уллар Осиёдангина эмас. ҳаттоки Африкадан ҳам келтирилар эди. Ҳинд жамиятида кулдорликка хос аломатларнинг мавжудлиги аҳолининг касталарга (табақаларга) қараб бўлинишида ҳам намоён бўлган эди. Бу бўлиниш Гупта даврида ҳам сақланиб, янада ривожланмоқда эди. +адимий касталарнинг тўрта асосий тури-брахманлар (кохинлар), кшатрийлар (жангчилар0, вайшиялар (деҳқонлар, ҳунармандлар, савдогарлар) ва шудралар (собик кулларнинг ва ҳар тоифадаги қарам кишиларнинг энг паст табақаси бўлиб, булар киши ҳазар қиладиган ишларни бажарувчи кишилар эди)қхали жуда қадим замонларда таркиб топган Ҳинд жамияти социал структурасининг турли босқичларни ифода этади. Ўрта асрнинг бошларида ҳинд касталари анча эволюционлашди, Брахманлар ва кшатриялар кохин ва ҳарбий

табақаларга айланиб кетдилар, давлат ҳокимияти уларнинг қўлида эди, шу билан бирга улар жуда кўп қуллари бўлган энг йирик ер эгалари эдилар. Иккинчи бир ўртача ва паст даражадаги касталар вақт ўтиши билан майдалашиб бордилар. Гупта даврида касталарнинг миқдори бир неча ўн турдан ошди. Жамиятнинг шудрага оид энг тубан кастаси «хазарли кишилар» деб аталар эди, чунки улар олий каста вакилларига яқинлашса, бу олий зотларнинг гўё ҳаром қилади деб ҳисобланар эди.

Энг паст касталарнинг ҳақ-ҳуқуқсизлиги, ҳўрланиши, қулдорлик тузумининг идеологиясини энг ёрқин ифодаси эди, қулдорлик тузumi даврида кишилар бир томондан, тўла ҳуқуқли, эркин қулдор ҳукмронларга, иккинчи томондан, бутунлай ҳақ-ҳуқуқсиз, ҳўрланган, задаланган қулларга ёки шуларга ўхшаб кетадиган кишиларга бўлинар эди.

Аммо Ҳиндистондаги қулдорлик тузумининг яна бир характерли хусусияти шу эдики, ривожланган қулдорчилик ва эксплуатациянинг қулдорлик системаси билан бир қаторда юз катта иқтисодий аҳамиятга эга бўлган жамоа жеҳқончилиги ҳам доим мавжуд бўлиб, яшаб келмоқда эди. +ишлоқ жамоаси қулдорлик тузumi даврида ҳам, кейинчалик бориб, феодализм даврида ҳам ҳинд жамиятининг -уйи социал-иқтисодий ячейкаси бўлиб хизмат қилди, бу жамият шу ячейка устига қурилган эди. Ҳиндистоннинг ижтимоий ҳаётида қишлоқ жамоасининг аҳамиятини кичкина-кичкина марказлари ташкил қилиб, шу марказлар саноат билан қишлоқ хўжалиги ўртасидаги хонаки алоқа асосида яшайди. Ҳар бир қишлоқнинг маълум миқдорда экинзор ери ва яйлови бор эди. Ҳар бир қишлоқнинг тепасида оқсоқол ва яна бир неча мансабдор кишилар турар эди. +ишлоқ жамоаси бир неча ёки бир неча юз оиладан иборат бўлиб, хунарамандликнинг қишлоқ ҳўлиги билан қўшилишига асосланган бошланғич ишлаб чиқариш ячейкасини ташкил қилар эди. Бу оилада жамоалар хонаки саноатга асосланган бўлиб, унда қўлда тўқиш, қўлда йигириш, қўл кучи билан ер ишлаш усулига алоҳида бир тарзда бир-бирига қўшилиб кетган эди, -бундай қўшилиш бу жамоаларнинг ҳар қайсисини ўзига мустақил тусга киритиб қўйган эди. Гупта подшоларнинг иқтисодий қудрати биринчи навбатда худди анашу беҳисоб деҳқон жамоаларини эксплуатация қилишга асосланган эди.

Бироқ Гупта даври қулдорлик системасининг тушкунликка юз тута бошлаганлиги билан тавсифланади. +улдорлик тузumi элементлари ташкил топаётган эди. ғарбий Европа ва Араб ҳалифалиги мамлакатларида кўрганимиздек, феодал жамиятнинг негизи бўлган жуда кўп сонли жамоа деҳқончилигининг мавжудлиги ҳинд жамиятига қулдорлик тузмидан феодал тузумига ўтишни енгилаштирди. Гупта даврида қулчилик тугатилиб, феодализм ту\ила бошлаганлигини бир қанча фактларда кўриш мумкин. +уллар тезқтез эркин қўйиб юбориладиган ва муайян хизматларни ўташ шарти билан уларга унча катта бўлмаган ер участкалари ажратиб бериладиган бўлди. Подшо хўжалигидаги ерларнинг ҳаммасида ҳам қуллар ишламас эди, бу ерларнинг талай қисми хосилнинг бир қисмини подшо

хўжалигига топшириш шарти билан ижарага берилар эди. Майда ижарачиликка ўтилишига сабаб манбаларнинг кўрсатишича, кулларнинг етишмаслиги эди. Шу билан бир вақтда қишлоқ жамоасининг ўз ичида муҳим процесслар юз бермоқда эди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ўсиши ва ишлаб чиқариш куrollарининг такомиллашиши натижасида кичикрок оиланинг кучи билан ҳам хўжалик юритиш мумкин бўлиб қолди. Катта оилалар майда-майда оилаларга бўлиниб кетди, катта оилага қарашли чек ерлар ҳам парчаланиб кетди, бунда тўн\ич ўилга укаларига қараганда ер кўпроқ ажратиб берилар эди. Оддий жамоачиларнинг бир қисми ҳонавайрон бўлиб, жамоанинг анча бойроқ аъзоларига қарам ҳолига тушиб қолар эди, буларнинг жуда кўп мол ҳайвонлари ва меҳнат куrollари бўлиб, ҳонавайрон бўлган жамоачиларни эксплуатация қилар эди. Буларнинг ҳаммаси оқибат натижада феодал қарамлиги муносабатларининг ўрнатилишига олиб келар эди.

Гупта давлати даврида маданият аввало, классик монументал архитектуранинг ривожланиши билан тавсифланади, бу даврда жуда кўп ибодатхона ва саройлар қурилган эди. гупта даврида қурилган биноларнинг кўпи кейинчалик хорижий истилочиларнинг Ҳиндистонга қилган ҳужумлари натижасида вайрон қилиб ташланган эди. лекин ҳар ҳолда ўша даврдан сақланиб, қолган баъзи бир биноларга қараб, уларни жуда моҳирлик билан қурилганлиги тў\рисида тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Масалан, баҳайбат яхлит тошларнинг ичини \ор қилиб ўйиб ишланган Эллага ва Ажанта ибодатхоналар ичида қадимий ҳинд ва будда афсоналаридан олиб ишланган ҳайкаллар бениҳоя кўп бўлиб, буларда кишиларнинг фигуралари ифода этилган. Бу фигуралар ўзининг гўзаллиги ва улу\ворлиги билан кишини ҳайратда қолдиради. Ибодатхона деворлари хилма-хил суратлар билан безатилган. Гупта давридаги рассомлар ва усталар, металлга пардоз беришда юксак санъат чўққиларини эгалладилар. Бизнинг эрамиздан аввалги IV асрнинг охири ва V асрнинг бошларида қуйма темирдан ишланган устун ҳозирга қадар Дехлида сақланиб келмоқда, у қарийб бир ярим минг йил давомида очикликда жазирама қуёш ва ём\ирлар остида қолиб кетганлигига қарамай, уни ҳатто занг ҳам босмаган.

Гупта даврида ҳинд фани катта муваффақиятларга эришди. Бир қанча ҳинд мунажжим (астроном)ининг номи Ҳиндистондагина эмас, унинг ташқарисидаям машҳур эди. Булар орасида V-VI асрларда яшаган, грек фани ва астрономияси билан таниш бўлган Арьябхата, Варахамихира ва Брахмагупта айниқса ажралиб туради. Ҳиндистонда бу даврда тиббиёт, айниқса ўтқигиёхлар билан даволаш жуда ривож топган эди.

Адабиёт, поэзия ва драма соҳасида Гупта даври ўзидан кейинги кўпгина авлодлар учун таклиф бўлиб хизмат қиладиган жуда юксак намуналарини қолдирди. IV аср охири ва V асрнинг биринчи ярмида ўтган гениал ҳинд ноири Калидасанинг асарлари айниқса катта аҳамиятга эга бўлган. Калидаса қаҳрамонлик темаларидан бир нечта дoston ҳамда мифологик ва тарихий мавзуларда кўп драмалар ёзди. «Алқишланган

Шакунтала» драмаси айниқса катта донг қозонди, бу асарда ниҳоятда назокатли ва шу билан бир вақтда ўз йўлида жуда оғир машақатли тўсиқларни енга олган жўшқин жасоратли оддий ҳинд аёлининг ажойиб образи берилган. Бу асар ғарбий Европага 1789 йилда маълум бўлиши биланок қадимий ҳинд адабиётига жуда катта қизиқиш уйғотди. Калидаса ўз қашрамонларини қисман классик китоб тилида-санскритда, қисман турли маҳаллий лаҳжаларда гапиртиради, бу эса ўша даврдаги Ҳиндистон аҳолисининг этник жиҳатидан хилма-хил бўлганини кўрсатади. Калидасанининг асарлари ҳозирги вақтда дунёдаги асосий тилларнинг ҳаммаси таржима қилинган.

Гупта замонида хиндларнинг ҳукмрон дини брахманизм бўлиб, бу дин учта асосий худо-Брахма, Вишну ва Шива бор деб таълим бериш билан бирга жуда кўп бошқа худолар ҳам бор эди; бу худолар табиат кучларининг барча турли-туман форма ва кўринишларининг ифодаси эди, одамлар, ҳайвонлар, ўсимликлар, ҳар хил жонсиз нарсалар-санамлар ва хаказолар илохийлаштирилар эди. Брахманизмнинг дабдабали маросимлари ва укчили кохинлари бўлиб, бу кохинлар наслдан-наслга ўтадиган алоҳида бир табақа эди. Бироқ брахманизм билан бир қаторда унинг ўз ичида бошқа бир дин-буддизм ҳам пайдо бўлиб, кўп тарафдор ортирди (бу дин эрамиздан олдинги V асрдаёқ пайдо бўлган эди). Бир вақтлар буддизм энг қадимги дин бўлмиш брахманлар динини ҳатто енгаётгандек ҳам бўлиб кўринар эди. Гупта подшоларининг кўпи буддизмга хомийлик қилди. Бироқ, пировардига, брахманизм енгиб чиқди, лекин шу билан бирга у янги тус-хиндуизм тусини олди. VI ва VII асрларда узил-кесил ташкил топган хиндуизм ўзининг кўпдан-кўп эски мажусий худоларини батамом сақлаб қолди. Лекин шу билан бирга у, буддизмдаги диний диний фалсафасининг баъзи элементларини, унинг ёмонликка қаршилик қилмаслик, тарки дунё қилиш, киши ўлгандан кейин жоннинг бошқа нарсага ўтишига ишониш ва х.золар тўғрисидаги таълимотини ҳам ўзига сингдириб олди. Буддизм дини Ҳиндистон ташқарисида- Хитой, Ҳинди-Хитойда, Индонезия, шунингдек Мўғилистонда, Тибетда ва қисман Ўрта Осиёда (Туркистонда) кенг тарқалди. Хиндистоннинг ўзида буддистлар ҳийла оз қолди.

Гупта давлати VI асрнинг бошларига келиб тугади. У V асрдаёқ тушкунликка учрай бошлаган бўлиб, бунинг асосий сабаби меҳнаткаш омма аҳволининг оғирлиги эди. Ҳукмрон сифнлар ҳаддан ташқари зеб-зийнат ичида яшади; деҳқонларга оғир солиқлар солинди, улар ўзлари етиштирган хосилнинг кўп қисмини солиққа тўлашга мажбур эди; аҳоли давлат фойдасига узлуксиз равишда турли хил ишларни бажаришга мажбур қилинди. мана шуларнинг ҳаммаси ҳинд деҳқонларининг ҳолдан кетказди ва қишлоқ жамоалари экономикасини вайрон қилди. Меҳнаткашлар ўртасида норозилик туғилагнлиги аломатлари Гупта замонидан қолган адабий ёдгорликларда кўп учрайди. Гупта подшолигига узил-кесил зарба берган нарса кўчманчи эфталитлар, яъни оқ гуннларнинг бостириб кириши бўлди, улар V асрнинг охири VI асрнинг бошларида Шимолий чегарани ёриб ўтиб,

Шимолий Ҳиндистоннинг кўпига шаҳар ва қишлоқларнинг ниҳоятда вайрон ва ҳароб қилиб ташланди. 530 йилда оқ гуннлар подшо Гуптанинг вассали рожа Ясодҳарма томонидан тор-мор қилинди.

Гуннларни енгандан кейин, Ясодҳарма Гупта династиясига итоат қилишдан бош тортиб, ўзи махарожа унвонини олди. Лекин унга Гупта давлати территориясининг фақат бир қисмигина бўйсунди.

VII асрнинг бошларида Харша (606-647) давлати бирмунча вақтгача юксалиб борди. Харша Канаужа князлигининг рожаси эди, чўнгра у бутун Шимолий Ҳиндистонни ўзига бўйсундирди. Харша давлати ганг дарёси водийси бўйлаб Шарқий Панжобдан то Бенгалия қўлтиғигача бўлган территорияни ўз ичига олди. Марказий Ҳиндистоннинг князлари ҳам Харшага вассал қарамликда эди. ҳаммаси бўлиб, 40 тача князь унга қарам эди. Харша империяси узоқ умр кўрмади. Унинг ҳокимияти феодаллашув процессининг кучайиши, ўз вассаллари-рожалар кудратининг тобора бориши натижасида заифлашди. Бу рожалар пировардида бутунлай мустақил бўлиб, марказга итоат қилмай кўйдилар. Харша вафотидан кейин унинг давлати парчаланиб кетди, узоқ вақтгача Ҳиндистон чет эл босқинчиларига қаршилик кўрсатолмайдиган тарқоқ бир мамлакат бўлиб келди. Канауж шаҳри-хали VIII-X асрларда ҳам Шимолий Ҳиндистоннинг пойтахтлиги аҳамиятини сақлаб қолган эди, аммо унинг маҳаражлари мана шу юз йилликлар давомида Ҳиндистонга доимий равишда ҳужум қилиб келаётган ташқи душманларнинг шимолда яшовчи турли хилдаги қабилаларнинг босқинини қайтариш ўрнига, кўпроқ Ҳиндистоннинг ичидаги ўз рақобатчиларига қарши кураш олиб бориш билан овора бўлдилар.

VI-VII асрларда Ҳиндистонда феодал муносабатлар янада ривожланди. Феодаллашув процессининг тезлашувида Шимолий Ҳиндистоннинг (Гупта подшолари давлати қулагандан кейин ва иккинчи марта Харша давлати тугагандан кейин) сиёсий жиҳатдан парчаланиб кетиши катта роль ўйнади, ўнлаб майда князликлар вужудга келди, бу князликларнинг князлари йирик ер эгалари эди. улар қишлоқ жамоаларини ўзларига бўйсундириб олиб, қаттиқ эксплуатация қилдилар. Буюк князлар-маҳаражлар ва вассал князлар, уларга қарам князлар-рожалар бўлар эди. унисда ҳам бунисида ҳам уларга қарам профессионал жангчилар бўлиб, уларга ҳарбий хизмат ўтаганликлари учун ер участкалари инъом қилинар эди. Жамна билан Гнанг дарёлари ўртасида бу хилдаги ҳинд рицарлари айниқса кўп эди, шимолдан ҳужум қилиб бостириб кириш хавфи бу ерда анча кучли эди. бу ерларда вужудга келган жуда кўп сонли рицарлилар табақаси ражпутлар (айнан таржимаси «шоҳ фарзандлари») деган ном олдилар. Бориб-бориб ражпутлар қадимий ҳарбий табақа бўлган кшатрийлар билан аразлашиб кетди.

Феодаллар ер эгалигининг ривожланишида хинд ибодатхоналари анча катта роль ўйнади. Ҳинд кохинлари жуда катта ерларга эга эдилар, уларнинг қўллаб-қувватлашига мухтож бўлган князлар жуда кўплаб ер улашиб берганлиги учун бу ерлар кейинги юз йилликларда янада кўпайиб борди.

баъзи ибодатхоналарнинг 1000, ҳатто 1500 қишлоғи бўлар эди. Жамоачи деҳқонлар ҳосилнинг катта қисмини ибодатхоналарга тўлар эдилар ва ибодатхона уларни суд қилиш ҳуқуқига эга эди.

Ҳиндистонга VII асрнинг охирида Эрон ва Афғонистонни босиб олганларидан кейин, араблар Ҳиндистонга бевосита қўшни бўлиб қолди. Бундан ташқари, Ҳиндистонга араблар денгиз билан, яъни Форс қўлтиғи билан бориб Ҳинд океанидан ҳам ҳужум қила олар эди. 712 йилда Умавийларнинг саркардаларидан бири Мухаммад ибн Ҳосим, Басрадан сузиб бориб, Ҳиндистондаги Синд мамлакатини босиб олди. Лекин орадан бир неча ўн йил ўтгач, араблар Ҳиндистондан бутунлай сиқиб чиқарилди. Ислом динининг тарқиб қилинишига ҳиндлар душманлик назари билан қаради, чунки ислом динини улар чет эллик босқинчи ва талончилар дини деб ҳисоблади, ҳиндуизм эса ислом динига қарши «миллий» дин эди.

Мусулмонлар ҳужуми фақат XI асрнинг иккинчи ярмидагина қайтадан бошланди, бу сафарги ҳужум илгариги ҳужумдан қаттиқ бўлди. бу ҳужум учун энг асосий замин туғдириб берган нарса шу бўлдики, кучли ва урушқоқ турк-эрон давлати-ғазнавийлар давлати вужудга келган эди. (бу давлатнинг номи пойтахт бўлмиш ғазна шаҳрининг номидан олинган эди). Султон Мухаммад ғазнавий (998-1030) шарқий Эрон ва Афғонистон ерларини, 101 йилдан эътиборан эса Амударёнинг бериги томонидаги ерларни, яъни Бухорони ҳам ўз қўл остига киритиб олди.

Подшолик даври мобайнида у, шимолий Ҳиндистонга ўн етти марта юриш қилди. Ҳиндистон шаҳарлари мусулмонлар томонидан ниҳоят даражада қаттиқ таланди. Мухаммад ғазнавий бу юришлардан шимолга ўн минглаб эркак ва аёлларни асир қилиб ҳайдаб кетди, мамлакатни, айниқса ҳинд ибодатхоналарини талаб, қарвон-қарвон олтин, қумуш, қимматбаҳо тошлар олиб кетди. ғазна шаҳри мухташам бинолар билан безалди, бу биноларнинг кўпини Ҳиндистон устиворлари солган эди. 1030 йилда Маҳмуд ғазнавий ўлган вақтда унинг империяси амударё қирғоқларидан тортиб, то Ганга дарёсигача борган, бутун Ҳинд дарёси ҳавзасини ҳам ўз ичига олган эди. Лекин унинг пойтахти Ҳиндистондан ташқарида эди. Ҳиндистон Маҳмуд ғазнавий учун бўйсундирилган бир вилоятгина эди. Шундай бўлса-да, Ҳиндистоннинг шимолига жуда кўп мусулмонлар - хуросонликлар, турк ва афғонлар бориб ўрнашди. Шимолий - Шарқий Ҳиндистон (ҳозирги Покистон) аҳолисининг бир қисми ислом динини қабул қилиб, бора-бора истилочилар билан аралашиб кетди.

XII аср охирларида Ҳиндистонга ғазна истилочилари иккинчи марта ҳужум қилди. 1175 йилга ғазна ҳокими Муҳаммад Гурий Панжобга бостириб кириб, уни эгаллагач, шарққа қараб силжишни давом эттирди. 90 йилларда у Жамна билан Ганг дарёлари ўртасидаги бутун ерларни, сўнгра эса Бенгалияни босиб олди, Гурий вафотидан (1206 йилдан) кейин унинг ноиби Ҳутбиддин Ойбек ғазнадан ажралиб чиқиб, Ҳиндистоннинг шимолида (ҳозирги Ҳиндистон республикасининг пойтахти Деҳлини марказ қилиб)

мустақил давлат тузди. Янги давлат пойтахт шаҳарнинг номи билан Дехли султонлиги деб юритиладиган бўлди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Хрестоматия по истории средних веков. Под ред. С.Д.Сказкина. М., 1961-1963. Т. I-II.
2. Всемирная история. М., 1957. Т. 3.
3. Всемирная история М., 1942-1990. Вўп. 1-53.
4. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. М., 1959.
5. Лас Касас Бартоломе де. История Индии. Л., 1968.
6. Можейко И. В. В Индийском океане. Очерки истории пиратства в Индийском океане в южнўх морях (XV_XX вв). 2-е изд. М., 1980.

МАВЗУ. X-XI АСРЛАРДА ГЕРМАНИЯ, ИТАЛИЯ ВА ПАПАЛИК.

X-XI асрларда Германияда Феодал муносабатларининг ривожланиши.

1. Феодаллашув процесси.
2. Саксонияликларнинг династиясининг идора этила бошланиши.
3. Оттом I нинг идора қилиши.

Италияликларга қилинган юришлар ва Германия империясининг ташкил топиши.

4. Италияда феодал муносабатлар ривожланишининг хусусиятлари.
5. Оттом I нинг Италияга юриши. Империянинг қайта тикланиши.
6. X аср охири-XI аср охири-XII аср бошларида Германия ва Италия.
7. Франкония династиясининг идора қилиниши.

Папалар ва императорларнинг инвеститура учун кураши.

8. Ключнийчилик ҳаракати ва Григорий VII реформалари.
9. Генрих IV нинг бош кўтариб чиқиши.
10. Саксонияликларнинг 1073-1075 йиллардаги кўз\алони.
11. Какосса.

843 йилда Вордемда бўлган тақсимотга мувофиқ «Шарқий франк ерлари» Людовик Немисга ўтди. Аслида бу ерлари бир неча қабилавий князликларнинг-герцигликларнинг ерлари эди. Мамлакатнинг ҳеч қандай миллий бирлиги тў\рисида у вақтда сўз ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Мамлакатнинг ҳеч қандай миллий бирлиги тў\рисида у вақтда сўз ҳам бўлиши мумкин эмасди. Герцогликлар шимолдан-жанубга қараб қуйидаги тартибда жойлашган эди: Саксония, Франкония, Швабия (илгари Аллемания). Бавария. Бирмунча кейинроқ, бориб \арбда жойлашган бешинчи бир герцеглик-Лотарингия қўшиб олинди.

Рейнингнинг нариги томонидаги ерларда феодаллашув процесси Франциядагига қараганда сустроқ бўлди. Ҳатто X асрнинг бошларида ҳам Германия, у қадар феодаллашмаган эди. Жамоаларга-маркаларга уюшган эркин деҳқонлар узоқ вақтгача ўз мустақилликларини сақлаб қолдилар. Крепостнойлаштириш йўлидаги уринишларга деҳқонларнинг катта кўз\алонлар кўтариш билан жавоб бердилар. Шундай катта кўз\алонлар кўтариш билан жавоб бердилар. Шундай катта кўз\алонлар

кўтарилишлардан бири, масалан, 841-842 йилларда Саксонияда бўлиб, у «Стелинг» деган ном билан машҳурдир. Бу кўз\алон деҳқон жамоаларининг иттифоқи бўлиб, бу иттифоқ эски мажусийлик байроғи остида иш курган эди. Бу иттифоқ ҳам келгинди франк зодагонларига, ҳам маҳаллий сак зодагонларига қарши қаратилган эди.

Рим таъсирини ўтказишнинг, жумладан, ҳусусий мулкчиликнинг ва ерга биркитиб қўйиб шахсий қарам қилишнинг янги формаларини киритиш Рейннинг нариги томонида анча секин амалга оширилмоқда эди. Бироқ X-XI асрларда бу ерда ҳам феодаллашув анча муваффақиятли кечди. Марка, яъни жамоа тушкунликка юз тутди. Катта дунёвий ва черков ер эгалари тобора кўп ерни ўз қўлига ола борди. Ҳусусий мулкчиликнинг ривожланиши орқасидан ер қўлдан қўлга ўта бошлади. Деҳқонларнинг бир қисми ўз еридан ажраб феодал ер эгаларига қарам бўлиб қолди. Комендация, яъни ўзини қудратли кишининг, йирик ер эгасининг ҳомийлигига топшириш, имунитет, яъни ер эгасининг давлат функцияларини олиб бориши ва биринчи навбатда теваарак атрофдаги аҳолини суд қилиши, Рейн бўйидаги черков ерларида жуда ҳам авж олиб кетган прекарийлик муносабатлари X-XI асрларда Рейннинг нариги томонида тобора тез-тез учрайдиган бўлди. Бу процессларнинг ҳаммаси шуни кўрсатадики, 102 юз йил илгари ғарбий Франк давлатида феодал муносабатлар қандай авж олган бўлса, Германияда ҳам гарчи кечикиб бўлсада, шундай авж олди. Германияда катта ер эгалигининг авж олишида қирол хазинасига қарашли ерларни талон-тарож қилиниши катта роль ўйнади. Кпрейнингларнинг кейинги кучсиз қироллари бу ерларни ўз қўлларида сақлаб қола олмади. Шу билан бир вақтда, Германия феодалларининг шарқда славянлар ва венгерларга қарши жанубда Италияга қарши олиб бораётган урушлари кенгайган сари, Германияда рицарлик ҳам зўр бериб авж олди. Фақат зодагонлар хонадонларининг кичик аъзолари, майда поместьели дворян типидagi ер эгаларигина эмас, балки от ва бошқа ҳарбий анжомлар топишга қурби етадиган энг тўқ эркин деҳқонлар ҳам рицарларга айланди. Немис рицарлари таркибига хатто министриаллар деб аталадиган кишиларнинг яъни ҳовли хизматкорларининг эрксиз хизматкорларнинг бир қисми, хатто малайлар ҳам киритилди. XII асрдаёқ Германияда рицарлар «зоти улу\» ва «зоти паст» рицарларга ажратилган эди. Фақат XIII асрдагина рицарларнинг иккала хили бир-бирига батамом қўшилиб кетиб, ягона рицарларга айланди. Германияда феодал муносабатлар ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари сифатида черков ерларида ташкил топган фегт деб аталадиган ер эгалигининг кенг тарқалганлигини кўрсатиб ўтиш керак. Дастлаб фегтлар черковда хизмат қилар, у ерда ҳарбий ва судялик вазифаларини адо этар эдилар ва бунинг эвазига черков ерларининг бир қисмини фойдаланиш учун олар эдилар. Кейинчалик бу ерлар наслдан наслга ўтадиган феодал ерларига айландилар, фегтларнинг ўзлари эса ҳақиқий феодал бўлиб қолдилар.

Энг катта феодаллар-герцоглар ва графлар феодал тарқоқлик намояндалари эди. Улар қирол ҳокимиятининг заифлашувидан манфаатдор

эдилар. Натижада улар шунга эришдиларки тез вақт ичида X асрнинг бошларида Каролинглар Германияда ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай келдилар. Лекин Германияда X аср ўрталарида қирол ҳокимияти кучая бошлади. Бунинг сабаби шу эдики, бир томондан энг кучли герцоглардан бири қирол бўлиб олди, унинг герцоглик территорияси қирол ҳокимиятининг аҳамиятини янада ошириш учун маълум бир моддий база бўлиб хизмат қилди. Иккинчи томондан олиб борилган узлуксиз ва катта босқинчилик урушлари натижасида Германияда қирол ҳокимияти маълум давргача кучайиб борди.

Урушлар феодаллар кучини маълум даражада бирлаштиришни талаб қилар эди. Қирол эса уларга феодаллар лашкарларининг саркардаси сифатида зарур эди. Бу нарса уларни қиролга бўйсунушига мажбур қилар эди. Ниҳоят, рицарларнинг сиёсий ролини ҳам эътиборга олиш керак. рицарлар тобора кўпайиб, сословие бўлиб уюшиб борган сари қирол ҳокимияти катта феодаллар билан тўқнашувда рицарларга таяниб олардилар. Халқ оммавий тутқунликка солиш давом этиб бораётган шароитда қирол ҳокимияти халқ ҳаракатига, деҳқонлар ҳаракатига сифатида феодалларнинг ҳаммаси ҳам-каттаси ҳам, кичигига ҳам зарур эди.

919 йилда феодал зодагонлари Саксония герцоги Генрих I Кушбезим қирол қилиб сайланди. У соксонияликлар династиясига асос солди, бу династия 1024 йилгача идора қилди Генрих I замонида (919-936) Германияда қирол ҳокимияти жуда авж олди. Саксония герцоглиги энг катта герцоглик бўлиб, Германиянинг бутун шимолий қисмини эгаллар эди. Бу ерда эркин деҳқонлар анчагина сақланиб қолган бўлиб, булардан қисман отлик, қисман пиёда ҳарбий лашкарлар тузилди. Шу туфайли Саксония герцоги бошқа герцогликларга нисбатан анча мустақил герцоглик эди. Генрих I кенг миқёсида агрессив ташқи сиёсат юрита бошлади. Генрих I замонида Германия территорияси ғарбга ва Шарқга қараб кенгайди. Француз қироллигининг заифлигидан фойдаланиб, Генрих I улардан Лотаренгияни тортиб олди. Шарқда эса у Эльба дарёси бўйида яшаган ҳарбий славянларга қарши агрессия бошлади. Генрих I Эльбадан ўтиб, славян қабилалари бўлмиш Лютитчлар ерларига бостириб кирди. Немислар славянлар Брамитбор номли қалъсини босиб олди ва унга Бранденбург деб ном берилди. Эльбанинг нариги ёнидаги босиб олинган ерлар немисларнинг янада шарққа томон ҳужум қилиш учун плацдарм бўлди. Шундай қилиб, Генрих I немислар томонидан славянлар оламига қарши олиб борилган қонли урушлар даврини бошлаб берди. Генрих I шарқда славянлардан ташқари яна венгерларга қарши ҳам уруш олиб борди. 933 йилда у Мерзембургга яқин бир жойда венгерларга қаттиқ зарба берди. Славянлар ва венгерларга қарши кураш вақтида Генрих I эркин деҳқонларнинг юқори табақаларидан қисман министриаллардан олинадиган рицарлар сонини кўпайтиришга ҳаракат қилди. Мудофаанинг иккинчи бир воситаси сифатида, у жуда кўп қалъалар-бургалар курди; бу қалъаларнинг бир қисми кейинчалик савдо-саноат шаҳарларига айланди.

Генрих I нинг ўли Оттом I (936-973) қирол ҳокимиятини мустаҳкамлашни давом эттирди. У, даставвал бошқа герцаглари устидан назоратни кучайтирди, бунинг учун никоҳ ва бошқа қариндошлик алоқалардан фойдаланди. Қирол таъсирини бутун мамлакатга ёйишнинг иккинчи бир усули епископлик тизими бўлди. Оттом черков билан дўстона алоқа бўлади. У епископларга кенг миқёсида иммунитет ҳуқуқлар берилди ва уларга жуда кўплаб ер улашди. Шундай қилиб, Германияда черков манфаатлари билан давлат манфаатлари бир-бирига чачишиб кетди. Рим папасига деярли бўйсунмай қўйишига олиб келди.

Оттом I замонида Эльбанинг нариги томонидаги славянларга қарши кураш янада кучли сураёт давом этди. Эльбанининг нариги томонига немиз колонистлари кўчиб келиб ўрнаша бошлади. Уларнинг энг яхши ерларини тортиб олиб, колонист-немисларга берар эдилар. масалан, 955 йилда маркграф Гером славянларнинг 30 га яқин князини ўз ҳузурига «зиёфат»га чақириб, шу ерда буйруқ бериб уларнинг ҳаммасини ўлдиртириб юборди.

Оттом I венгерларга қарши курашни давом эттирди. 955 йилда Лехи дарёси бўйида (Аугебургга яқин бир жойда) венгерларга яна зарба беришга муваффақ бўлди. шундан кейин венгерлар Германия ерларига ҳужум қилишни тўхтатдилар. Улар Христианликни қабул қила бошладилар ва немисларнинг таъсирига ўта бошладилар.

Лекин Оттом асосий эътиборни шарққа эмас, балки Италиянинг жанубига қаратди, чунки Италия Германия императорининг «дунёга ҳоким бўлиш» режаларида асосий ўрин тутар эди.

Италия X асрлар анча феодаллашган эди. Бу ерда феодаллашиш жараёни Германиядагига қараганда анча илгарилаб кетди. Италияда феодал муносабатлар жуда бошқача бир тарзда ўзига хос хусусиятлар билан бошланди. Лангембардлар ўз даврида Италиядаги кулдорлик тузумининг узил-кесил тугаганлиги шимолий ва ўрта Италия деҳқонларининг аҳволига ижобий таъсир кўрсатди. Бу ерда деҳқонлар бориб-бориб аста асоратга солинган бўлсалар-да, ҳар-ҳолда бу ердаги крепостнойлик у қадар каттик бўлмади; жумладан бу ҳол шу нарсада ўз ифодасини топган эдики, деҳқонларнинг мажбуриятлари илгаригидек ўзбошимчалик билан бўлмасдан, балки аниқ бир нормага солинган эди. Иккинчи томонидан, Италиядаги шаҳарлар анча эрта ривожлана бошланганлиги сабабли крепостной деҳқонлар шаҳарларга кетиши, натурал мажбурият пул билан муддатидан илгари тўлаши, эркин сотиб олиши мумкин эди ва ҳ.з.о. Италияда крепостной деҳқонлар билан бир қаторда крепостной бўлмаган, лекин еридан маҳрум қилинган деҳқонлар кўп эди. Бу деҳқонлар феодалларнинг ерларини маълум муддатга ер эгаси билан шартномада кўрсатилган шартлар билан ижарага олар эдилар. Италия феодаллари ҳам ўзига хос бир аҳволда эди. Шаҳарлар ривожланиб бораётган бир шароитда феодалларнинг бир қисми шаҳарларга кўчиб бориб, шаҳарликларнинг таъсирига берилиб кетар эди, шаҳарда яшаёт турган рицарлар аста секин шаҳарликлар билан чачишиб кетди. X асрда Королинглар ҳокимияти ўз

аҳамиятини бутунлай йўқотди. Йирик феодаллар мустақил бўлиб олиб, мутассил ўзаро урушлар банд бўлиб қолган эдилар, бу урушлардан мақсад-анча катта шаҳарлар ва мамлакатнинг энг муҳим савдо йўллари устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатиш эди.

Бироқ Италияда черков феодаллари: папалар, архиепископлар ва епископлар монистирлар жуда кўп эди. Шундай қилиб, X аср ўрталарида Италияда жуда ҳилма-хил ва кескин социал зиддиятлар юз бермоқда эди, бу ҳол унинг сиёсий тузумига ҳам таъсир қилмоқда эди.

Италия X асрда сиёсий жиҳатидан Европада энг тарқоқ бир мамлакат эди, деса бўлади. У жуда кўп мустақил герцоглик, маркизлар, графлик ва епископларга бўлиниб кетган эди. Папалик тахти ҳар турли римлик аристократия хонадонлари ўртасидаги найранглар ва урушларга сабаб бўлмоқда эди. Италия жанубий территориясининг бир қисми ҳали Византияга қарар эди, бир қисмини эса араблар босиб олган эди. бироқ Италия сиёсий жиҳатидан шундай тарқоқ бўлишига қарамасдан мамлакатда шаҳар ҳаёти зўр бериб тараққий этмоқда эди. Италия шаҳарлари ҳам Ўрта денгизда византияликлар ва араблар билан савдо қилар эди. X асрда савдо ва шаҳарларнинг аҳамияти ҳали жуда кам бўлган Германияга нисбатан Италия герман феодалларига жуда катта бойликларга эга бўлган, зеб-зийнатли ва фаровон мамлакат бўлиб кўринар эди.

Шимолий Италия феодалларининг ўзаро уруш-жанжалларига аралашиб, Оттом I Италияга 951 йилда қўшин тортиб борди. У Павия шаҳрини олди, шимолий Италия князларидан бир нечтасини тор-мор қилиб, Прованс билан Италия қироли Тотарнинг бева қолган хотини-қиролича Аделгойдага уйланади. Германиянинг шимолий Италия таъсири ва герман қиrollарининг Италия сиёсати деб аталмиш сиёсати ана шундан бошланади.

961 йилда Оттон Италияга яна юриш қилади. Бу сафар Оттонни йигирма икки ёшлик папа Моами XII ёрдамга чақирган эди, бу папага унинг ўз вассалари-рим баронлари хавф солаётган эди. Карл буюк ўлгандан кейин кучайган ва IX асрнинг ўрталарида диний ҳокимиятни дунёвий ҳокимиятдан устун турадиган деган назарияни кўтариб чиққан папаликнинг ўзи эди. Италияда феодаллашув процессининг янада кучайиши муносабати билан қаттиқ инқирозга учраб, қиroll ҳокимиятининг ёрдамига мухтож бўлиб қолган эди. Оттон I Рим феодалларини бостириб, папани тахтга ўтказди. Бунга минатдорлик билдириб, папа 962 йилнинг бошида Оттонга императорлик тожини кийгизди. Шундай қилиб, «янги империя» тикланди. Шу нарса характерлики, илгари Карл Буюк бўлгани сингар, бу сафар ҳам Оттон Рим императори деб эълон қилинди (илгари Карл Буюк ҳам Рим императори деб эълон қилинган эди). Янги империяга «Муқаддас Рим империяси» деб ном берилди. Фақат кейинроқ бориб, XII асрдагина бу иборага икки суд қўшилиб, «Герман миллатининг муқаддас Рим империяси» деб аталадиган бўлди.

Деярли бутун Италия устидаг назорат қилиш ҳуқуқини берадиган императорлик унвонининг қабул қилинишини Оттон ва унинг атрофидагилар энг катта ʼалаба деб ҳисобладилар. Ҳақиқатда эса герман қиролларининг Италиядаги сиёсатида чуқур зиддиятлар бор эди. Италияда немис феодалларига жуда ҳам нафрат билан қарар эдилар. 964 йилда император Италияда йўқ вақтида вафот этган эди. Иоани XII урушга Оттон томонидан тайинланган янги папани танишдан Рим бош тортди. Кейинги йили Оттон яна Италияга келганда Римни қаттиқ хужум билан қўлга олди. «Абадий шаҳар» нинг теварак-атрофи ва бутун Рим области жуда қаттиқ таланиб, ҳаробаларга айлантирилди. Италия йилномачиларидан бири бу воқеани қуйидагича тасвирлади: «Шўринг курсин Рим. +анча-қанча халқлар сени оёқ ости қилиб, эзиб келди. Энди сенга Саксон қироли эга бўлиб олди. Фарзандларинг қилич зарбаларидан ҳалок бўлди. Куч-қувватинг кўкка совурилди. Олтин, кумушларинг ажнабийлар ҳамёнига солиб олиб кетмоқда». Шу билан бир вақтда Византия билан ҳам янги императорга қарши эди. улар ўзларининг Италиядаги таъсирини янги келгиндиларга бериб қўйишни истамас эдилар. Оттом I инг ўли Византия маликаси Феофаниягауйлантириб, Оттом I Византия билан бўлган муносабатларини бир мунча вақтгача яхшилаб олишга муваффақ бўлди. лекин араблар билан бўлган муносабатлар эса қаттиқ уруш чиқиш хафини солардики, бунга тайёрланиш керак эди. шундай қилиб, император Италия билан тамомила овора бўлиб, Германиянинг ички ишларидан анча четлашиб қолди, Оттон I ўз қироллигининг охириги бир неча йилини ҳеч қаёққа чиқмасдан Италиянинг ўзида ўтказишга мажбур бўлди.

Оттон I нинг ўли билан невараси-Оттон II ҳам, Оттон III ҳам бутунлай Италиядаги сиёсат билан банд бўлди. Оттон II жанубни қўлга киритишга ҳаракат қилди. У Неаполь билан Тарситни босиб олди. Лекин пировард оқибатида 983 йилги араблар билан бўлган денгиз жангларида бирида маʼлубиятга учради, орадан кўп ўтмай, Раваниядаги императрица Феафания регент бўлиб, идора қила бошлади. Лекин унинг обўси яхши эмас эди. Император-қирол ҳокимиятининг заифлашганлигидан фойдаланиб, герман герцоглари ўз князларини бутунлай мустақил ҳокимлар сифатида идора қила бошладилар.

Германиянинг асосий кучи жанубга кетганлигидан фойдаланиб, 983 йилда бошлаб славянлар-бодричлар билан лютичлар-герман феодалларига қарши қўзʼалон кўтардилар. Ундан кейинги йилларда улар немисларни яна Яльба дарёсининг нариги томонига бутунлай суриб чиқардилар.

Лекин Италияда ҳам герман феодалларининг аҳволи унча яхши эмас эди. Италия аҳолиси чет элликларнинг ҳокимиятига душманлик назари билан қарар эди. 997 йилда Римда Оттон III га қарши жуда катта фитна уюштирилди.

Фитна фoш этилди ва асосий фитначилдар қатл қилинди. 1001 йили Оттон III ўзининг асосий резиденцияси Римда бутунлай қолиш учун Германиядан Италияга келди. Шундан кейин Оттон III Римда қолишдан

кўрқиб, Равеннага кўчиб борди, орадан кўп ўтмай (1002) вафот этди. Шундай қилиб, Оттон III нинг буюк давлатчилик плани тамоман барбод бўлди. Саксония сулоласига мансуб бўлган охирги император Герих II (1002-1024) анча эҳтиёткорлик билан сиёсат юргизди. У Италиядаги катта феодаллар ва шаҳарликларнинг ўзига вассал қарамлиги билан кифояланди. Ўзи эса Германияда яшаб, ҳар турли ён беришлар билан герман герцаглариини ўзига итоат эттиришга ҳаракат қилди.

1024-1025 йиллар даврида Германияда иккинчи бир маҳаллий бир маҳаллий династия Франкония герцогларининг династияси идора қилди. Франкония Саксониядан кейин иккинчи ўринда турган энг катта герцоглик бўлиб, унда рухонийлар, епископлар ва монастирларнинг жуда кўп ерлари, кўпдан-кўп рейиллик рицарлар, савдо аҳамиятига эга бўла бошлаган жуда кўп Рейи бўйи шаҳарлари бор эди. дастлабки вакиллари Комрат II (1024-1039) ва Генрих III (1039-1056) бўлган янги династия даставвал рицарларга суянди. Конрат II император рицарлари сонини кўпайтиришга айниқса қаттиқ ҳаракат қилди, бу рицарлар лехларни бевосита қиролнинг ўзидан олар эдилар.

Генрих III Чехияч кнчзи славян Бретиславнинг ўзига вассал тарзида қарам қилиб олди (1014). У Польша билан Венгрияга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Генрих III кўпайиб бораётган рицарларга таяниш билан бирга, ўз иттифоқчиси бўлган черков хизматларидан фойдаланишни ҳам давом эттирди.

Лекин Франкония сулоласи идора қила бошлаган даврда империянинг юксалиши ва марказлаштириш соҳасидаа эришилган баъзи муваффақиятлар дунёвий ва рухоний зодагонлар ўртасидаги кураш натижасида барбод бўлди. Генрих III нинг ўли Генрих IV замонидан (1056-1106) император билан папалар ўртасида узоқ давом этган қаттиқ кураш бошланди, бу кураш герман феодалларининг Италиядаги босқинчилари авантюралари натижасида о'ирлашиб кетди ва бу ҳол оқибат натижада император ҳокимиятини заифлаштириб юборди.

XI асрнинг ўрталарида католик черкови алоҳида бир ҳолатда эди. бир томондан, бу вақтда черков ўз таъсирини бутун ғарбий Европага ёйган эди. XI асрда Скандинавия халқлари, Венгрия, Польша христианликни узил-кесил қабул қилди. Пиреней ярим оролининг анчагина қисми мусулмон арабларнинг хумронлигидан ҳолис бўлган эди. Черковнинг Европадаги жуда кўп ерлари бор эди. Уни бир марказдан туриб, Рим папаси бошқарар эди. католик черковининг идеологлари IX асрдаёқ, черков ҳокимиятидан юқори туради. Папалар одатда Рим рухонийлари ва Рим дунёвий зодагонлари томонидан сайланар эди. католик черковнинг ерлари кўп эди, лекин бу ерда дунёвий ҳокимиятнинг лени деб ҳисобланар эди.

Черков доираларида бир ҳаракат вужудга келиб, бу ҳаракат юқорида ўтилган зиддиятларни ҳал қилишни, папанинг черков устидан бўлган ҳокимиятини кучайтиришни ва черковнинг ўзини дунёвий ҳокимиятдан мустақиллигини оширишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Бу

кайфиятларнинг ифодачиси Ключний монастирининг монархи бўлди, монастирБургундияда энг катта монастир эди. Гильдербранд номли итальян бир гуруҳ хамфикрлари билан 25 йил давомида папа куриясида бир нечта папа даврида раҳбарлик мавқеини эгаллаб олди. Пировардида Гильбранднинг ўзи папа бўлиб, Григорий VII (1073-1085) деган ном олди. Григорий VII ҳар қанақа келишини ҳам ёмон кўрадиган, мустаҳкам иродали, ўжар фанатик киши бўлиб, теократик идеяларни тамом ўзлаштириб олган эди.

Григорий VII бир қанча муҳим реформалар ўтказда унинг бу реформалари католицизм марказлаштириш ва жипслаштиришга ёрдам берди. Ҳаммадан бурун унинг таклифига мувофиқ 1059 йилда папа сайлашнинг янги тартиби жорий қилинди. Кординалларнинг сайл йи\илиши конклав деб аталар эди. Григорий VII декрет чиқариб, цолибат жорий қилди, яъни барча руҳонийларнинг қора руҳонийларнинг ҳам, оқ руҳонийларни ҳам, яъни барча кишиларнинг, шу жумладан, епископларнинг ҳам уйланмаслиги мажбурийдир деган тартиб жорий қилди. Ниҳоят 1075 йила Григорий VII янги сайланган епископга албатта узук ва хасса шаклида император ёки кароль томонидан берилиб келган дунёвий инвеститурани бекор қилиш тўғрисида декрет чиқарди. Шу вақтдан бошлаб инсеститури-руҳонийларни вазифага тайинлаш ёрли\ини фақат папанинг ўзигина берадиган бўлди.

Рим черковининг юқорида айтиб ўтилган реформаларидан дастлабги иккитасининг амалга оширувига шу нарса имкон бердики, Бу вақтда император Генрих IV бунга қаттиқ норозилик билдирди, папа билан император ўртасида кураш бошланиб, бу кураш деярли ярим аср давом этди.

Император билан ўртасидаги курашнинг кескинлашув сабаблари тушиниш учун императорнинг ўзининг 70 йилларда Германияда олиб борган сиёсатини билиб олиш керак. Генрих IV қаттиқ қўл ва шухратпараст қирол эди. Отаси Генрих III сингари бу ҳам феодал задогонларнинг ўзбошимчалигини жиловлашга ҳаракат қилди. Генрих IV Саксонияни бўйсундиришни ўз олдига энг биринчи сиёсий вазифа қилиб қўйди. У ғарбий Саксонияда янгидан-янги император қасирлари куришни давом эттирди. Саройини шу ерга қўчириб олди ва босиб олинган мамлакатда қандай хўжайинлик қилган бўлса, бу ерда ҳам шундай хўжайинлик қилди. Император Саксониянинг бой ўрмонларини тортиб олиб, ўз мулкига айлантира бошлади. Анча қисми хали эркин бўлган саксон деҳқонларига жуда оғир император соли\и солинди. Саксонияга суқилиб кириб борётган Франк ва Швабия феодаллари улар деҳқон жамоалига зулм қилувчи ва уларни эзувчи асосий залимлар деб ҳисобладилар. Тўғри вақтда Саксония задогонлари ҳам крепастной феодалларига айлана бошлаган эди. Лекин императорга, епископларга ва монастирларга қараганда Саксония феодалларининг ерлари бир мунча кам эди. Шунинг учун ҳам Саксонияда 1073-1075 йил кўз\алон кўтарилди. Генрих IV нинг ўзи ҳам кўз\алончилар қўлига аср тушишига сал қолди. Саксония задогонлари императорга қарши

уруш харакатларини суэтлик, бўшанглик билан олиб борди. Генрих IV эса буларнинг ҳаммасидан жуда усталик билан фойдаланди. 1075 йил ёзнинг бошлаориди у бир қисми императорнинг Франкониялик рицарларидан бир қисми Швабия то'ликларида иборат бўлган катта қўшин билан тор-мор қилинди. Деҳқонларга қўшилмай ўзларича алоҳида жанг қилган сакс феодаллари ҳам ма'лубиятга учрадилар. Лекин улар деҳқонларга қараганда оз талофат кўрдилар. +ўз\алончи деҳқонлар ма'лубиятга учраш натижасида жуда катта талофат кўрдилар, улардан бир неча минг киши ҳалок бўлди.

1075 йилнинг иккинчи ярмида Генрих IV Саксонияга бутунлай ҳўжайин бўлиб олди. Саксония яқин орада Францияга қўшилиб кетгандай кўринган эди. Генрих IV сакслар устидан \алаба қозонгач, ўзини Григорий VII га нисбатан ҳам ҳужум сиёсати юритиш учун етарли даражада кучга эгаман, деб ҳис қилди.

Бироқ императорнинг папага қарши кураш олиб бориши осон бўлмайди. Императорнинг тарафдорлари кўп эди, уни йирик феодалларнинг бир қисми. Епископларнинг кўпчилиги, монастирларнинг бир, рицарлар, Рейн бўйидаги шаҳарлар қўллаб-қувватлар эди, лекин императорнинг душманлари ҳам оз эмас эди; йирик феодалларнинг кўпчилиги, монахлик қилувчи рухонийларнинг кўпчилиги, итальян ва қисман немис епископлари, Италия шаҳарларининг бир қанчаси унга душман эди. Генрих IVли ҳолга тушиб қолди. Унда папа билан мурасага келишдан бошқа илож қолмади. Император 1077 йили Италияга келиб, бир нечта мулозимлари билан бирга 25 январда Капосса қасри (Тосканада)га борди. Григорий VII ўша вақтда ш қасрда эди. Тавба-тазарру қилувчи гуноҳлар либосида, яланг оёқ ҳолда император уч кунгача Каноса дарбозаси олдида турди. Шундан кейингина, ниҳоят, папа уни ўз ҳузурига киритди ва унинг гуноҳини бир қанча писандалар билан «кечирди». Шундай қилиб, Капосса дунёвий ҳокимиятни черков ҳокимияти олдида ер ўпиб бош эгиш тимсоли бўлди.

лекин Какоса мустаҳкам тинчлик ўрната олмади. Генрих IV феодаллар лагеридаги келишмовчиликлардан фойдаланиб, орадан кўп вақт ўтмай, папа билан яна кураш бошлади. Шундан кейин Григорий VII князларни императориқасамидан ҳалос этиб, уларга дарҳол янги император сайлаб олишни таклиф этди. Феодаллар томонидан сайланган Рудольф Швабский Генрих IV га қарши уруш бошлади. Лекин сал факт ичида жанглардан бирида (1080) ҳалок бўлди. шундан кейин Генрих IV қамал ҳолатига тушиб қолди. Папа васалари бири бўлган..... норманларнинг ёрдамига келиб, Григорий VII ни асир тушишидан қутқариб қолди. Орадан кўп вақт ўтмай (1085 йилда) ўша ерда ўлди.

Генрих V қироллик қилган даврнинг охириги вақтларидагина, 1122 йилда, у билан Каллист I ўртасида Ворме конкордати деб ном олган келишув шартномаси тузилди.

Ворме конкордатида епископларнинг рухонийлар томонидан сайланиши принцип қилиб белгиланди. Шу билан бирга. Германияда сайловлар императорнинг ўзи ёки унинг вакиллари иштирокида

ўтказиладиган бўлди. Бургундия билан Италияда эса епископ сайлашда императорнинг қатнашиши кўзда тутилмади. Сўнгра император папа билан бўлган кураш вақтида ундан тортиб олинган черков мулкани қайтариб беришни ваъда қилди. Инвестураинг ўзи эса конкардатга мувофиқ икки қисмга бўлинди-бир қисми черков инвеститураси бўлиб, буни черков берадиган бўлди, иккинчи қисми дунёвий инвеститура бўлиб, буни император шу билан ўзининг епископлар устидан сеньорлик ҳуқуқини таъкидлади.

Инвеститура масаласидаги ён беришдан ташқари, конкордатга императорга ноқулай бўлишга қарамай, Григорий VII амалга оширишга бошқа реформаларга ҳам папага индамай ён берилган.

АДАБИЁТЛАР.

1. История Италии. В 3т. М., 1970 г. Т. 1.
2. Самаркин В. В. Историческая география Западной Европў в середине века М., 1976.
3. Феодалная рейта и крестьянские движения в Зап. Европе XII-XV вв. М., 1985.
4. Средние века. М., 1942-1990. Вўп 1-53.
5. Вейе В. Д. К вопросу о природе фогтства в Германии X-XV вв. Исторические записки. М., 1946. Т. 19.
6. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII-XV в. М., 1987.

МАВЗУ. ФРАНК ДАВЛАТИДА ФЕОДАЛ МУНОСАБАТЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. ФРАНЦИЯ КОРОЛЛИГИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ.

Франкларнинг илк тарихи. Морвингларнинг бошқаруви.

1. Хлодвингдан олдинги франклар.
2. Хлодвинг.
3. «Сали ҳақиқатига» кўра франкларнинг ижтимоий тузуми.
4. Хлодвингдан кейин франклардаги феодаллашув процесси.
5. Морвинлар ҳокимиятининг заифлашуви. «Ялқов қироллар».
6. VIII-IX асрларда Франк давлати. Каролингларнинг идора қила бошлаши.
7. Карл Мартель ва унинг арабларга қарши кураши.
8. Карл Мартельнинг социал сиёсати. Черков ерларининг қисман секуляризация қилиниши.
9. Пипим Пакана ва унинг қироллик унвонини олиши.
10. Карл Буюк империяси.
11. Карл Буюк юришлари.
12. Империянинг эълон қилиниши.
13. Карл Буюк империясининг характеридаги зиддиятлар.
14. Карл Буюк замонида франкларнинг феодаллашув процесси.
15. Каролинглар поместьелари.
16. «Каролинглар уй\ониши».
17. Карл Буюк империясининг парчаланиши.
18. Карл Буюк вафотидн кейин Франк давлатидаги ўзаро урушлар.

16. Вердендаги тақсимот.
17. IX-X асрларда Франция. Сўнги Каролинглар.
18. Норманларнинг ҳужумлари.
19. Капетингларнинг идора қила бошлаши.

Рим империясининг территориясида тузилган варвар қиролликлари ичида энг катта си ва кучлиги франклар қироллиги эди. Франклар бора-бора бургундларни бўйсундирдилар. Галлиядан вестготларни суриб чиқардилар. Италияда лаганбардорларни забт этадилар ва Рейининг нариги томонида қолган герман қабилаларининг ҳаммаси деярли ўзларига итоат этдилар.

Хлодвигдан олдинги франклар. Франкларнинг ўзлари ҳам дастлаб Рейинг нариги томонида яшар эдилар. уларнинг ота-боболари Тацитнинг асарида ҳар хил номлар билан, чунончи, хамавлар, сукамбрлар, батавлар деган номлар ва бошқа номлар билан аталган. «Франк» деган ном (бу сўзни «жасур», «эркин» деб таржима қилишди) III асрнинг ўрталаридагина пайдо бўлиб, қандайдир битта қабиллага эмас, балки Рейннинг ўрта ва қуйи оқимларида яшаган бутун бир группа герман қабилаларига таълуқли бир ном эди, бу қабилалар дастлаб рейн дарёсининг ўнг қир\о\ида яшар эдилар. дастлаб улар Римликларга нисбатан душманлик муносабатида бўлдилар, кейин бу муносабат анча дўстона муносабатга айланди. 451 йилдаги каталау жангида, юқорида кўрсатиб ўтилганидек, франклар фодоратлар сифатида римликлар тарафида туриб гуниларга қарши урушдилар. Ўша вақтдаёқ улар катта-катта икки гуруҳга бўлинган бўлиб, бир группаси (улар Рейннинг қуйи оқимида яшар эдилар) денгиз бўйи франклари ёки сали франклари деб, иккинчи гуруҳи Рейннинг ўрта оқимида (ҳар икки қир\о\ида) яшаган франклар-қир\окфранклари ёки рипуар франклари деб аталар эди. Булардан кучлиси сали фраклари бўлиб, улар Галлиянинг \арбига қараб бордилар. уларнинг аҳамияти V аср охири-VI аср бошларида қирол Хлодвинг замонида жуда ҳам ошди.

Хлодвингнинг подшолик тарихи (488-511) епископ Григорий Турскийнинг «Франклар тарихи» деган китобида муфассал баён қилган бўлиб, Турский бу китобни анча кейинроқ, VI асрнинг иккинчи ярмида ёзилган. Франклар ҳаётида рўё берган катта-катта воқеалар Хлодвинг номи билан бо\лангандир. Хлодвинг 486 йилда бутун шимолий Галлияни истило қилди. Римнинг бу области ҳали варварлар томонидан забт этилмаган бўлиб, Рим империяси қулагандан кейин Шимолий Галлиянинг амалда қироли бўлиб қолган Сиагрий деган римлик бир маҳаллий магнат томонидан идора қилинар эди, бу областнинг маркази Париж эди. Сиагрий Франкларга сал бўлса-да, жиддий бир қаршилиқ кўрсата олмади. Суассон шахрига яқин бир жойда қатъий жанг бўлди. Рим қўшини франклар томонидан тор-мор этилди. Сиагрий вестготлар қироли ҳузурига қочди, лекин вестготлар қироли уни Хлодвигга тутиб берди. Хлодвиг асирни ўлдиришга буюрди.

Катта ва муҳим территорияни-Сена ва Луара дарёлари ҳавзасини забт этиб олиб, Хлодвинг франкларга жуда мўл-кўл ер бўлиб бериш имконига эга бўлди. Дарёлари жуда кўп, ери серҳосил, деҳқончилик учун қулай бутазор ва

қайинзор ўрмонларга бой бўлган кенг, лекин римликларга вақтида хувуллаб қолган бу районга бошдан-оёқ франклар кўчиб келди. Бу районга кўчиб келиб жойлашган франклар сони ҳали Рейннинг нариги томонида яшаб келаётган франклар ичида яна ахён-ахёнда кўчиб келиб турган кишилар ҳисобига кўпайиб борди. Хлодвинг ўз подшолигининг охириги даврида Луаранинг жанубига анча жилиб бориб, Горонна дарёсигача етди. Вестготлар Галлиянинг жанубидаги ерларидан бир оз қиминигина сақлаб қолди, ҳалос. Хлодвиг, Бургундияни ҳам босиб олишга ҳаракат қилди, лекин бу мақсадини амалга оширмади, Бургунд қироли саройига ўз таъсирини ўтказиш билангина чекланиб қўя қолди.

90 йиллар ўртасида Хлодвинг христианликни қабул қилди. Дастлаб христианликни Хлодвингни ўзи қабул қилди. Кейин оддий франклар ва уларнинг оила аъзолари ҳам қабул қилдилар. Лекин варварларнинг кўпчилиги (вестготлар, остготлар, вандаллар, бургундлар, лангобардлар) христианликни арианлик деб аталган формада қабул қилган бир қанча вақтда (арианлик-католик черковига нисбатан бир масхаб эди) франклар арианликни қолдириб, христианликни тўридан-тўри галлия-рим католик рухонийларидан қабул қилди. Хлодвинг қолган барча сали ва рипуар қиролининг секин-секин кира бориб, янги жуда катта қиролликнинг яккаю ягона қироли бўлиб қолди, бу қироллик (рейннинг нариги томонидаги ерлардан ташқари) Галлиянинг тўртдан уч қисмини ўз ичига олар эди. Хлодвингнинг ўил ва неваралари қиролликни тез-тез бўлиб ва қайта бўлиб ыуришларига ўзаро урушлар олиб бориб туришларига қарамай, қиролликнинг чегараларини кенгайтиришни давом эттирди. 534 йилда улар Бургундияни забт этдилар, 542 йилда Вестготларнинг Голландиядаги охириги ерлари ҳам босиб олинди. Рейннинг нариги томонида эса Алемания, Тюрингия, Бавария ҳамда сако кабилаларининг баъзилари франкларга бўйсунди. IV асрнинг иккинчи ярмида Франклар қироллиги барча варвар қиролликлари ичида энг катта қироллик эди. Илгари Теодорих даврида остготлар қўлида бўлган гегемонлик энди франклар қўлига ўтди.

Франкларнинг V аср охири-VI аср бошларидаги ижтимоий тузуми «Сали ҳақиқати» франкларнинг суд соҳасидаги расм-қоидаларини тўплами бўлиб, Хлодвинг замонида, унинг подшолигининг охириларида (500 йилга яқин) ёзилган бўлса керак. «Сали ҳақиқати»га асосланиб туриб, франкларнинг асосий машъулотлари деҳқончилик бўлган, деган хулосага келиш мумкин. «Сали ҳақиқати» деганда бир қанча моддалар эркин франкларнинг экин ерлари, турли хилдаги деҳқончилик қуруллари, уй ҳайвонлари бўлганлигидан, бошоқли ўсимликлар етиштирганлигидан далолат беради.

Уларнинг хўжалигида чорвачилик (айниқса чўчка боқиш) ҳам катта роль ўйнаган. «Сали ҳақиқати»да яна балиқчилик, асаларичилик, боғдорчилик ва деҳқончиликка оид бўлган асосий хуналар тўрисида ҳам гапирилган. «Сали ҳақиқати» да ерни сотиш ва сотиб олиш тўрисида уни бировга инъом қилиш ёки васиятга мувофиқ бошқа кишига топшириш

тў\рисида ҳеч нарса дейилмайди. Ҳақиқатда франкларда ўша вақтда ер хусусий мулк эмас эди. ер жамоа ташкилотининг мулки бўлиб, айрим франк ўз ер участкасидан маълум шартлар асосида фойдаланарди, холос.

«Сали ҳақиқати»да ўрмон ва яйловдан, сувдан биргаликда фойдаланиш ҳақида гапирилган моддалар бор. +ишлоқ жамоаси (марка) бу манбага кўра, ўз ҳаётининг илк босқичида ҳали мутлақо уру\чилик тузумига хос бўлган белгиларга эга эди. «Сали ҳақиқати»га кўра уру\ жамоага қарашли ерларнинг асосий эгаси бўлиш билан бирга, яга сиёсий ташкилот ҳам эди.

Бироқ «Сали ҳақиқати» уру\чилик тузумининг емирила бошлаганлигидан ҳам далолат беради. Франкларда социал ва мулкий бўлиниш (табақаланиш) очиқ кўриниб турарди. Биринчи ўринда король дружиначилари турарди, буларнинг вергельди (хуми) 600 солид белгиланган эди. Оддий эркин франкнинг жони учун фақат 200 солид вергельд тўланар эди. Ярим эркин кишининг-литнинг-вергельди эса 100 солид эди. +улни ўлдирганлик учун қулдорга 30 солид тўланарди.

Йирик поместьелар бўлган-бўлмаганлиги «Сали ҳақиқати»да осик айтилмаган. Катта ер эгалари қиролнинг ўзи, унинг дружиначилари, юқори табақа рухонийлари ва қисман ерларни сақлаб қолгани ҳамда сарой аҳлига яқин бўлган.

VI асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб франклар жамиятида кескин ўзгаришлар юз бера бошлади. Бу вақтда ер бемалол қўлдан-қўлга ўтиш мумкин бўлган хусусий мулкка (авлодга0 айланди, яъни мулкдор уни ўз хохиши билан сотар, алиштирар, сотиб олар, бошқа бировга тақдим қилар ёки васият қилиб қолдирар эди. VI асрнинг охиридан бошлаб, айниқса VII ва VIII асрларда қилинган бу хил олди-сотдиларнинг барча хилдагиларини кўрсатадиган кўпдан-кўп маълумотлар ҳозигача сақланиб қолган. бундан ташқари деҳқонларнинг бир қисми тезлик билан ўз ерларидан ажрала борди. деҳқонларнинг майда ер эгалиги емирилиб тушкунликка учраган бир вақтда, йирик дунёвий ва черков ер эгалиги авж олди. Хлодвингнинг норислари қирол ерларини бенефиций (айнан таржимаси: «ҳайр» «саҳоват») тарзида ўз дружиначиларига бўлиб бердилар, булар аста-секин.....-катта ер эгаларилга айланиб бордилар, улар ерни меърос тариқасида ўз болаларига қолдирардилар. Дунёвий зодагонлар ҳам, ўз арларини қиролдан ташқари, биринчи навбатда деҳқонлар ҳисобига кенгайтирдилар. Деҳқонлар қўшни дунёвий катта ебр эгалари ҳомийлигига (патронат ёки комендацияга) тўдилар. Шунингдек, деҳқонлар черковдан мадад олиш мақсадида ерларини шу шаклда бўлар эдиларки, черков деҳқонларга бирн участка ерни маълум миқдорда оброк тўлаб туриш ёки баршчвина ўташ ашрти билан умрбод фойдаланишга берарди, бу ер учаскаси прекарий деб аталган. Фойдаланиш учун черковдан «прекарий» олган деҳқонларнинг аҳволи ерга ўрнаштирилган ва хўжайинига бирор хилмажбуриятни адо этиб турадиган колонлар, литлар ва қулларнинг аҳволига ўхшаб кетар эди.

катта ер эгалигининг ва шу билан бирга қирол ерларининг камайиб бориши ҳамда илгари харбий ресурслар бериб келган эркин дехқонларнинг хийла қисмининг йўқ бўлиши натижасида қирол ҳокимияти тушкунликка учради. Моровинглар¹ сулоласи деб ном чиқарган Хлодвиг сулоласи ўзаро урушлар натижасида ҳам заифлашади. Бу ўзаро урушларнинг қандай характерда бўлганлиги Хлодвигнинг неvara ва эваралари ўртасида бўлган 40 йиллик урушдан жуда очиқ аниқдир. Бу уруш VI асрнинг 60-йиллари охиридан то 613 йилгача давом этди. Сулоланинг икки авлоди ўртасида бўлган дахшатли ва қонли курашда иккинчи қиролича айниқса катта роль ўйнади: бири Австразия қироли Сугибертнинг хотини Брунгильда, иккинчиси Нейстрия қироли Хильперикнинг хотини Фредегонда эди. Брунгильда (у аслида Вестгот маликаси эди) қирол хонадонидagi 10 шахзодани ўлдиртирди, рақиби Фредегонда ва ўз эри Сугибрет ўлгандан кейин, дасталаб ўли номидан, кейин неваралари номидан юртни ўзи идора қилди, ахир ўзига қарши қўзғалон қилган Австразия зодагонлари томонидан ўлдирилди.

613 йилда бутун қиролликда ҳокимият Хильперик ва Фредегонданинг ўли Хлотар II га ўтди. Хлотар 614 йилда фармон чиқариб ердор аристократия ихтиёрида қолдириш мажбуриятини ўз устига олди ва графларни фақат маҳаллий ер эгалари орасидан тайинлашга вада берди.

Хлотар II ҳокимияти кучли ҳокимият бўлди. +ирол ҳокимияти эътибори Хлотар II нинг ўли Дагобер замонида (629-639) бирмунча ошди. Дагобер славянларга қарши юришлар қилди. Лекин у ўлгандан кейин шундай бир давлат бошландики, 639 йил билан 751 йил ўртасидаги бутун бир даврни ўша вақтдаги кишиларнинг ўзлари ҳам «ялқоа қироллар» даври деб аталади. VII-VIII асрлардаги Меровинлар фақат номигагина қирол бўлиб, улар қўлида ҳақиқий ҳокимият йўқ эди. Нейстрия, Юургундия ва Австразияда энг зодагон хонадонлар етишиб чиқиб, булар ўз юртларида майордомлари сифатида бутун ҳокимиятни ўз қўлларига олдилар. Дастлаб уч майердомдан энг кучлиги Нейстрия майордоми эди. у Бургундия майордомни ҳам ўзига бўйсундирди, лекин Нейстрия майордоими тез вақт ичида кучлироқ бўлган бошқа бир майордомнинг Австразия майордомининг қаршилигига учради. Шу билан бирга Австразияда зодагонлар бир мунча кучсиз бўлиб, улар ўз герцогининг-майордомининг бошчилигига бўйсунушига мажбур эдилар. Нейстрия эса, аксинча кўпгина йирик феодал хонадонлари бир-бири билан рақобат қилмоқда эди. Охири, австразиянинг Пипинлар хонадонидан чиққан иайордом герцег Пипин II Геристальский 687 йилда Тертри ёнида бўлган жангда рақиби Нейстрия майордомини тор-мор қилиб, шу вақтдан бошлаб бутун қиролликни бир ўзи идора қилди. Аммо, шу билан бирга, у Меровнинг қиролларининг номигина қолган ҳокимиятни сақлаб қелди. Ҳақиқатда эса Пипин Геристальский янги сулолани бошлаб

¹ Моровой-Хлодвигнинг аждоди былиб. Салининг биринчи =иролларидан эди. Номининг-инг билан тугаши русча-овичга ты\ри келиши фамилия ёки сулоланинг муайян уру\ бошли\идан келиб чи==анлигини кырсатади.

берган эди, бу сулола кейинчалик унинг энг машхур намоёндаси бўлган Карл Буюк номи билан аталган Каролинглар сулоласи деб аталди.

Пипин Гористальскийнинг ўли Карл Мартель («Тўкмоқ») майордом-герцог сифатида 725 йилдан 741 йилгача идора қилди. У айратли ва истеъдодли лашкарбоши эди. Австразиянинг ўрта ва майда ер эгаларидан иборат бўлган ўз дружиначиларига суяниб туриб. У Нейстрия аристократиясининг оппозитциясининг узил-кесил тор-мор қилди, сўнгра фризлар, сакслар, аллеманлар ва баварларга қарши муваффақиятли юришлар қилиб, Рейннинг нариги томонида франк давлатини тиклади. Бу қабилаларнинг ҳаммаси франкларга яна хирож тўлайдиган бўлди.

732 йилда Испания араблари Галлияга катта юриш қилдилар. Араблар саркардаси Абдурахмон Аквитанияга кирди ва уни вайрон қилиб, Парижга борадиган эски Рим йўли билан шимолга қараб юриш қилди. Карл Мартель ўз қўшини билан Пуатьега яқин жойда арабларга рўпара бўлди: шу ерда 732 йил октябрида илк илк ўрта аср Европасида жуда катта жанглардан бири бўлди. Жанг уч кун давом этди. Икки томон ҳам бўш келмади. Жангнинг учинчи куни Абдурахмон ўлдирилди, араблар эса франкларга жуда..... қолдириб, кечаси чекина бошладилар. Араблар худди Пиренейгача сиқиб олиб борилди. Беш йилдан кейин араблар жанубий Галлиянинг босиб олишга яна ўриниб кўрдилар. Лекин Карл Мартель уларнинг иккинчи марта яна тор-мор қилди.

Пуатье ёнидаги жангнинг энг биринчи сиёсий оқибати шу бўлдики, Карл Мартель ҳарбий реформа қилди. Ҳарбий ишда отлиқ қўшин узил-кесил равишда асосий ўрин тутадиган бўлиб қолди. Яхши куролланган ва от устида узоқ-узоқ юришлар қилишга қобил бўлган отлиқ аскарлар янги франк қўшинининг асосий кучига айланди. Шундай қилиб, Карл Мателлнинг реформаси натижасида деҳқонларнинг кўпчилиги ҳарбий хизматидан четлаштирилди. Бу янги профессионал отлиқ қўшин ёки кейинча атала бошлаганидек, рицарлар қўшини катта ер эгалари ва халқ эркинликдан махрум қилинмаган деҳқонларнинг энг давлатларидан тузиладиган бўлиб қолди.

Ҳарбий ишнинг реформа қилиниши муносабати билан Карл Мартеля ер соҳасида алоҳида сиёсат юргизди. Яхши куролланган ва моддий жихатдан яхши таъминланган отлиқ аскарлар зарур бўлганлиги сабабли, Карл Мартель шу мақсад учун чреков ерларидан ҳам қисман фойдаланди. У ўзига қарши кўтарилган кўз\алонлардан дунёвий зодагонлар билан бирликда қатнашган епископ ва аббатларнинг поместьеларини мусодара қилди. Нейстрияда Аквтанияда бундай рухоний ер эгалари кўп эди. Лекин Карл Мартелл томонидан қилинган секуляризация тўда секулиризация эмас эди. Бу секуляризация черков ерларининг фақат бир қисмига нисбатан қўлланган эди. Бу секуляризация черков ерларининг фақат бир қисмига нисбатан қўлланилган эди. кейинчалик Карл Мартеллнинг ўли Пипин Пакана мусодара қилинган ерларни ҳам черковга қайтариб бордики, бу ерлар ҳақиқатда фойдаланувчилар, яъни рицарлар қўлида бўлиб, рицарлар бўнинг

эвазига ҳосилнинг ўндан бир қисмини черковга алоҳида, қўшимча равишда тўлаб туриши керак эди.

Карл Мартеллнинг тахт вориси Пипин III Пакана ҳам (741-768) аввал фақат майордом унвони билан юрди. Меровинг қироллари одатдаги тартиб билан бири ўрнига иккинчиси келиб турди, лекин улар давлатни идора қилишда ҳеч бири қатнашмас эдилар. Ниҳоят, Пипин давлат ўзгариши ясаб, ҳар қандай ҳокимиятдан маҳрум бўлган эски сулолани тахтдан туширди. Бу ўзгариш Рим папасининг фаол ёрдами билан амалга оширилди. Пипин Рейннинг нариги томонидаги папа миссионерларга турли йўллар билан ёрдам берди. Ахламанлар, фризлар ва сакслар ўртасида христианликининг тарқиб қилиниши бутун ғарбий Европани ўз ҳокимиятига бўйсундириш пайида бўлган папаларга ҳам, Рейннинг нариги томонидаги территорияларда маҳкам ўрнашиб олишга ҳаракат қилган франк ҳукмдорларига ҳам фойдали эди.

751 йилда Суассон шаҳрида франк зодагонлари йиғилишида Пипин франк қироли деб эълон қилинди. Орадан кўп вақт ўтмай, ғарбий Германиядаги франк миссионерларининг ишига бошчилик қилиб турган Майнц архиепископ Бонифаций папанинг буйруғига мувофиқ Пипинни қирол деб таниш маросимини ўтказди. Шундай қилиб, янги сулола черковдан ўзига керакли санкция олишга муяссар бўлди.

Охириги Меровинг Хильдерик III монастирга солинди, умрининг охиригача шу ерда бўлди. Меровингларни четлатишда ёрдам бергани учун папага минатдорлик юзасидан Пипин Пакана лангобардларга қарши 755-756 йилларда икки марта юриш қилди, лангобардлар папани сиқиб, Римнинг ўзини ҳам босиб олиш хавфини солаётган эдилар.

Лангобардларни тор-мор қилиб, Пипин папа Стефан II га (752-757) Равона экзархатини ва Рим областини «ҳадя» қилди, яъни папанинг ўрта Италиядаги ерларини ҳам ўз ичига олган жуда катта бир территорияга узил-кесил мустақил дунёвий ҳукмрон бўлиб олишига ёрдам берди. Шу тариқа VIII асрнинг ўрталарида Европада черков папа давлати вужудга келди, бу давлат бутун асрлар тарихи давомида катта роль ўйнади ва ҳатто янги (1870 йилгача) ва энг янги замонда ҳам сақланиб қолди (Рим шаҳрининг бир қисмини эгаллаган ҳозирги папа давлати-Ватикандир, у 1922 йилдан бери яшаб келмоқда).

Шу нарсга характерлики, франк қироллари билан бўлган музокараларда папалар одатда, Рим областини Рим епископларига IV асрда Константин Буюк ҳадя қилган, бинобарин, франк қироли илгаридан «қонуний суратда» папага қарашли бўлган нарсани унинг ўзига «қайтариб бераяпти» ҳалос дер эдилар. Папалар билан янги франк династияси ўртасида мустаҳкам иттифок вужудга келди, бу иттифок ҳар икки томоннинг бир-биридан чинакам манфаатдорлигига асосланган эди. Отасига ўхшаш Пипин ҳам Рейннинг нариги томонида ва Аквитанияда урушларни давом этирди. Унинг замонида араблар Жанубий Голландиядан бутунлай сиқиб чиқарилди. Пипин ўз

сийёсати билан франк қироллигининг равақ топиши учун замин тайёрлади. Унинг ўли Карл Буюк даврида Франк давлати империяга айланди.

Карл Буюк Каролинглар династиясининг энг атоқли намоёндаси эди. У 46 йил ҳукмронлик қилди (768-814). Карл катта саркарда ва истилочи эди. Рим империяси қулагандан кейин ғарбий Европада Карл Буюк давлатидек катта давлат дунёга келмаган эди: бу давлат франклардан ташқари ўнлаб бошқа қабила ва халқларни ўз ичига олган эди. Карл Буюкнинг шахсан ўзи 50 дан ортиқ уришда қатнашди. У Европанинг турли жойларида уруш қилди. У аввало лангобардлар масаласига жуда катта эътибор берди. 773-774 йилларда Карл лангобардларга қарши яна уруш очди. У лангобардлар пойтахти Павияни босиб олди ва лангобардлар қироли Дезидерийни тахтдан туширди. Лангобардия шундан кейин ўз мустақиллигини йўқотди, франк қироллигига қўшиб олинди, графлар томонидан идора қилина бошланди. Кейинча Карл Лангобардия ўзининг ўли Пипин видо-қирол қилиб тайинланди.

VIII асрнинг 70 йилларида Карл араблар билан ҳам уруш қилди. У 778 йилда Пирения тоʻлари орқасига юриш қилиб, Сарагоса шаҳрини босиб олишга ҳаракат қилди, лекин оломади. 778 йилда Испанияда қилинган юриш муваффақиятсизликка учраган бўлса-да, франкларнинг Пиреней тоʻларидан ошиб ўтишларнинг ўзи диққатга сазовардир. Яна IX асрнинг ҳудди бошида франклар Пиреней тоʻлари орқасига яна бир неча марта ҳарбий юришлар қилди-бу юришлар натижасида Пиреней тоʻлари билан Эбро дарёси ўртасидаги област босиб олинди.

Карл Буюк урушларнинг кўпини шарқда-Марказий Европада олиб борди. У сакслар билан бўлган урушларга айниқса кўп куч сарф қилди. Уруш 30 йилдан ортиқ (772-804) давом этди. Карл Буюк Балтики денгизига чиқишга ҳаркат қилди. Балтика денгизи VIII асрнинг охири ва IX асрнинг бошларида катта савдо аҳамиятига эга эди. Франк қироли Балтика сардоридан катта катта хирожлар олишни мўлжаллар эди. Карл саксларни дасталб VIII асрнинг 70 йилларида бўйсундирди. Аввал ғарбий сакслар-вастфлар (улар Рейн ва Везер дарёлари ўртасида яшар эдилар) бўйсундирилди. 777 йилда Падерборида бўлган съездда сакс қабилалари кўпчилигининг бошлиқлари Карлга қасамёд қилди. Карлнинг буйруғига биноан, саксларнинг ҳаммаси мажусийлар динидан христиан динига ўтишлари керак эди. Саксонияга кўпдан-кўп франк рухонийлари келди, ҳамма ёқда черковлар қурила бошлади, сакслар черковга ушур тўлашга мажбур этилган эдилар. Лекин, шундан кейин тез орада 778 йилдан бошлаб сакслар бир неча марта катта қўзғалон кўтардилар. Карл бу қўзғалонларни жуда ҳам раҳмсизлик билан бостирди.

Сакслар билан урушиш вақтида Карл Шарқий Европадаги бошқа халқлар билан уруш олиб боришга мажбур бўлди. Истилолар натижасида Карл Буюк замонида франк давлати жуда кенгайиб кетди. Унинг натижасида Карл Буюк замонида Франк давлати жуда кенгайиб кетди. Унинг чегаралари ғарбда Эбро дарёси, Пиреней тоʻларидан, Атлантика океанигача, шарқда

Эльба ва Дунай дарёлари ва Адриатик денгизи қир\оқларигача, шимолда Фриз (ёки Немиз) ва Балтика денгизигача, жанубда деярли Жанубий Италиягача борди. Сал нарироқда вужудга келган Папа давлати ҳам Карл Буюк даврида ҳақиқатда унга бўйсунувчи вассал давлат бўлиб қолди.

Франк кироли қўл остидаги ерларнинг жуда кенгайиб кетиши, табиий Карл Буюкни ва унинг маслаҳатчиларини унвонини ўзгартириш тў\рисида ўйлашга мажбур қилди. 800 йилда Карл Римда бўлган вақтида папа унга «римлик императори» тожини кийдирди. «Римлик императори» деган таърифни қизиқ жойи шундаки, бу таъриф Рим традициясининг IX асрда ҳам одамларга жуда катта таъсир ўтказганлигини кўрсатади. Карл франклар императори деб эмас, балки римликлар императори деб эълон қилинди, ваҳоланки, бу вақтда энди римликлар деган халқ йўқ эди. Карлнинг замондоши Бо\дод ҳалифаис Хорун-аль-Рашид ҳам Карлни император деб таниди ва булар бир-бирларига элчилар юборишди.

Жуда катта бир давлатни идора қилиш иши Карл маъмурий аппаратни қайта тузишни талаб қилди.

Империяда Карлнинг ўзи тайинлайдиган епископлар ҳам суд ва маъмурий ишларда катта роль ўйнар эди. Маҳаллий маъмурларни текшириш учун марказдан ўқтин-ўқтин қирол ревизорлари деб аталмиш текширувчилар юборилиб турарди, улар одатда икки киши-икки киши бўлиб юриб, графиклардаги аҳволи текширар ҳамда аҳолининг граф, епископ ва бошқа амалдорлар устидан берадиган шикоятларини қабул қиларди. Императорнинг фармонлари ёзма равишда тузилиб, капитулярия деб аталар эди. Карлнинг 250 га яқин фармони бизгача етиб келди.

Бу фактларнинг ҳаммаси Карл Буюк замонида идора қилиш аппаратининг анчагина бюрократлаштирганини кўрсатади. Моровинглар ва дастлабки Карллингларнинг дружина ва хизматкорлари-министерлари бўлиб, улар қиролнинг топшируви билан энг оддий мамурий молиявий ва суд функцияларини бажарар эди. Меровинлар ва дастлабки Каролинглардаги ана шу ибтидоий идора аппаратининг аксинча Карл империясида амалдорларнинг домий амалдорлик аппарати таркиб топган. Карлнинг энг яқин маслаҳатчилари ва олий мансабдорлари Рим тарихини яхши билган ҳамма императорига жамиятдаги мутлоқ олий ҳокимият деб қарайдиган, римча урф-одатни ўзлаштириб олган кишилар эди. шунга қарамай, Карл буюк империясини марказлашган давлат деб сира айтиб бўлмайди. Империяда расмийлаштирилган ва ихтисослаштирилган суд ва олий молия идоралари палаталари йўқ эди. Унда бошқарувнинг доимий солиқ системаси каби муҳим звено йўқ эди, қирол миссиялари, яъни ревизорлари жойларни номигагина назорат қилиб турар, амалда эса айниқса чекка ҳудуднинг графлари ўзларини марказдан мустақил деб ҳис қилар эдилар.

Иккинчи томондан Карл Буюк давлати ўзининг таркиби жиҳатидан ҳам ҳилма-хил уру\ларнинг беқарор сиёсий бирлашмасидан иборат эди. Карл империясига кирган қабилаларнинг ҳар бири ўзининг одатдаги қонун-қоидаларига амал қилиб келганини кўрсатиб ўтиш кифоя қилади. Айрим

қабилалар Карл подшолиги вақтидаёқ халқ бўлиб бирлаша бошлаган эдилар. Сали ва Рипуар франклари галлия-рим аҳолиси билан аралашиб кетиб, шимолий роман халқининг вестготлар, бургундлар жанубий галлия-римликлар билан қўшилиб жанубий роман халқини барпо этдилар.

Карл Буюк ва унинг ворислари замонида феодаллашув процессининг жуда тезлашиб кетаётганлиги империянинг парчаланиб кетишида жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Бироқ Карл Буюк империяси «қабила ва халқларнинг курамасидан иборат». Карл магнатлар ва бошқа «нуфузи одамлар» томонидан деҳқон ерларининг олинишини чеклашга анча уринди, бироқ ердор зодагонлар унинг фармойишларига қаршилик кўрсатганлари учун бу фармойишлар амалда бажарилмай қолаверар эди. Франклар жамиятининг феодаллашув процесси, табиий, сиёсий тузумга ҳам таъсир қилди. Карл Буюкнинг ўзи ҳам ердор зодагонларга қарам эди. Бу нарса ҳаммадан магнатлар съездари аҳамиятининг ортишида кўринди. Бу кўрикда эгди император томонидан тасдиқланган фармонлар маълумот учунгина эълон қилинар эди.

+ирол судлари фаолиятининг кучайиши билан бир қаторда Карл Буюк иммунитетлар деган нарсани ҳам кенг суратда жорий қилишга мажбур бўлди, иммунитетлар берилган маҳаллий ер эгалари ўз территорияларига қирол амалдорлари, судьялар ва шунга ўхшаш кишиларнинг текшириш учун киришидан ҳоли эдилар. Бундан ташқари, маҳаллий ер эгаларига яна шундай иммунитет ёрликлар ҳам берилдики, бу ёрликларга мувофиқ улар ўзларига қарам бўлган аҳолинигина эмас, ҳатто эркин аҳолини ҳам суд қилиш ва ундан ўз фойдаларига ҳукумат солиқлари ва мажбуриятлари ундириш ҳуқуқини олдилар. Иммунитетлар магнат-ер эгаларининг эркин аҳоли орасидан ожизларини топиб олиб, ўз асоратларига туширишларига жуда катта ёрдам берди. Карл замонида ҳарбий бенифицийлар системаси ҳам авж олаверди. Шундай қилиб, Карл Буюк қўшини ҳақиқатда унинг ўзиники бўлмай, балки, тобора аниқроқ ташкил топаётган катта феодаллар қўшини эди, бу феодалларнинг жуда кўп поместьелари бўлиб, улар маҳаллаларда кенг сиёсий ҳуқуқларга эга эдилар ва уларнинг қарамолида жуда кўп майда рицарлар бор эди.

Карл Буюкнинг асосий даромадлари унинг поместьеларидан келадиган даромадлар эди. +иролнинг ер фонди бутун давлатнинг ҳамма жойига тарқалган бўлиб, юзларча катта ва бир қадар кичик ерлардан иборат эди. Карл Буюк замонасидаги энг катта ер эгалари монастирлар эди. Дастлаб биз бу поместьеда ўрта асрларга хос бир хусусиятни-ернинг икки қисмга хўжайин-домензинал (домси) ерига ва деҳқонларга деҳқонлар эгалайи қилар эдилар. Бу чек ерлар манслар деб аталарди. Деҳқонлар ўз меҳнатлари билан, зларининг от-улов ва қурол-асбоблари билан хўжайинларининг ерини ишлаб берардилар.

Франкларнинг қишлоқ хўжалиги VIII-IX асрларда анча муваффақиятларга эришди. Каролинглардан қолган манбаларга қараганда деҳқончиликнинг асосий системаси уч дала системаси бўлган.

Поместъеларда \аллакорликдан ташқари, чорвачиликка катта эътибор берилган эди. Манбаларда узумчилик, бо\дорчилик, полизчилик, доривор ўсимликлар экилганлиги ҳам тилга олинган.

Бироқ Каролинглар поместье тў\рисидаги ҳужжатларда учрайдиган энг қизиқ нарса ўша вақтдаги крепостнойларнинг таркиби ҳақидаги маълумотлардир. Бу материал Сен-Жермен монастири полиптигида жуда очик кўрсатилган.

Карл Буюк ўз замонасининг анча маърифатли кишиси эди. У гарчи ёши анча ул\айган вақтда ўқиш ва ёзишни ўрганган бўлсада, грек ва латин тилларини билар ва маърифатни қадрлар эди. Унинг саройига турли епископлик мактабида ўқиган Алкуин номли англ-сак айниқса машҳур эди. лангобардиялик Павел Дьякон, испаниялик вестгот Теодульф ва бошқалар ҳам яшар эди, у кейин Карл Буюкнинг жуда яхши тузилган таржимиа холини ёзди. Шундай қилиб, кўпгина антик авторларнинг асарлари кейинги авлодалар учун сақлаб қолинди. Каролинг мирзаларининг юмалоқ харфлари билан донадор қилиб ёзган хатлари уларнинг ўзларидан олдинги замонларда ёзилган латин хатига қараганда ҳам жуда чиройли эди.

Карл саройида ўзига хос бир олимлар жамияти вужудга келди. Бу жамият антик дунёдан ибрат олиб; «Академик» деб аталади. Бу жамиятнинг ишларида Карлнинг ўзи ҳам қатнашди. Бироқ, Каролинглар замонида ремессано асл маънодаги антик маданиятнинг тукланиши эмас эди, асло ундай эмас эди. Антик авторлардан қолган адабий меровнинг бир оз қисми олинди, халос. Карл саройига тўпланган олимларнинг дунёқараши антик классик маданиятдаги рационалистик дунёвий дунёқарашга мутлақо ўхшамас эди. Карлнинг атрофига олим христиан монахлари тўплаган бўлиб. Уларнинг дунёқараши черков рухонийларининг дунёқараши эди.

шу нарсани унутмаслик керакки, Каролинглар маърифатидан жуда кам киши бахраманд бўлди. Ҳатто Карл Буюк саройидаги мансабдорларнинг ҳам жуда кўпчилиги ўқиш-ёзишни билмасдан ўтиб кетдилар. Амалда Карл Буюкнинг «маърифатпарварлик» тадбирлари кўпдан-кўпчерков епископлик мактабларининг ривожланишигагина олиб келди. Кейинчалик бу мактаблар заминида ўрта аср университетлари вужудга келди.

Карл Буюк 814 йилда 72 ёшида вафот этди ва Ахенга кўмилди. У умрининг сўнги йилларини шу Акан атрофида ўтказган эди. арл Буюк вафот қилгандан кейин императорлик унвони унинг катта ў\ли Людовикка ўтди. Людовик илгари отасининг ҳаётлик чо\ида узоқ вақт Аквитания қироли бўлиб келган эди.

Карлнинг ўли император Людовик Художўй замонида (814-840) бўлиниб кетиш йўлидаги интилишлар зўр бериб намоён бўлди. У лапашанг бир қирол бўлиб, рухонийларга ва дунёвий зодагонларга бутунлай қарам эди. Ҳақиқатда унинг бутун қироллик даври узликсиз \алаёнлари даври бўлди. Зодагонлар Людовикка қарши бош кўтариб, унинг ўз ўиллари Лотарь ва Людовикни ўз отасига қарши гиж-гижлатдилар. Людовик Художўйнинг

учинчи ўли Карл (к кейинча Ялтироқбош деб ном олди) ҳамisha отасининг ёнини олди.

Людовик Художўй ўлгандан кейин унинг ўиллари бир-бири билан яна уруш бошлади. Император унвонини олган катта акаси-Лотарга қарши энди иккала укаси-Людовик Немис ва Карл Ялтироқбош бош кўтарди. Фонтемуз шаҳри ёнида бўлган жангда (1841) Лотарь иккала укасининг бирлашган қўшлари томонидан тор-мор қилинди. бир йилдан кейин 842 йилда Людовик билан Карл Страстбург шаҳри ёнида битим тузиб, Лотарь устидан тўла ʼалаба қозонгунча унга қарши курашни давом эттиришга аҳд қилишди.

шуниси қизиқ-ки, «Страстбург қасами» икки тилда «роман» тилида ва немис тилида ёзилган. Бу ҳол Каролинглар замонида халқларнингташқил топиш жараёни юз берганини очик кўрсатади. Энди ʼалаба қозонишга кўзи етмаганлигидан Лотарь давлатни бўлишга рози бўлиб, ён беришга мажбур бўлди.

843 йилда Берденда Карл Буюкнинг уч невараси йиʼилишида имеперия уч ʼисмга бўлинди. Верден аҳдига мувофиʼ акаси Лотарь императорлик унвонини саʼлаб қолди, лекин укаларига нисбатан ҳеч қандай махсус ҳуқуққа эга эмас эди, укаларининг ҳар қайсиси ўз холича батамом мустақил қирол бўлиб қолди. Лотарьга Италия, шарқда Рейм билан ʼарбда Масс, Шельда, Сена ва Рока дарёлари ўртасидаги ерлар тегди. Рейннинг шарқидаги ерлари Людовик Немисга тегди. Лотарьга қарашли ерларнинг ʼарбидаги ерлар Карл Ялтироқбошга тегди. Кейинроқ, бориб, Лотарь ўлгандан кейин ерлар қайтадан бўлинди. Лотарьнинг авлодлари Италиядаги ерларнигина ўз кўлида сақлаб келди. Рейн бўйидаги ерларнинг ҳаммаси эса Людовик билан Карл ўзаро бўлишиб олди. Бургундия мустақил қироллик бўлиб ажралиб чикди. Императорлик унвони кейинроқ бориб, Каролинглар хонадонининг бошқа авлодлари вакилларига ўтди. Масалан, 875-877 йилларда Карл Ялтироқбош император бўлди, 880-887 йилларда императорлик тожи Людовик Немиснинг Карл Семизга ўтди. Хасрнинг бошларига келиб эса императорлик унвонининг умуман ҳеч қандай реал аҳамияти қолмади.

Верденда бўлган тақсимот Европада кейинча вужудга келган учта катта давлатнинг-Франция, Германия ва Италиянинг ташқил топишини умумий бир тарада белгилаб берди. IX асрнинг ярмида бу давлатлар ичида энг яхилити «ʼарбий франклар» давлати эди. У кейинча фужудга келган Франциянинг куртаги бўлди. Бу ердаги аҳолининг асосий оммаси энди ташқил топиб келаётган француз халқидан иборат бўлиб, бу халқ алоҳида бир шимолий район тилида, яъни илк француз тилида гапиришар эди. бу давлатнинг пойтахти Париж бўлиб, у Луара дарёси яқинидаги Сена дарёсида жойлашган.

Лекин Францияда ҳам феодал тарқоқлик тезлик билан авж олиб борди. «Биринчи Франуз қироли» Карл Ялтироқбош ўз зодагонларига узлуксиз ён беришга мажбур бўлди. 847 йилда у Марсон капитулярийсини

чқариб, бу капитулярийдан ҳар бир эркин кишига семьон топиб олишни таклиф қилди. кировл ўз фуқаролари устидан қандай ҳокимиятга эга бўлса, . 887 йилдаги келишими, шунингдек, графлик лавозимининг ҳам мерос бўлиб қолишини қонунлаштирди. Шу вақтдан бошлаб бенефицийлар наслдан-наслга мерос бўлиб қоладиган ерларга-феодалларга лемларга айланди. Жойларда территориал ҳуқуқларга хос бўлган барча ҳуқуқларга, яъни қирллик ҳуқуқларига ўхшаш ҳуқуқларга эга бўлган князлар сулолалари вужудга кела бошлади. Карл II Ялтироқбош замонидаёқ Франция қироллигина норманлар қаттиқ ҳужум қила бошлаган эдилар. Карл II Ялтироқбош ўлгандан кейин эса(877) бу ҳужумлар жуда ҳам авж олиб кетди. Ҳужум қилганлар қисми норвежлар, қисман шведлардан иборат бўлган саксинавлар эди. Скандинавлар ўша вақтда урушчилик тузумининг тушқинликка учраш ва феодализмга ўтиш процессини бошидан кечираётган бўлиб, улар орасида кўпдан-кўп босқинчи дружиначилар вужудга келмоқда эди. бу дружиначиларга феодаллашаётган ҳарбий бошлиқлар-ярллар ва қироллар раҳбарлик қилар эди. Денгизда сузишга уста бўлган. ўша давр учун жуда ҳавфли душман бўлиб чиқди. Норманлар кемаларида француз дарёлари қуйиладиган жойларга ва Ўтра денгиз қир\оқ бўйидаги мамлакатларгача кириб бордилар ва бу мамлакатларни шафқатсиз талаб ва ҳароб қилиб, аҳолисига даҳшат солдилар. IX асрда ғарбий Европада шу муносабат билан махсус бир дуо вужудга келган бўлиб, бу дуо «э худо, норманларнинг ёвузлигидан ўзинг сақла» деб бошланар эди.

Сўнги Каролинглар қиролликнинг мудофаа қилишдан ожиз эдилар. Уларнинг сиёсий эътибори ва ҳарбий ресурслари жуда ҳам кам эди. Норманларга қарши курашиш вазифасини маҳаллий йирик феодаллар ўз қўлига олди, бунинг натижасида улар ҳарбий ҳимояга муҳтож келган-кутган эркин аҳолини ҳам бемалол крепостнойларга айлантирди. Ўз мавқеларини янада мустаҳкамлаб олдилар. 885-886 йилларда норманлар Парижни 10 ойгача қамал қилиб турди, лекин уни ахир ололмади. Роберт Зурнинг (866 йилда вафот этди, Парижнинг биринчи графи) ўли, маҳаллий феодалграф Эд Парижский муваффақиятли мудофаа уюштириб, душманни қайтарди. Сўнги Каролингларнинг бири Карл IV Амков Хасрнинг бошида (911) қуйи Мена қиро\о\ининг норманлар бошли\и-герцогРоллонга беришга мажбур бўлди. Роллон бу ерда кўчиб келган норманлардан иборат жуда кучли бир князлик-Нормандия герцоглигини тузди. Шимолий Франциядаги энг кучли феодал князлиги бўлиб қолди, бу янги князлик расман Каролингларга вассалқтобе эди. амалда эса уларга мутло\ тобе бўлмай, баъзан Парижнинг ўзини ҳам босиб олиш ҳавфини солиб турди.

Охир оқибатда Каролинглар ҳам Маровингларнинг кунига тушди. Сўнги Каролинглар ҳам бутунлай ночор холга тушиб қолди. X аср охирида уларнинг уларнинг ерлари Франциянинг шимолидаги Лан шаҳрининг ўзи билангина чекланиб қолди, десак бўлади. Сўнги Каролинг Людовик V Ялқов ўлгандан кейин граф Реберт Зурнинг масзларидан бирибўлган Гуга Капет номли киши 987 йилда зодагонлар ва рухонийлар йи\илиши томонидан

Франция қироли қилиб тайинланди. Шундай қилиб, Францияни янги сулола-Капетинглар сулоласи идора қила бошлади. Биринчи вақтларда Капетинглар ҳокимияти жуда кучсиз бўлди. Анча кейин бориб, XII ва XIII асрлардагина бу сулола қаддини ростлаб олган шаҳарларга суяниб туриб, Францияни бирлаштиришга ва марказлашган давлатга асос солишга муваффақ бўлди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Документў по истории гражданских войн по Франции. 1561-1563 гг. (под. Ред. А. Д. Люблинский). М., Л., 1962.
2. История Франции. 3. Т. М., 1972.
3. Луцинский И. В. Католическая лига и кальвинистў во Франции. Киев. 1877. Т., 1.
4. Любинская А. Д. Франция в начале XVIII века (1610-1620) Л., 1959.
5. Документў из истории Франции серединў XVIв (Публикация. Т. П. Вороновой и Е. Г. Гурари под. Ред. А. Д. Любинской) Средние века. М., 1958. Вўп. 12 и 13; М., 1959. Вўп. 14 и 15 М., 1969. Вўп 19.
6. Манталь Мишель. Опўтў. 2-е изд. М., 1981. К. 1-2; К 3.

МАВЗУ. XII-XI АСРЛАРДА ҒАРБИЙ СЛАВЯНЛАР. ҒАРБИЙ ЕВРОПАДА СЛАВЯН ДАВЛАТЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ.

1. VI-VII асрларда славянлар.
2. Князь Само давлати.
3. Улу\ Мавария давлати.
4. Чехия давлатининг ташкил топиши.
5. Польша давлатининг ташкил топиши.
6. Полаб ва Балтика бўйи славянларининг давлат тузиш йўлидаги урунишлари.

Славянлар VI-VII асрлардаги «кўчиш» дан кейин ғарбий Европада жуда катта территорияни иш\ол қилдилар. ғарбда -Эльба бўйлаб кетган чегарадан, шарқда-Висла хавзасигача, шимолда Балтика денгизи қир\оқларидан, жанубда-Дунайгача бўлган территорияда славянларнинг \арбий тармо\и деб аталган кўп сонли славян қабиалари (славянларнинг шарқий тармо\идан-рус славянларидан ҳамда жанубий, балком славянларидан-болгарлар, серблар, харватлардан фарқ қилиб) яшар эди. ғарбий славянларнинг ўзи яна уч группага: Чехия-Моравия славянлари, Польша-Висла славянлари ва полаб-Балтика бўйи славянларига бўлинар эди. ғарбий славянлар уру\чилик тузумининг тушкунлик босқичини бошидан кечираётган бўлиб, VII-XI асрлар ичида ўзларининг қабилавий иттифоқларини туздилар. Бу қабилавий иттифоқлар вужудга келаётган давлат формаларидан бири эди. X-XI асрларда феодаллашув процесси муносабати билан славянларда илк феодал давлатлари вужудга келди. ғарбий славянлар давлатларининг вужудга келишида ички шароитлардан, яъни ҳукмрон феодал ер эгалари синфининг ва шахсан қарам бўлган жамоачи деҳқонлар синфининг ташкил топишидан ташқари, славянлар

қабилаларининг кўшни халқларга қарши яъниславянларни забт этиб, кулликка солишга уринган халқларга қарши олиб борилган қаттиқ кураши ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, ʼарбий славянлар давлатларининг вужудга келишини тезлаштирди. Аварларга, франкларга, венгерларга. Айниқса герман феодалларига қарши олиб борилган кураш славянларни ўз давлатларини вужудга келтиришга мажбур қилди, бу давлатлар баъзи территория жихатидан жуда катта бўлди.

Энг илк ʼарбий славянлар Багемия (ёки Чехия) қабилалари иттифоқи бўлиб, бу иттифоқ VII асрнинг ўрталарида ҳукм сурган эди (бу давлатлар ҳақидаги маълумотлар бизга йилномаларда қолган). Бу иттифоқ славянларининг аварларга қарши олиб борган кураши жараёнида вужудга келди(рус йилномаларидан аварлар «обрлар» деб юритилган). Аварлар турк ирқига мансуб халқ бўлиб, Дунайга VI асрнинг иккинчи ярмида келдилар. VI асрнинг охирида VII асрнинг бошларидан улар бир қанча славян қабилаларини ўзларига бўйсундириб, бу қабилаларга хирож солдирар ва кўп кишини кул қилиб олдилар. Славянлар аварлар ҳукмронлигига қарши кўзʼалон кўтариб, улардан озод бўлдилар ва жуда катта бир ҳарбий-қабилавий иттифоқ туздилар. Бу сиёсий иттифоққа Само деган бир князь бош бўлди. бир франк йилномаси (фредагар) да ёзилишича, Само фоанк савдогари бўлиб, славянлар билан савдо қилган ва кейин уларнинг ҳарбий бошлиғи бўлиб олган. бироқ кўп тарихчилар жуда асосли равишда Самони аслида славянлардан чиққан деб ҳисоблайдилар. Само деган номнинг ўзига славянча бўлганлигининг ўзи (Самослав, Самосвят деган исмлар славянларда кўп учрар эди), Самонинг маъжужий яъни христианликдан олдинги тарздаги турмуш-маишати (бу ўша франклар йилномасида таъкидланган) ва унинг аварларгагина эмас, балки франкларнинг ўзига ҳам қарши уруш олиб боргани Самонинг аслида славян бўлганлигидан далолат беради бундан ташқари, бошқа йилномаларда (масалан, Хальцбург йилномасида) Само тўʼридан-тўʼри славян деб аталади. Само иттифоқига чехия славянларидан ташқари, яна жанубий славянлар (словенлар) ва полаб славянлари серблар (сорблар) ҳам қиради. Шундай қилиб, гарчи «Само давлати» нинг чегараларини аниқ белгилаш қийин бўлсада, славян қабилалари иттифоқи жуда катта бўлган. Само 35 йил идора қилди(623-658). Само ўлгандан кейин қабилалар иттифоқи тарқалиб кетди. ававрлар хавфи энди у қадар кўрқинчли эмас эди.

ғарбий славянларнинг иттифоқлари ичида мустаҳкамроғи Улуʼ Моравия иттифоқи деб аталган эди; у ҳам бўлажак Чехия территориясида вужудга келиб, бутун бир аср ҳукм сурди. Бу иттифоқ составига турли чех қабилалари кирди. Лекин унинг асосий мойси чехларнинг ўзи эмас эди, балки уларга қардош бўлган моравиялар эди. бу Улуʼ Моравия иттифоқи деб аталган давлатга Моймир исмли бир князь (818-846) асос солган бўлиб, ундан кейин Ростислав (846-870) ва Святополк (870-894) деган князлар идора қилди. Бу князларнинг ҳаммаси ҳам немис феодалларига қарши қаттиқ кураш олиб борди. Улуʼ Моравия давлати Ростислав ва Святополк замонида

айниқса, катта муваффақиятларга эришди. Князликнинг пойтахти Велеград шахри эди. Улу\ Моравия давлатига морав ва чех қабиаларидан ташқари. Яна серблар ва Лаба (Эльба) бўйидаги баъзи славянлар (Эльбанинг юқори ва қисман ўрта оқимида яшаган славянлар), поляк қабиаларининг бир қисми, Паннония, Словакия ва анча кейинги Галиция славянлари ҳам кирган эди. Славянларга қисман католик немис черкови орқали кираётган немислар таъсирига қарама-қарши ўлароқ, Ростислав Византия билан алоқа бо\лади, христианликни тар\иб қилиш учун у ердан грек миссионерлари Константин (бу кўпроқ Кирил номи билан машҳур) ва Мефодийни чақириб келтирди.

Кирил билан Мефодий шахридан чиққан греклар бўлиб, славян тилини яхши билар эдилар. Кирил 855 йилларда Солунду славянлар учун алифбе тузди (у кирилица деб аталади), бу алифбега грек алифбосидаги харфлар асос қилиб олинди. Кирил билан Мефодий Моравияга 863 йилда келиб, дастлаб муваффақият қозонди. Ростислав уларга ҳар жиҳатдан ёрдам берди. Бир неча минг моравлар ва чехларни грек рухонийлари чўқинтирди. Чўқинган, христианликни қабул қилган моравларнинг кўпи хат-саводни ўрганиб, рухоний бўлди, яъни Кирил билан Мефодийнинг ёрдамчиларига айланди. Шундай қилиб, Моравияда немисларнинг воситачилигисиз мустақил славян черкови вужудга кела бошлади. Шу билан бирга Моравиянинг Византия билан қардош жанубий славянлар билан маданий ва сиёсий алоқасини янада мастаҳкалашига имкон ту\ила бошлади. Бироқ, орадан кўп вақт ўтмай, Кирил ва Мефодий катта қийинчиликларга дуч келадилар.

Католик немис рухонийлари уларнинг ишига ҳар қандай йўллар билан тўсқинлик қилишга уринди, бунинг учун папага улар устидан шикоят қилдилар.

Кирил билан Мефодий жавоб бериш учун Римга боришга мажбур бўлдилар. Кирил сал вақт ичида вафот этди (869), Мефодий моравлар ўртасида тар\иб ишларини давом эттиришга пападан рухсат олди ва Моравияга архиепикоп қилиб тайинланди. Бироқ Моравия давлатидаги сиёсий аҳвол боягидек жуда мураккаб ва зиддиятлигича қолаверди.

870 йилда Ростиславнинг ўз жияни Святополк немисларнинг ёрдами билан тахтдан туширди. Бироқ, орадан кўп вақт ўтмай, немислар Святополкдан ҳам қутулишига қарор қилди. У давлатга хиёнат қилганлигида айбланиб, тахтдан туширилди ва Германияга олиб кетилди. Бутун Моравиянинг эгаллаб олди ва уни идора қилиш учун немислардан иккита немис-граф тайинланди. Лекин Морваия иттифоқига кирган славянлар 971 йилда немислар зулмига қарши кўз\алон кўтардилар. кўз\алончиларга Кирил ва Мефодийнинг шогирдларидан Славомур бошчилик қилди. Немис феодаллари бу кўз\алонни бостириш учун Святополкнинг ўзидан фойдаланишга уриндилар. Аммо Святополк ёл\ондан немисларга ёрдам беришга рози бўлди-ю, кейин ўзининг хамқабилалари томонига ўтиб, улар билан биргаликда немис феодалларига қарши кураш олиб борди.

Оҳир оқибатда Германия кироли (Людовик Немис) ён берди ва 874 йилда Святополк билан битим тузиб, уни мустақил Моравия князи деб тан олди. Кейинчалик Святополк Моравия давлатининг чегараларини анча кенгайтиришга, Лаба, Одер бўйларида, Карпат этакларидаги яшовчи славянларни бўйсундиришга муваффақ бўлди ва немисларнинг, бизга итоаткор кул бўлди, деган умидини пучга чиқарди. Бироқ ҳар бир ҳолда немис феодалларига бирмунча ён беришга мажбур бўлди. бу ён беришдан бири шу бўлдики, Мефодийнинг фаолиятига зарар етказиб, католик черковининг фаолиятига эркинлик берилди. Мефодий ўлгандан кейин (885) унинг шогирдлари Моравиядан бутунлай ҳайдаб чиқарилди. Улар Болгарияга кетдилар ва у ерда ҳам миллий-славян-болгар черковини вужудга келтиришга ва илк славян-болгар ёзувини ривожлантиришга ёрдам бердилар.

Святополк Моравский ўлгандан кейин унинг ўиллари бир-бири билан урушиб, князликни тезда заифлаштирди. Лекин Улу\ Моравия давлатининг ҳалок бўлишига, асосан IОасрнинг охирида Ўрта Дунай венграларнинг пайдо бўлиши сабаб бўлди, улар 906 йилда Моравия давлатини \оят даражада ҳароб қилдилар. Моравиянинг Венгерлар томонидан вайрон ва ҳароб қилиниши Моравия иттифоқининг парчаланиб кетишига сабаб бўлди. X асрнинг бошларида Улу\ Моравия давлатининг бир қисмидан Чехия князлиги вужудга келди. Чех князлари IX асрда ҳам бор эди, у вақтда улар ҳали Моравия князларига қарам эдилар. Чунончи, князь Боривой (874-879), унинг хотини княгина Людмила епископ Мефодийдан христианликни қабул қилганлар орасида тилга олинади.

IX асрнинг охирларида Чехиядаги бир қанча вақтгча иккита қабилавий иттифоқ: шимолий-\арбда маркази Прага шаҳари бўлган асл чехлар иттифоқи ва жанубий шарқда маркази Либица шаҳари бўлган зличанлар иттифоқи ҳукм суриб келди. Чехиянинг шимоли-\арбий қабиалари иттифоқи енгиб чиқди. Пшемисль хонадонига мансуб бўлган князь X ва XI асрларда давомида (Боривой ҳам шу хонадонга мансуб эди) уру\ зодагонларига, яъни лехларга қарши каттиқ кураш олиб боришга мажбур бўлдилар. Лехларга қарши олиб борилган бу кураш князлар-Болеслав I Дахшатли (936-937) ва Белослав II (967-999) замонида айниқса кескин тус олди. Бу кураш натижасида зличан қабиалари иттифоқига бошчилик қилган Славниковичларнинг бутун бир авлоди-лехлар кириб ташланди; Либица шаҳари вайрон қилинди (996)

1041 йилда, яъни князь Бржетислав I замонида (1034-1055) Чехия князи билан Германия империяси ўртасида шундай муносабат ўрнатилдики, Чехия князи Германия империясига вассал бўлиб қолди. Князларнинг зодагонларга қарши олиб борган кураши Германия империясига Чехиянинг чиқи ишларига аралашувига имкон берди. Лекин Германия императорлари ҳам мустаҳкамланиб олган Чехия князи билан иттифоқда бўлишга мухтож эдилар. Шунинг учун Чехия князи Германиянинг бош герцоглари орасида

алоҳида мавқега эга эди. 1086 йилда император Генрих IV князь Вратислав II га (1061-1092) қироллик унвонини берди.

Чехия қиролликка айланди, бироқ империя системасида қолаберди. Бу вақтда эски лех зодагонларнинг кучи бутунлай синдирилган эди. уларнинг ўрнини хизмат аҳли бўлган ердор янги зодагонлар олди, булар қирол ҳокимияти билан мустаҳкам алоқада бўлиб, бу вақтда анчагина феодаллашиб қолган эдилар. ғарбий Европанинг худди марказида жойлашган ўрта аср Чехия давлати сўнги 100 йилликларда жуда тез ривожланди. Бироқ Чех халқи ўсиб, ул\айган сари унинг германлар таъсири билан келиша олмаслиги муқарар равишда намоён бўлган эди, бу зиддиятлар негизида Чехиянинг Германиядан сиёсий қарамлиги ётар эди.

Польша давлатининг ташкил топиши. Чехия давлати билан бир вақтда яна битта ғарбий Славян давлати-Польша ташкил топди. Бу давлат ластлаб Висла дарёси ҳавзасида яшовчи бир нечта қабиланинг, яъни поляклар (янги давлат шуларнинг номи билан аталди), слезанлар (ёки силезлар), куявалар, мазурлар (ёки мазовшанлар) ва бошқаларнинг иттифоқидан иборат бўлди. Польшанинг биринчи князи Пястлар хонадонига мансуб бўлган Мешко (Мечислав) бўлди. Мешко Буюк Польшанинг, Силезия, Мезовия ва Киявиянинг бир қисмини князь сифатида 960 йилдан 992 йилгача бошқарди.

966 йилда Мешке ўз дружинаси билан биргаликда христианликни қабул қилди. Польша, шундай қилиб, католиклар мамлакати бўлиб қолди. Мешконинг ўли ва вориси Болеслав I Ботир (992-1025) жуда кучли князь бўлиб, унинг жуда кўп (20 минг кишига яқин) дружинаси бор эди. Болеслав даврида Краков шаҳари билан бирга Малая Польша, шунингдек бутун Силезия Польша давлати составига кирди. Болеслав славянларни-поморларни (Балтика денгизи қир\оқларида яшаган славянларни), полаб славянларнинг (лужичанларнинг) бир қисмини бўйсундирди ва Черван шаҳарларини (Ҳозирги ғарбий Украина) босиб олди. Чехия билан Моравия ҳам бирмунча вақт унга тобе бўлди. Болеслав пападан қироллик унвонини олди. Унинг вақтида князиянинг архиепископи бевосита папага бўйсуна бошлади(бунгача Польша черкови немисларнинг Магдебург архиепископига тобе эди). бироқ Болеслав ўлгандан кейин, у забот қилган ерларнинг кўп қисми ажралиб кетди. Феодаллашув процесси муносабати билан мамлакат кўп князларга удел бўлиб бўлиниб кетди. Польшадаги тарқоқлик кўзга яққол ташланиб туради. Шундай бўлишига қарамай, Польша давлати каттагина территорияни ўз ичига олган эди. Дастлабки Польша иттифоқига қирган кўпдан-кўп қабилалар бора-бора қўшилиб, ягона поляк халқларига айланди. Польша давлати бутун ўрта аср давомида Германия империяси билан ҳеч қандай вассалик муносабатида бўлмай, мустақил давлат бўлиб яшаб келди.

X-XI асрлар давомида ғарбий славянлар-полаб славянлари ва Балтика бўйи славянлари ҳам давлат тузиш йўлида ҳаракат қилдилар. Лекин бу ҳаракатлар ҳеч қандай мустаҳкам давлат бирлашмаларини вужудга келтира олмади. Бунга немислар агрессияси ҳалал берди, бу қабилалар энг оддий ҳарбий-қабилавий иттифоқлар босқичида турган вақтда немислар

агрессиясига дучор бўлдилар. Давлат тузиш йўлидаги ҳаракатлардан помор славянларининг сиёсий иттифоқини кўрсатиб ўтиш керак. Помор славянлари немисларга, данияликларга, скандинавларга қарши қаттиқ кураш олиб бордилар. мана шу асосда X асрда шарқий поморларда мустаҳкам князь ҳокимияти айниқса ривож топди. Бир немис хроникасида айтилишича, шарқий поморларнинг бош князида 40 минг кишидан иборат қўшин бўлган.

Шарқий Поморьеда Колобрег, Белград (ёки Белград), Гданск деган каттагина савдо шаҳарлари бўлиб, бу шаҳарлар қалъа ҳам эди. XI асрда шарқий поморлар Польшага бўйсуниб, XIII асрнинг ўрталаригача Польшанинг қўл остида бўлдилар.

ғарбий поморлар X-XI асрларда шаҳар федерацияси типиде иттифок туздилар. Бу иттифокқа волин, Щецин, Камень ва бошқа шаҳарлар кирди. Бу шаҳарларда ҳокимият шаҳар аристократияси қўлида маҳаллий савдогарлар, ер эгалари ва қисман кулдорлардан иборат бўлган «шаҳар катталари» қўлида бўлиб, булар маҳаллий князларни ҳам назорат қилиб турардилар, бу князликлар фақат ҳарбий роль ўйнар эдилар. ғарбий Поморье шаҳарларида веча бор эди. ғарбий Поморье шаҳарларида бу вечада шаҳар аристократларининг таъсири катта эди. ғарбий Поморье шаҳарларининг сиёсий тузуми баъзи жиҳатидан шимолий рус шаҳарларининг Новгород ва Псковнинг тузумига ўхшар эди.

Полаб славянларидаги қиролликлар ичида энг кучлиги Венд қироллиги эди. бу қиролликнинг асосини Эльба куйи оқимининг ўнг қирғоқларида яшовчи ободритлар иттифоқи ташкил этар эди. X асрдаёқ кучли ободрит князлари Мстивой, Мстислав ва бошқалар донг чиқарган эди, бу князлар немис хроникаларидан славян қироллари деб аталади. XI асрда ободрит князларининг Готшалк (1030-1066), Крутой (1066-1093) ва Готшалкнинг ўғли қирол Генрихдан (1093-1125) иборат бутун бир сулола вужудга келди. Генрих Готшалкович расмий суратда вендлар (яъни венед славянлари) қироли деб юритилар эди. Унга ободритлардан ташқари, лютичларнинг ҳамма хийла қисми бўйсунар эди.

Ободрит князлари витязлардан тузилган ўз дружиналарига суяниб туриб, уруш зодагонларига қарши кураш олиб борди. Ўз ҳокимиятини кучайтириш учун улар немис феодаллари билан ҳам иттифок тузди. Готшалк худди шу мақсадни кўзлаб қиролликлар маросими асосиде христианликни қабул қилди. Бироқ христианлик мамлакатда жиддий қаршиликка учради. Князь крутой эски «мажусийлар гуруҳи» га суяниб туриб, Готшалкни аъдарди, Готшалкнинг ўғли Генрих ҳам Крутойнинг ўрнини эгаллаб, отасининг Германия билан яқинлашувига ва христианлаштирувга қаратилган сиёсатни давом эттирди. Бироқ немислар билан, жумладан немисларнинг католик билан яқинлашув венд қиролларига ўз мустақилликларини сақлаб қолишда ёрдам бермади. XII асрда, немисларнинг «шарққа тазйиқи» яна бошланиши билан ободритларнинг ерлари биринчи навбатта истило қилиниб, немис феодаллари асорати остига тушиб қолди.

+уйида, Византия тарихи гапирилган вақтда, жанубий славян мамлакатлари тарихи билан, хусусан Болгария тарихи билан танишамиз, болгария Европадаги энг қадимий славян давлатларидан бири бўлиб, VII асрнинг иккинчи ярмидаёқ тузилган эди.

Шу нарсани унутмаслигимиз керакки, VII-IX асрларда Европада ҳам славянлар давлатлари ташкил топди, бу давлатлар кейинги вақтда вужудга келган қадимги улу\ Киев рус давлатининг бевосита ўтмишдоши эди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Литаврин Г. Г. Болгария и Византия в XI-XII вв. М., 1960.
2. Всемирная история. М., 1957., Т. 3
3. История письма в средние века. Добиаш-Рождественская О. А. 3-е изд. М., 1987.
4. История Болгарии. М., 1954. Т. 1.
5. Хрестоматия по истории средних веков. Под. Ред. Н. П. Страцианского и С. Д. Сказкина. 3-е изд. М. 1953. Т. 1. М.. 1950 Т. 2.

ХII АСРДА МАМЛАКАТИМИЗ ХАЛ+ЛАРИНИНГ МУСТА+ИЛЛИК УЧУН КУРАШИ ЧИНГИЗХОН ИМПЕРИЯСИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ. РУСЬ ҲАМДА ЎРТА ОСИЁ ВА ЗАКАВКАЗЬЕ ХАЛ+АЛИ МЎҒУЛ ТАТАР ИСТИЛОЧИЛАРИГА +АРШИ КУРАШДА.

XII асрнинг охирига қадар Мў\илистонда кўпгина кўчначи қабилалар яшар эди, улар орасида татар деб аталган кучли бир қабила ажаралиб турар эди, XII асрда Европада барча мў\улларни татарлар деб атай бошладилар. Уру\ ва қабилалар тепасида турувчи нўёнлар (беклар) чорва моллар подасига эга эдилар, яйловлар ва булоқларни бошқарар эдилар; нўёнлар навкарлар дружинасига таянган холда кўчманчи чорвадорлар оммаси-қора чувларни, «қора халкни» эксплуатация қилишарди. Айрим қабилалар кучли хонлар ҳокимиятига бирлашган эдилар.

1206 йилда Опон дарёси ёқасида бўлган мў\ил зодагонлари қурилтойида (йи\илишида) қабила уюшмаларидан бирининг бошли\и (хон) Темучин Чингизхон номи билан умуммў\ул хони деб эълон қилинди. шу тариқа илк феодал давлати вужудга келди. Чингизхон давлатининг бутун аҳолиси «туманларга» (10000) минглиklar, юзликлар ва ўнликларга бўлиниб, уларга қабила зодагонлари орасидан чиққан йирик феодаллар бошчилик қилишарди. Мў\уллар уй\ур алфавитини қабул қилишди. Мў\ул давлати кўчманчи зодагонлар ҳокимияти мустаҳкамлашга ёрдам берди. Шу билан бир қаторда Чингизхон ва Мў\ул феодаллари кўшни халқларни талаш ва асоратга солиш мақсадида актив босқинчилик фаолиятини авж олдириб юбордилар. Юосқинчиларни энг муҳим савдо йўллари ҳам жалб қилар эди, бу йўللарга эга бўлиш катта даромад келтириши мумкин эди. Мў\ул зодагонлари Чингизхон орқали йирик саркарда ва ташкилотчини майдонга чиқардилар. Мў\ул истилочилари шунинг учун ҳам муваффақиятга эришдиларки, луранинг кучлари бирлашган эди, холбуки Мў\улистонни қўршаб турган халқларнинг бир қисми ҳали ўз давлат тузумига эга эмас эди,

бошқа халқларда эса феодал тарқоклик ҳукм сурган шароитда халқнинг қаршилигини уюштирадиган киши йўқ эди.

Мўʼул давлати тез орада Сибирь қабилалари ва халқларини ўзига бўйсундириб, уларга солиқ солди. 1211 йилда Чингизхон Шимолий Хитойни истило қилишга киришди, бу истило фақат 1234 йилда тугалланди. Хитойга қилинган юришлар истилочиларга Хитой ҳарбий техникаси билан таниш ва ундан кўп нарсаларни ўзлаштириб олиш, тайёр қурол-яроқ, қамал қилувчи машиналар ва шу қабиларни олиш имконини берди. Хитойга қилинган дастлабки ҳужумлардан кейин мўʼул босқинчилари Ўрта Осиё, Эрон ва Закавказьега бостириб кирдилар, сўнгра эса Русга ҳужум қилдилар. Бу ҳаракатда Мўʼилистон кўчманчи аҳолисининг кўп қисми янгидан-янги бой яйловларни қўлга киритди, шу билан бирга илгари бу ерларда кўчманчилик қилиб юрган чорвадорларни қириб ташлади, ҳайдаб юборди ёки улар билан қўшилиб кетди.

1219 йилда Чингизхон Еттисувни тор-мор қилиб, ҳасис, кўрқоқ ва истеъдодсиз ҳукмрон бўлган хоразмшоҳ Муҳаммаднинг давлати территориясига бостириб кирди. Шоҳ йирик феодалларга ишонмас ва халқни қуроллантиришдан кўрқар эди. Муҳаммад Чингизхонга давлат чегараларида жанг қилишга имкон бермасдан, ўз аскарларини шаҳарларда тўплади ва аҳолини ҳимоясиз қолдирди. Кейинчалик, одатда фақат халқнинг ўзигина душманга қаҳрамонларча қаршилиқ кўрсатди, маҳаллий феодаллар ва савдогарлар сотқинлик йўли билан шоҳдан кутилиш учун, ўз ҳаётлари ва бойликларини сақлаб қолиш мақсадида босқинчилар билан тил бириктирдилар. Чингизхон Бухорога кириб келганда рухонийлар ва маҳаллий зодагонлар шаҳар дарвозасини душманга очиб бердилар. Шундай бўлса ҳам бир неча юз аҳоли қалъага бекиниб олди ва ҳаммаларини қириб ташламагунларига қадар қаршилиқ кўрсатдилар. Бухоро ўт ичида қолди, кўплаб кишилар қул қилинди.

Шундай аҳвол Самарқандда ҳам юз берди. Ҳунармандлардан 30 мингга яқин кишини истилочилар Самарқанддан олиб кетиб уларни қулларга айлантирдилар. Чегарадаги Ўтрор шаҳрининг аҳолиси беш ой мобайнида душманга қаттиқ қаршилиқ кўрсатди. Шоҳ томонидан ташлаб кетилган Урганч аҳолиси ҳам ўз шаҳрини астойидил ҳимоя қилди. Хўжандда маҳаллий-ҳарбий бошлиқ Темур Малик шаҳарни мардона мудрофаа қилди. Муҳаммадшоҳ қочиб кетишни афзал кўрди. Каспий денгизидаги ороллардан бирига яшириниб, у ерда кўп ўтмай вафот этди. (1220 йил). Унинг ўли Жалолиддин шоҳ бўлди. У ҳам халққа ишонмас ва босқинчиларга қарши курашиш ўрнига Закавказьега босқинчилик мақсадида ҳужум қилиш билан шуғулланди. Зодагонлар ва савдогарлар ташлаб кетган Марв шаҳрининг аҳолиси туркман Бук номли киши бошчилигида узоқ вақт мудрофаада турдилар. Рухонийлар шаҳар аҳолисига хиёнат қилдилар, аҳоли қўзғолон кўтарди. Шундан кейин Марв ва бутун маҳаллий ирригация иншоотлари хароб қилинди. Тез орада шаҳар ва унинг воҳаси ҳувиллаб қолди. 1219-1221 йиллар мобайнида Чингизхон Ўрта Осиёни босиб олди.

1220 йилнинг кузида босқинчилар Жаба ва Субутой деган саркардалар бошчилигида Эронни тор-мор келтириб, Озарбайжонга бостириб кирдилар. Нахичеван ва бошқа бир қатор шаҳарлар вайрон қилинди, уларнинг аҳолиси эса қириб ташланди. Фақат халқ оммаси, масалан, Ганжа шаҳрининг (ҳозирги +ировобод) аҳолиси қаршилиқ кўрсатди. Грузияда подшо Георгий IV Лаша аскарлари устидан \алаба қозонган Жаба ва Субутой Ширвоншоҳлар пойтахти Шенахага ҳужум қилдилар. Унинг аҳолиси қатъият билан ҳимояда турди, бироқ босқинчилар шаҳарни эгаллагач, уни талонтарош қилдилар ва аҳолининг кўпчилигини қириб ташладилар. Жаба ва Субутой Дарбанд орқали шимолий Кавказга чиқдилар, у ерда кипчоқлар ва аланларга зарба бердилар. Босқинчилар кипчоқларни қувиб бориб, +римга қириб келдилар ва Судок қалъасига етиб бордилар.

+ипчоқларнинг хони Кўтан рус князларига ёрдам сўраб мурожаат қилди. Киев, Чернигов, Смоленск, Галич, Волинь ва бошқа айрим князлар кипчоқлар билан биргаликда босқинчиларга қарши курашдилар. Иттифоқчилар уммумий умумий қўмондонликка эга эмас эдилар, князлар ўртасидаги юхтилофлар юриш вақтида ҳам тўхтамади. Шунга қарамасдан душман билан дастлабки учрашув муваффақиятли ўтди. 1223 йил 31 майда Калка дарёси соҳилида қонли жанг бошланди. Бу жангда ҳамма князлар қатнашди деб бўлмайди. Галич, Волинь ва бошқа князлар полкларининг жангчилари қаҳрамонона жанг қилдилар. Бироқ кипчоқлар рус полкларини сиқиб қўйиб, кутилмаганда қоча бошладилар. Мў\ул қўшинлари ҳужумга ўтиб, русларни тор-мор келтирди. Олти князь ўлдирилди. Галич ва Волинь князлари қочиб қўтилдилар. Шундан кейин душман жангда қатнашмаган князлар лагерини ўраб олди. қамал уч кун давом этди, сўнгра князлар, таслим бўлишга розилик билдирдилар, чунки мў\уллар уларнинг қўшинини қўйиб юборишга ваъда берган эдилар. душман ўз ваъдасини қасддан бузиб рус қўшинини қириб ташлади. Рус +алкага ма\лубиятга учради, ўз тарқоқлиги азобини тортди. Бироқ душманлар ҳам ҳолсизланиб қолган эдилар. улар Киевга юриш учун журъат қилолмай Шарқ томонга кетиб қолдилар.

1235 йилдан бошлаб Чингизхоннинг ўлиmidан кейин (1227) босқинчилар Шимолий Озарбойхон, Грузия ва Арманистонни забт этишга киришдилар. +аттиқ мудафаадан кейин Ганжа шаҳри олинди ва талонтарош қилинди: шаҳар бир неча йил ҳувиллаб қолди. Закавказье шаҳарларини олиш учун ичтилочиларга тўрт йил кифоя қилди.

1235 йилда янги империянинг пойтахти +орақумда қурилтой Европани забт этиш учун ғарбга юриш бошлашга қарор қилди.

Босқинчилар армиясига Чингизхоннинг невараси-Ботузон бошчилик қилди; тажрибали саркардалар Субутой билан Бурандай у билан бирга эдилар.

1238 йилнинг февралига босқинчиларнинг асосий кучлари Владимирга ҳужум қилди. Ботухон бу ерда қамал қилувчи машиналарни қўллади, шаҳарни штурм қилиш учун иншоатлар қурилди. Босқинчилар Владимир деворларини бузиб, шаҳарга бостириб кирдилар ва уни эгалладилар.

Шаҳарга ўт қўйилди, аҳолининг кўпчилигини душман қириб ташлади, кўп кишиларни асир олди. Душманнинг айрим отрядлари бошқа кўпгина шаҳарларни, қишлоқ ва слободаларни (Ростов, Суздаль ва х.зо) босиб олди ва вайрона қилди, аҳолини қириб ташлади, князь Юрийга қўшин тўплаш имконини бермади.

Истилочиларнинг Русга 1237-1238 йилларда қилган дастлабки юриши ана шундай тугади.

Руснинг анчагина қисми тор-мор келтирилган бўлса ҳам, у ҳали батамом бўйсундирилмаган эди. ғайратли Ярослав Всеволодович Владимирда буюк князь бўлди (1230-1246). У ўз фаолиятини Владимир ери доираси билан чеклаб қўймади, балки бутун Руснинг манфаатларини назарда тутди. Мамлакатда қишлоқ хўжалиги ва шаҳарлар қайта тикланди. Ярослав Смоленск остонасидан литвалик босқинчиларни ҳайдаб чиқарди; князнинг кўрсатмасига кўра унинг ўли Александр Новгород ерида бир қатор тадбирларни амалга оширди, Орденга ва литваликларга қарши курашга тайёргарлик кўрди.

1239 йилда Ботухон Русга яна юриш бошлади. У Переяслав Южный, Чернигов, Глуховга ҳужум қилди; унинг тўдалари Мордва ва Муром ерларига бостириб қириб, Клязьма дарёсига етиб келди. Бу юришда бўйсундирилган халқларнинг қўшинлари ҳам иштирок этиши лозим эди. Ботухон шундай қилишга мажбур бўлган эди, чунки Русга қилинган юришлар вақтида кўп талофат кўрган эди. Киевликлар Володя Дмитр бошчилигида ўз шаҳарини қахрамонона ҳимоя қилдилар. Бироқ кечкурунга бориб, душман шаҳарга ёпирилиб кирди. Тунда киевликлар янги деворлар қурдилар шундан кейин «буюк жанг» қайта бошланди. 1240 йил 6 декабрда Киев қўлга киритилди ва тор-мор қилинди. унинг ҳимоячилари ва кўпгина аҳолиси қириб ташланди, минглаб киевликлар асир олинди, кул қилинди. Ботухон ярадор бўлган Дмитрини жасурлиги учун ўлдиришга рухсат бермади. Киев олингач, босқинчиларнинг ғарбий Европага юриши ююшланди.

Уларнинг Карпатгача бўлган бутун йўли жанглар билан ўтди. Айрим рус шаҳарларини қўлга кирита олмадилар. Бу гал ҳам Руснинг кураши мў'ул-татар истилочиларининг кучларини жиддий заифлаштиришга ёрдам берди ва шу йўл билан ғарбий Европани мудофаа қилишни анча осонлаштирди.

1241 йилнинг баҳорида мў'ул-татар қўшинларнинг бир қисми Польшага бостириб кирди, Люблин ва Сандормирни эгаллади, ҳамда тор-мор келтирди. Краков аҳолиси шаҳарни мардона мудофаа қилди, лекин шаҳар қўлдан кетди ва бутунлай бўм-бўш бўлиб қолди.

Ботухоннинг ҳужуми муносабати билан ғарбий Европа мамлакатларида-Франция, Англия ва бошқа мамлакатларда саросима бошланди, хўжалик ҳаёти издан чиқди. Бироқ 1242 йилнинг ёзида Ботухон юришни тўхтатди. Унинг қўшини Русда тўхтаб қолмасдан +уйи Волга бўйига томон қайтишга шошилди. ғарбий Европа Ботухон тўдаларининг тор-мор келтиришидан омон қолди. Бунга сабаб аввало шуки, Руснинг тўрт йил

мабайнида кўрсатган қаршилиги босқинчиларнинг кучларини заифлаштирди ва ғарбий Европани бўйсундириш тўғрисидаги режаларини барбод қилди. Бунда Польша, Венгрия, Чехия, Германия, Хорватия ва бошқа мамлакатлар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Греков Б. Д. Киевская Русь. М., 1953.
2. Рўбаков Б. Д. Древняя Русь. Сказания, бўлинў, летописи. М., 1963.
3. Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси. М., 1968

МАМЛАКАТ ТЕРРИТОРИЯСИДАГИ ФЕОДАЛ ТАР+О+ЛИК.

XI асрнинг охири-ХII асрнинг бошларидан эътиборан феодал муносабатлар қарор топиши билан Руснинг барча ерларидан ривожланган феодализм даври бошланди. Бу даврда қишлоқ хўжалиги ва саноатда ишлаб чиқарувчи кучлар юксалди, янги марказлар пайдо бўлди, феодал эксплуатация кучайди ва синфий кураш кескин тус олди, сиёсий тарқоқлик қарор топди, қадимги рус халқи ички жиҳатидан мустақамланди ва феодал маданият гуллаб яшанди. Шу билан бир қаторда мамлакатнинг сиёсий ҳаётида марказлаштириш тенденцияси ҳам намоён бўлди. Бироқ бу тараққиёт жараёни мўʼул-татар истилочиларининг ҳужум қилиши натижасида ХIII асрнинг ўрталаида бузилди.

Бу вақтда халқ янги ерларнинг анчагина қисмини-Волга билан Ока ўртасидаги, Шимолий Двина дарёси ҳавзасидаги ҳамда бошқа ерларни ўзлаштирди ва жойлашиб олди. Янги экинлар, фақат дала экинлари эмас, балки полиз экинлари ва мевалар ҳам пайдо бўлди. Ана шундай шароитда ишлаб чиқариш воситаларининг, аввало ерларнинг феодал мулкига ҳам ривожланиб борди, албатта.

ХII-ХIII асрлар-йирик феодал ер эгалигининг гуркираб ўсиш даври, илгари эркин бўлган жамоачи деҳқонларнинг янада таланиши ва эзилиши давридир. Мамлакатнинг турли қисмларида йирик ер эгалари бўлган князлар, буюк Киев князларига қараганда анча бойроқ князлар (черковлик, владимир-суздалик ва х.зо) пайдо бўлди. Князлар билан бир қаторда боярлар ҳам жамоа ерларини босиб ола бошладилар. Оқсуяк феодалларининг ерларини ва ер ҳиссаларини сотиб олиш йўли билан ва деҳқонларнинг ерларини олиш ҳисобига черков ҳамда монастир ер эгалиги ҳамда ривожланиб борди.

Князла кўпинча фақат қишлоқларга эмас, шу билан бирга шаҳарларга ҳам эгалик қилишарди. Буларнинг ҳаммаси йирик феодалларнинг вотчина мулклари ҳисобланарди. Мамлакатда монастирлар кўпайиб борди. Феодал хўжалик ўзининг натурал характерини сақлаб қолди. Феодалларнинг ерлари ҳақиқатда деҳқонлар тасаруфида эди, йирик ер эгалиги деҳқонларнинг майда хўжалиги билан қўшилиб кетган эди.

Феодаллар энг яхши қурол, безак буюмлари-газлама, вино ва х.золар сотиб олиш учун ўзлари олган ўлпоннинг бир қисмини шаҳарларда сота бошладилар. Кўпроқ махсулот олиш учун феодаллар ўлпон олишни

кўпайтира бошладилар, феодал эксплуатация кучайиб борди. шу билан бирга феодал ер эгалигининг ўсиши туфайли эркин деҳқонлар сони анча камайди. Паловник-деҳқонлар пайдо бўлди.

XII-XIII асрларда Руслар ҳунармандчилик раванг топди. Техника такомиллашиб борди. Кулолчилик ва қуйиш ҳунарлари такомиллашди. Бу вақтга келиб 60 дан ортиқ ҳунармандчилик ихтисослари бор эди. +ишлок ҳунармандлари буюртма билан бажарган буюмларнинг бир қисми сотилар эди. Шаҳарлардаги ҳунармандчилик ҳам катта муваффақиятларга эришди. Рус ҳунармандлари айрим буюмлар тайёрлаш техникаси ва уларнинг сифати жиҳатидан ўша вақтдаги ғарбий Европалик усталаридан илгарилаб кетдилар. . Бир қатор йирик шаҳарларда, чунончи Киев, Новгород, Смоленскда бозор учун ишлайдиган усталар кўп эди, уларнинг айрим буюмлари баъзан бир неча юз километр нарида ва ҳатто чет элда (Польша, Чехия, Швеция, Болгарияда) ҳам сотиларди.

Ички савдода туз, \алла ва денгиз ортидан келтирилган айрим товарлар билан савдо қиладиган савдогарлар ҳам қатнашардилар.

XII-XIII асрлардаги бундай шароитда шаҳарлар сони уч баробар ортиб, уларни энди сони 300 га яқин эди. Улар орасида янги шаҳарлар сони уч баробар ортиб, бундай шаҳарлар мамлакатнинг айниқса шимоли-шарқида (Москва, Звенигород, Клязьмадаги Владимир ва б.) ва жанубий-\арбда (Галич, Холм ва бош.) тез ўсиб борди.

Бундай шароитда мамлакатнинг сиёсий ҳаётида шаҳарлардаги савдо-сотик аҳолисининг аҳамияти ортиб бориши лозим эди. Шаҳарлардаги савдо-ҳунармандчилик ишининг юқори табақалари йирик феодалларга яқин туришар эди.

XI асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб айрим шаҳарлар ва ерлар шу қадар кучайиб кетдики, Киев унинг буюк князи ва киевлик феодаллар уларни бошқара олмай қолдилар. Жойлардаги йирик феодаллар ўз князлари атрофига бирлашиб, ўзларининг ҳокимият аппаратларини туза бошладилар, улар энди деҳқонлар устидан ҳукмронлик қилиш учун етарли куч ҳамда воситаларга эга эдилар. Феодаллар XI-XII асрлар шароитида мамлакатнинг сиёсий жиҳатидан бўлиниб кетиши ўз синфий ҳукмронликларини мустаҳкамлаш йўли деб билдилар. XI асрнинг иккинчи ярмида Русда бўлинишга ўтиш даврида Руснинг сиёсий бирлигини сақлаб қолишининг шундай формаси, чунончи князлар съездлари кўзга ташландики, бунда съездларда боярлар ҳам қатнашар эдилар.

XI асрнинг охирлари-XII асрнинг бошларидан эътиборан гарчи Киев отагагина мамлакатнинг пойтахти бўлса ҳам, буюк Киев князи жуда камдан-кам эсга олинар эди. Ҳақакий давлат ҳокимияти жойлардаги феодаллар қўлига ўтган эди.

XII асрдан бошлаб Руснинг шаҳар ва қишлоқларида синфий антифеодал кураш кескин тус олди. Деҳқонларнинг ўз эгаларидан қочиб кетишлари феодалларга қарши синфий курашнинг анча катта формаси

бўлиб қолди. +очи́б кетишдан ташқари деҳқонлар курашнинг «таъба» кароқчилик қилиш ва ўт қўйиш каби формалари тарқалган эди.

1113 йилда Киевда бўлиб ўтган кўз\алон синфий курашнинг анча катта намоён бўлиши эди. шу вақтга келиб, судхўрлик бксак тараққиётга эришди. Бойлар шаҳар ва қишлоқлардаги оддий кишиларни тутқун қилардилар. Киевда ҳукмронлик қилган очкўз ва ҳасис Святополк Изяславич судхўрларга ҳомийлик қилар ва ўзи ҳам судхўрлик билан шу\улланар эди, таъмагарлик, туз ва \алла билан чайқовчилик қилар эди. Закуплар қарзларни қайтариш учун мабла\ топиш мақсадида Киевга кетиб қолишарди, лекин хўжайинлар уларни бунинг учун қўлга айлантиришарди. 1113 йил 17 апрелда Святополк вафот этди. Унинг ўлими кўз\алон учун сигнал бўлди. +ўз\алон кўтарган киевликлар мингчилар, юзчилар ва судхўрларнинг хонадонлари ва уйларини файрон қилдилар. +ўрқиб қолган киевлик зодагонлар таниқли Переяслав князи Владимир Всеволодович Монамахга мурожат қилдилар, уни «оталар ва боболар» тахтига таклиф қилдилар. Мономах жавоб беришда шошилмади, кўз\алон эса боярлар ва моностирларга хавф солди, тобора дахшатлироқ тус олди. Монамах Киевга шошилди ва «исённи бостирди». Князь ва унинг маслаҳатчилари-боярлар халққа, баъзи бир ён беришларга ҳаракат қилиб, «Кесишлар тў\рисида устав» деган янги устав жорий қилдилар.

Буюк князь Владимир Монамах (1113-1125) ана шу қонун тадбирлари ва бошқа билан ҳокимиятини мустаҳкамлашга ҳаракат қилди. У ҳар бир князнинг мерос тариқасида олган ёки унга князлар қарори билан ажралиб берилган шахсий «вотчина» (ота мулкига) эга бўлиш ҳуқуқини тан олиш билан бирга, бу мулкларни тортиб олиш хавфи остида князлардан ўзаро урушларни тўхтатишни ва итоат қилишни талаб қилган эди. Русдаги ўзаро феодал низолар тўхтатилди; мамлакатда кипчоқлар ҳам ташвиш солмай қўйдилар. Владимир Монамах буюк давлат арбоби ва ўз даврининг юксак билимли кишиси эди; у Русдаги феодаллар орасида танилган киши эди.

Киевда веченинг фаолияти жонланди, у кўпгина у ёки бу князни таклиф қилиш масаласини ҳам ҳал қилар эди. 1146 йилда Киевда ҳукмронлик қилган Чернигов князи вафот этгандан кейин вече унинг укаси Игорни князь деб тан олди. Князь «кишилари» аввалгидек халққа зулм ўтказиб турганликлари сабабли камба\аллар князь амалдорлари, ти\дорлар ва бошқалардан ўч ола бошладилар. Шунда шаҳар юқори табақалари ва феодаллар ёрдам сўраб бошқа князга мурожаат қилдилар, бу князь Киевни босиб олди ва князь Игорни четлаштирди.

1169 йилда Киев Юрийнинг ўли, Владимир князи Андрей Боголюский томонидан қўлга олинди ва тор-мор қилинди. Лекин шундан кейин ҳам XIII асрнинг ўрталаригача Русдаги энг кучли князлар-Владимир Суздаль, Галич-Волинь. Чернигов ва Смоленск княzlари ўртасида Киев учун хали кураш давом этаётган эди.

XIII асрда татар-мў\ул истилочиларининг келгунича Киев ўзининг олдинги сиёсий аҳамиятини йўқотган, Киев ерлари эса тўла-тўқис нарсалар

ўзгарди. XII асрда айрим князликлар ва республикаларга бўлиниб кетган эди.

XI асрнинг охиридан бошлаб салнома ва бошқа манбалар бизга феодалларнинг мулклари, уларнинг бойликлари ҳақида энди кўпроқ маълумотлар бера бошлагани бежиз эмас. 1146 йилда феодал кураш вақтида Путивода черниговлик князлар Ольговичлардан биридан 800 хумча вино, 500 берковец асал, 700 хизматкор, кўпгина темир ва мис тортиб олинди. Бошқа бир Ольговичнинг қишлоғидаги 900 қарамли қалла хирмони ёқиб юборилди. Қишлоқлардан бирида 4000 бошдан иборат князь подаси қўлга киритилди. Бу бойликларнинг ҳаммаси асосан деҳқонларни талаш ва эксплуатация қилиш натижасида тўпланган эди.

XII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб анча бой ва кучли марказлардан, аввало шимол-шарқдаги Владимир Клязьмада ва жанубий қарбдаги Галич энг кучли князлар бошчилигида буюк князларнинг маҳаллий системалари шакллана бошлади. Бундай системалар Чернигов, Смоленск ва Рязань князликларида кўзга ташланди. Бу системалар Киевнинг буюк князлигига қарши турар эди ва ўз навбатида улар маҳаллий князлар ҳокимиятини кучайтиришга, удел князларини ва йирик ер эгалари бўлган боярларни жиловлаб қўйишга ҳамда бўйсундиришга интилиш пайдо бўла бошлади. XII асрнинг ўрталаридан бошлаб бу тенденция шунбай буюк князларида, чунончи Владимир-Суздаль ва Галич-Волинь князларида кўзга ташланади ва тобора аниқроқ бўлиб қолди. Феодал тарқоқлик ўзининг бошланғич босқичида ҳар бир ернинг янада ривожланиш имкониятларини осонлаштириш эди. Бироқ, сиёсий тарқоқлик жараёнининг чуқурлашуви ва у билан боғлиқ бўлган мамлакат ҳарбий кучларининг бўлиниб кетиши, уларнинг тарқоқлиги, шунингдек кучайиб бораётган феодал урушлар ва ўзаро низолар буларнинг ҳаммаси Русни ташқи душманлардан, биринчи навбатда кўчманчи қипчоқларнинг вайронлик келтирувчи ҳужумларидан мудафаа қилишга салбий таъсир кўрсатиши лозим эди. Ҳамма вақт душманлик қилиб юрган князлар ва боярларнинг ўзлари ташқи душманларнинг ёрдамига мурожаат қилар эдилар.

Қипчоқларнинг русга ҳужумлари тез-тез бўлиб турди ва айниқса XII асрда хавфли тус олди.

Рус дружиналарининг қипчоқлар даштига бирлашиб қилган юришлари Русни кўчманчиларнинг ҳужумларидан сақлаб қолди ва кўчманчиларни жиддий равишда заифлаштирди. Русь жанубий ерлар билан савдо алоқаларини яна бошлади ва Дунай бўйида шаҳарлар устидан ўз ҳукмронлигини қайта тиклади. Руснинг чўл-ҳдашт билан тинч савдо алоқалари кучайди. Қипчоқлар руслар таъсирига тушиб қолдилар. Русь князлари оилалари билан қипчоқ хонлар оилари ўртасида никоҳ бот-бот бўлиб турди.

Бироқ, шундай шароитда ҳам Руснинг кураши тўхтамади, холбуки ҳатто бир неча князлик кучларини бирлаштиришга эришиш ҳам тобора қийинроқ бўлиб қолаётган эди. 1185 йилда шундай бўлган эди, бу

вақтда Новгород-Север князи Игорь Святославич бошчилигидаги бир группа князлар шатлар ичкарисига хужум қилдилар. Бу юришда халқ лашкарлари ҳам қатнашдилар. Дастлаб юриш муваффақиятли бўлди, бироқ дашт ичкарисига кирилгач, руслар маълубиятга учрадилар. Игорь асирга тушди. +ипчоқ шундан кейин Путивлга хужум қилдилар, лекин шаҳарни ололмадилар.

АДАБИЁТЛАР.

1. Памятники истории Великого Новгорода и Пскова. Сборник, Л., 1936.
2. Рўбаков Б. А. Очерки по истории Галицко-Волўнской Руси. М., 1950.
3. Смирнов И. И. Очерки соиально-экономических отношений Руси XII-XIV вв., М., 1963.

+АДИМГИ РУСЬ ДАВЛАТИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ.

Жамиятнинг синфларга бўлиниши учун шароит яратилган жойда ва вақтда пайдо бўлади. Шарқий славянларда феодаллар муносабатларининг қарор топиши илк феодал давлатининг ташкил топишини шарт қилиб қўймаслиги мумкин эмас эди. Шарқий Европадаги қадимги Русь давлати ана шундай давлат бўлиб, унинг асосий шаҳри Киев эди.

Шимоли-ғарбда скандинавиялик викинг-варягларга қарши, жанубий шарқда ва жанубда хазарларга, кейинчалик эса печеникларга, туркларга ва бошқа кўчманчи қабилаларга қарши кураш олиб бориш қабила иттифоқлари ўрнига келган қудратли территориал уюшмаларининг қарор топиш жараёнини телаштирди.

Шарқий славянлар ўртасидаги савдо алоқаларининг ривожланиши ҳам уларнинг илк феодал давлатига бирлашувига кўп жиҳатдан ёрдам берди. Масалан «варяглардан грекларга» олиб борадиган буюк йўл-Руснинг фақат ташқи савдо йўли бўлиб қолмай, балки ички савдо йўли ҳам бўлган. бу йўл шарқий славянларнинг ерлари ва областлари айланадиган ўзак, гўё қадимги Русь давлатининг ўқи бўлди.

+адимги Русь давлатидан олдин шарқий славянларнинг қабила князлари ҳукм сурди. Солнома ҳади ягона қадимги Русь давлати бўлмаган, қабилаларнинг ярим патриархал-ярим феодал зодагонлари князлар бошчилигида ўз ерларида. Ўз қабиласида ҳукмронлик қилган даврлар ҳақида ҳикоя қилади. Солнома бир замонлар полнлар, древлянлар, словенлар, волочанлар ерларида ана шундай қабила князлари мавжуд бўлганидан хабар беради.

+абила князларини дружинага бирлашган қабила зодагонлари куршаб турарди. Князла қабила оқсоқоллари кенгашига ва вечега энг муҳим ишларнинг ҳаммасини ҳал қиладиган қабила йи\инига таяниб иш кўрганлар.

Бироқ, юқорида кўрсатиб ўтилганидек, солномалардаги «қабила» деган термин кишиларнинг қариндошлик алоқалари билан бо\ланган этник уюшмаси бўлган оддий қабилада анча кенгроқ ва мураккаброқ уюшмани англатар эди. Шунинг учун қабила икнязлари ҳам (солнома бўйича) аслида ё қабилалар иттифоқи, ё худ территориал сиёсий уюшмалар ҳисобланади.

+абила князлари ва уларни қуршаб олган юқори табақанинг ҳокимияти каби машаққатли эмас эди.

X асрдаги шарқ ёзувчиларнинг Руснинг учта марказини; Куяба, Славия ва Артанияни ёки Артсанияни билганлар. Куяба- бу Киевдадир. Славияни славянлар области деб ҳисоблайдилар, Артсанияни эса кўпкина тарихчилар Ердзянь-морвалар ерларида вужудга келган рус шаҳри Рязань деб билишга мойилдирлар. Шарқий славянлардаги бу сиёсий уюшмаларнинг ҳаммаси XI асрда, қадимги Русь давлати ташкил топмасдан олдин қарор топган эди. Солномаларимиз, шунингдек шарқий славянларнинг иккита асосий марказини-Новгородни Ладога (Славия) билан ва Киевни тилга олиб ўтадилар.

VIII ва IX асрлар чегарасида ибтидоий жамоа тузумидан феодализмга ўтиш даври тугади.

IX асрнинг бошларида славянларнинг дипломатия ва ҳарбий активлиги кучайяди. IX асрнинг энг бошларида руслар +римдаги Суроужга, 813 йилга Эгей архипелагидаги Эгина оролига юриш қилдилар; 839 йилда рус элчихонаси Константиноплдаги Византия императори ва Ингельгеймдаги герман императори ҳузурига ташриф буюради. Бу ҳилдаги ишга фақат давлат қодир бўла оларди. ғарбий Европа (Бертинск) йилномасида «рос» деган халқ ва унинг ҳукмдори ҳокон тўрисида гапирилади. Русь тўрисида Византияда, ғарбда ва Шарқда эшитганлар. IX асрнинг бошларида рус савдогарлари бо\додда ҳам Раффельштадтда ҳам, Константиноплда ҳам тез-тез меҳмон бўлиб туришди.

860 йилда рус қайиқлари Константинопл деворлари ёнида пайдо бўлганда Русь тўрисида айниқса кўп гапирадиган бўлиб қолишди. 860 йилги юриш Византияда русларни қийноққа солишганига ва императорнинг Русь билан Византия ўртасидаги шартномани буганига жавоб эди. Солнома бу юришни Аскольд ва Дир номлари билан бо\лайди.

Ўша вақтдаги Руснинг территорияси қанчалик катта бўлганлигини, у ўзига шарқий славян ерларини қай даражада қўшиб олганлигини билмаймиз, лекин, афтидан у Ўрта Днепр, Киев марказ ерларидан бир-бири билан заиф бо\ланган бир қанча ерлардан ва қабила князликлардан иборат бўлган. +адимги Русь давлати ҳали қарор топмаган эди. Унинг ташкил топиши Днепр бўйининг Ильмень бўйи билан, Руснинг энг муҳим икки маркази бўлган Киев ва Новгороднинг қўшилиши билан тугалланади.

Мамлакат ресурслари чеклангани ҳолда аҳолининг тез ўсиши, конунлар бошчилик қилган феодал зодагонлар ўртасидаги кураш туфайли қув\ун қилинган норманлар ғарбий Европа мамлакатларига ҳужум қилдилар. Францияда (Нормандияда), Испанияда, Италияда, Англияда пайдо бўлиб қолдилар, Гренландия ва Америкага кириб бордилар. улар Шарқий Европада ҳам пайдо бўлиб қолдилар. Булар маҳаллий аҳолига ўлпон солишга интилган ҳарбий ва босқинчилар эди. Бироқ Ладога бўйидаги ва Фин кўрфази яқинидаги ерларнинг славян ва фин-угорлардан иборат аҳолиси уларга зарба берди. Норманлар ҳайдаб чиқарилди. Улар кейинчалик ҳам Русга келдилар,

лекин уларнинг вазифаси ўзгарган эди. воряглар (норманларни Русда ана шундай деб аташарди) савдогарлар, ёлланган жангчилар рус князларининг элчилари сифатида иш кўрадилар.

Киев ва Новгороднинг қўшилиши билан қадимги Русь давлатининг ташкил топиши тугалланади. Бу воқеани солнома Олегнинг номи билан болайди. 882 йилда Олег бошчилигидаги дружиначиларнинг Новгороддан Киевга юриши натижасида «Воряглардан грекларга» бориш йўлида Руснинг ҳар иккала энг муҳим маркази бирлашди. Киев князи шарий славянларнинг ерларида таянч пунктлари ташкил этиб, улардан ўлпон тўплади ва юригларда қатнашувларини талаб қила бошлади. Лекин шарқий славянларнинг кўп ерлари ҳали Киев билан болиқ эмас эди. Балки қадимги Русь давлатининг ўзи шимолдан жанубга қараб Днепр, Ловатий, Волхов бўйлаб буюк сув йўли орқали нисбатан тор тасма бўлиб чўзилиб кетган эди.

Қадимги Русь давлатининг пойтахти Киев бўлиб қолди. Бундай бўлишга сабаб шуки, Киев шарқий славян маданиятининг энг қадимги маркази, чуқур тарихий анъаналарига ва алоқларига эга эди. Ўрмон ва дашт чегарасида жойлашган, юмшоқ, бир хил иқлимга эга бўлган қора тупроқли ерларга, калин ўрмонларга, ажойиб яйловлар ва темир рудаси конларига, ўша даврларнинг асосий алоқа воситаси бўлган кўп сувли дарёларга эга бўлган Киев шарқий славян дунёсининг ўзаги эди. Киев Византияга, Шарққа ва ғарбга бир хилда яқин эди, бу ҳол Русьнинг савдо, сиёсий ва маданий алоқаларининг ривожланишига имкон берарди.

Солнома Русларнинг 907 йилда Константинополга денгиз орқали муваффақиятли юриш ҳақида ҳикоя қилади. Бу юриш натижасида Византия билан Русь ўртасида шартнома имзоланди, бу шартнома Русь учун жуда фойдали бўлди. 941 йилда Игорь (912-945) князлиги вақтида руслар Византияга янги юриш қиладилар, бу гал юриш муваффақиятсиз чиқади. Юриш 944 йилда такрорланади. Византия билан яна шартнома тузилади, лекин у олдинги шартномага қараганда Русь учун камроқ фойдали бўлади.

Руслар Закавказьега юришлар қилганлар (80-йиллар, 909-910, 913-914, 943-944 йиллар) бўнда Каспий денгизига чиқиш учун Дон ва Волгадан фойдаланганлар. Одатда илк феодализм даврида бўлиб турганидек, диомий ва тобора ривожланиб борган алоқлар ҳарбий тўқнашувлар билан алмашилиб турган.

Святослав Игоревичнинг князлик қилган даврида (964-972 йиллар) Руслар душман Хазар ҳоконлигига қатъиятчан зарба бердилар. Вятичлар хазарларга ўлпон тўлашдан озод қилинди. Киевнинг ер-мулклари Доннинг қуйилиш жойигача шимолий Кавказ, Тамань ва Шарқий +римгача чўзилиб кетган эди. Шарқий +римда рус Тмутаракань князлиги вужудга келди. Русь составига Яслар, Кособлар, обезлар-ҳозирги осетинлар, болкарлар, черкаслар, кабардинлар, абазинлар ва бошқаларнинг аجدодлари ерлари кирган эди. Донда Цимлянск яқинидаги руслар Хазар қалъаси Саркелга русларнинг Белая Вежа деган қалъасига ўрнашдилар.

968 йилда рус дружиналари Святослав бошчилигида Дунайга юриш қилдилар. Юришдан мақсад Марказий Дунаининг қуйи оқимида бўлган кенг славян, Русь-болгар давлати ташкил этиш эди. +исқа вақт ичида Шарқий Болгария бўйсундирилди. Святославнинг ўзи эсаПереяславцда (Малая Преславада), Добружда макон қурди ўша вақтда Византия русларга қарши ҳарбий ҳаракатларни бошлаб юборди. Святослав Болгар подшоси Борисни ўз томонига жалб қилди ва Болгария руснинг иттифоқчиси бўлиб жанг қилди. +адимги Русь давлати IX-X асрларда ўзининг социал табиатига кўра илк феодал давлати эди. князлар ихтиёрида дружиначиларнинг ҳарбий ташкилоти бор эди Дружиначилар князларни қуршаб турар кўпинча улар билан бирга том остида яшар бир дастурхондан овқатланар, уларнинг барча манфаатларини баробар баҳам кўрар эдилар. Князь уруш ва тинчлик масалаларида, юришлар уюштириш ўлпон йи\иш, суд бошқариш масалаларида дружиначилар билан маслаҳатлашади. У дружиначилар билан биргаликда қарорлар, қонунлар қабул қилади.

Дружина уч гуруҳга бўлинади

Биринчи ўринда «Катта» дружина туради. Унга бой ва обрўли боярлар қирадилар, улар ер, ҳовли кўп хонали уйларга, малайларга, ўз дружиначиларига эга бўладилар. Улар князнинг энг муҳим топшириқларини бажарадилар.

«Кичик» дружиначилар князь хонадонида яшайдилар, хўжалигида хизмат қиладилар, тинч вақтларда кичик мулозимлар ва хизматкорлар вазифасини бажарадилар.

Учинчи гуруҳни аҳолнинг турли қатламларидан танлаб олинган жангчилар ташкил этади. Бир вақтлар бундай жангчилар кўп бўлган. жуда қадим замонларда улар алоҳида ҳарбий ташкилотлар таркибига кирганлар. Бу ташкилот ҳар-бир эркак жангчи ҳисобланган даврлардан сақланиб қолган эди.

Бу «минглик» ташкилоти деган ташкилот бўлиб, ўша вақтларда қадимги Русь қабилалари ва ерларнинг жангчилари ўнчилар, юзчилар ва мингчилар бошчилигида ўнлик, юзлик ва мингликларга бирлашадилар. Шарқий славянларнинг минглик ҳарбий ташкилоти тобора дружина ташкилотига бўйсуниб боради.

Киев ҳокимияти славян ерларига тарқалишига қараб князь дружинаси таркибига маҳаллий юқори табақа кирар эди. русьда давлат тузумининг кучайиши ҳуқуқий нормаларнинг йўлга қўйилиши ва ривожланишига сабаб бўлди. Русьда оддий ҳуқуқдан ташқари «Русь қонуни» деб аталган қонун ҳам мавжуд эди. Бу бутун ҳуқуқлар системаси бўлиб, Византия руслар билан муносабатда бўлганда бу система билан ҳисоблашишга мажбур эди.

Князлар бутун қиш мобайнида ўз қўл остиларидаги ерларида дружина билан айланиб чиқиб, ўлпон тўплашар эди. Бундай тартиб «одамлар орасида» деб аталарди. Буларнинг ҳаммаси Русдаги айрим ерларнинг кўпроқ жипслашувига ҳамда Киев князининг қудрати ва таъсири ортишига, рус

қуролининг янги муваффақиятларига эришувига ва халқаро муносабатларида Руснинг салмоғи кучайишига ёрдам берди.

АДАБИЁТЛАР.

1. Греков Б. Д. Киевская Русь. М., 1953.
2. Ляпушкин И. И. Славяно восточной Европѣ на кануне образования древно-русского Государства. Л., 1968.
3. Третьяков Н. Н. У истоков древнерусской народности. Л., 1970.